

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA
DE
ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **2**(110)
aprilie - iunie
2017

Chișinău, 2017

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACTIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI

Tehnoredactor: Sergiu BACALOV

COLEGIUL DE REDACTIE:

Nicolae CHICUŞ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AŞM
Academician Andrei EŞANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ŞIŞCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (SUA)
Victor IŞCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ŠAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

MIHAIL KOGĂLNICEANU – 200 DE ANI DE LA NAŞTERE

Andrei EŞANU,

MIHAIL KOGĂLNICEANU – COLECȚIONAR

ȘI EDITOR DE CRONICI ROMÂNEȘTI 5

Valentin CONSTANTINOV,

MODELE ȘI PROIECȚII ÎN CUVÂNT PENTRU DESCHEIDAREA CURSULUI

DE ISTORIE NAȚIONALĂ, ROSTIT DE MIHAIL KOGĂLNICEANU

LA ACADEMIA MIHĂILEANĂ ÎN 1843 21

Ion CHIRTOAGĂ,

MIHAIL KOGĂLNICEANU SI SUDUL BASARABIEI (1857-1878) 32

Gheorghe COJOCARU, Eugen-Tudor SCLIFOS,

CHESTIUNEA BASARABIEI ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ

A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU ÎN ANII RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ (1877-1878) 42

Valentina EŞANU,

O RELICVĂ BASARABEANĂ A FAMILIEI LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU 50

STUDII

Constantin UNGUREANU,

COLONIILE GERMANE DIN BUCOVINA ȘI BASARABIA

(PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA) 54

Iana BALAN,

DEZVELIREA MONUMENTULUI ȚARULUI ALEXANDRU I LA CHIȘINĂU 82

Pavel MORARU,

NISTRUL – O GRANIȚĂ DIN TRE DOUĂ LUMI (1918-1944) 100

Mihai ȚURCANU,

O CRONICĂ A RELAȚIILOR SOVIETO-GERMANE (APRILIE 1939 – IUNIE 1941) 112

Ion ȘIȘCANU, Daniela ȘIȘCANU,

DEPORTările ÎN MASĂ DIN „ZONA SOVIETICĂ A PACTULUI MOLOTOV-RIBBENTROP”

ÎN ANII 1940-1941 CA FORMĂ DE REPRESIUNE: CONTEXT, CAUZE ȘI EFECTE 133

RECENZII

ALEXANDRU CERGA, UN ISTORIC AL BISERICILOR BASARABENE 148

Dinu POȘTARENCU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „MIHAIL KOGĂLNICEANU – GÂNDITOR ȘI OM POLITIC” 150

Andrei PERCIUN

CONFERINȚA ANIVERSARĂ „PRIMA REVISTĂ BISERICEASCĂ ÎN SPAȚIUL BASARABEAN” 152

Maria DANIOV

CONTENTS

MIHAIL KOGĂLNICEANU – 200 YEARS SINCE BIRTH

Andrei EŞANU, MIHAIL KOGĂLNICEANU – COLLECTOR AND EDITOR OF ROMANIAN CHRONICLES	5
Valentin CONSTANTINOV, MODELS OF NATIONAL HISTORY IN MIHAIL KOGĂLNICEANU'S <i>SPEECH FOR THE COURSE OPENING AT MIHAILEAN ACADEMY IN 1843</i>	21
Ion CHIRTOAGĂ, MIHAIL KOGĂLNICEANU AND SOUTHERN BESSARABIA (1857-1878)	32
Gheorghe COJOCARU, Eugen-Tudor SCLIFOS, THE ISSUE OF BESSARABIA IN THE DIPLOMATIC CORRESPONDENCE OF MIHAIL KOGĂLNICEANU IN THE YEARS OF THE INDEPENDENCE WAR (1877-1878)	42
Valentina EŞANU, A BESSARABIAN RELIC OF MIHAIL KOGĂLNICEANU'S FAMILY	50

STUDIES

Constantin UNGUREANU, GERMAN COLONIES FROM BUCOVINA AND BESSARABIA (UNTIL THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY)	54
Iana BALAN, UNVEILING THE MONUMENT OF TSAR ALEXANDER I IN CHISINAU	82
Pavel MORARU, DNIESTER – A BORDER BETWEEN TWO WORLDS (1918-1944)	100
Mihai ȚURCANU, A HRONICLE OF SOVIET-GERMAN RELATIONS (APRIL 1939 - JUNE 1941)	112
Ion ȘIȘCANU, Daniela ȘIȘCANU, SOVIET MASS DEPORTATIONS FROM THE „MOLOTOV-RIBBENTROP PACT AREA” IN THE YEARS 1940-1941 AS A FORM OF REPRESSION: CONTEXT, CAUSES AND EFFECTS	133

REVIEWS

ALEXANDRU CERGA, A HISTORIAN OF THE BESSARABIAN CHURCHES	148
Dinu POȘTARENCU	

SCIENTIFIC LIFE

THE SCIENTIFIC CONFERENCE „MIHAIL KOGALNICEANU – THINKER AND POLITICAL MAN”	150
Andrei PERCIUN	
ANNIVERSARY CONFERENCE „THE FIRST ECCLESIASTICAL JOURNAL IN THE BESSARABIAN SPACE”	152
Maria DANIOV	

MIHAIL KOGĂLNICEANU – 200 ANI DE LA NAŞTERE

Andrei Eşanu *

MIHAIL KOGĂLNICEANU – COLECTIONAR ȘI EDITOR DE CRONICI ROMÂNEȘTI

In the study *Mihail Kogălniceanu collector and editor of the Romanian chronicles* is shown that Mihail Kogălniceanu (1817-1891) – great politician, historian and writer, the founder of modern Romanian historiography has manifested a keen interest in Romanian history since his studies in France and Germany. Returned to Iași in 1838 Kogălniceanu carried out an extensive editorial and political activity. Among his primal goals was the task of gathering and editing written historical sources – chronicles and old documents of Moldavia and Wallachia. For that purpose he carried out a long work of collecting and publishing old Moldovan chronicles from XVII-XVIII th cc., obtaining this way to gather a rich collection of manuscripts based on which he performed the first edition Moldavian chronicles in three volumes (Iași, 1845-1852). After the Union of the Principalities Moldavia and Wallachia and the creation of modern romanian state, one of the founders of which he was, Mihail Kogălniceanu decided to carry out a new edition of Chronicles, a collection of which would include Wallachian chronicles too, entitled then *Chronicles of Romania...* in 3 volumes (Bucharest, 1872-1874). For the multitude of political activities, Mihail Kogălniceanu failed to carry out this edition, so that Wallachian chronicles were published not by him. Through these two editions of chronicles Mihail Kogălniceanu had laid the foundation of critical sources' publication in Romanian historical science. In the volumes' Appendices are brought the lists of manuscripts and old documents that took part of his collections and were placed at the bottom of the two Chronicles' editions.

Keywords: Romanian history, medieval chronicle, cultural heritage, manuscript, collection.

Până a deveni un înflăcărat militant pentru unitatea românească, până a ajunge un mare om politic al României moderne, Mihail Kogălniceanu a fost mai întâi de toate un mare istoric, publicist și fondator al istoriografiei moderne românești. Pentru el istoria, cunoașterea istoriei naționale nu era un scop în sine, ci un mijloc eficient cu ajutorul căruia putea fi educat un întreg popor în spiritul conștiinței de sine, a patriotismului și a unității de neam și de limbă, un mijloc de transformare progresivă a țării. „*Istoria românilor*, – sublinia M. Kogălniceanu, – să ne fie carteia

---

* **Andrei Eşanu**, academician, șeful Secției Istorie Medievală a Institutului de Istorie al AŞM.

6 MIHAIL KOGĂLNICEANU – 200 DE ANI DE LA NAŞTERE

*de căpătâi... într-însa vom învăța ce am fost și ce avem să mai facem, printr-însa vom prevedea viitorul, printr-însa vom fi români, căci istoria este măsura ... prin care se poate ști dacă un popor propășește sau dacă se înapoiază. Întrebați dar istoria, și veți ști ce săntem, de unde venim și unde mergem*¹.

La o etapă destul de timpurie a vieții sale, încă de foarte Tânăr, M. Kogălniceanu își dădea perfect seama că pentru a scrie istoria românilor este necesar de a cunoaște întreg spectrul de izvoare scrise, arheologice și chiar tradiția populară orală: „*Istoria noastră este în tradițiile poporului, în movilele nenumărate ce împestrițează întinsele noastre câmpii, în mănăstirile ce cuviosii și vitejii noștri domni au zidit, în aducerea aminte a biruințelor căștigate, în hrisoave și în urice și, în sfârșit, în hronicile Grecenilor, Popeștilor, Urecheștilor, Costineștilor și atâtior alți bărbați care într-o mâna țineau sabia spre apărarea patriei și întru alta condeiul spre a scrie măretele lor fapte*²”.

În familia Kogălnicenilor se citea istorie și se discutau probleme de istorie, se vorbea frecvent despre evenimentele curente, din Moldova, din țările române și din spațiile limitrofe ale acestora. Căci bunicii și părinții lui Mihail Kogălniceanu, iar mai târziu și el personal au trăit și au fost nevoiți să se adapteze și chiar să se implice în anumite evenimente din acea epocă de mari frământări și chiar răsturnări de situație. Acestea au fost legate de cumplitele războaie ruso-austro-otomane din a doua jum. a sec. XVIII-lea și prima jum. a sec. XIX-lea, care au avut drept teatru de acțiuni militare, de staționare și de încartiruire a numeroase trupe străine pământul Țării Moldovei.

¹ Kogălniceanu M., *Introducție*, în *Arhiva Românească*, Iași, vol. I, 1841, p. VI.

² Ibidem.

Instruirea pe care au primit-o în familie sau pe la diferite şcoli i-a orientat pe mai mulţi descendenţi din familia Kogălniceanu de până la Mihail Kogălniceanu să manifeste interes faţă de carte şi faţă de istorie. Astfel, Nicolae Kogălniceanu, la 1750, tălmăcea din slavoneşte *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa din Moldova*³; lui Constantin Kogălniceanu îi aparţinea la 1752, conform pecetii sale aplicate, un *Lexicon rusu-român*⁴, iar pe la 1760 fratele lor, Enache (Ioan) Kogălniceanu, procura un *Miscelaneu*, care includea un început de domnie a lui Nicolae Mavrocordat, copiat de cineva prin 1728⁵. În 1761, acelaşi Enache Kogălniceanu, ajungând la Tarigrad, cu ocazia mazilirii lui Constantin Racoviţă voievod, cumpără mai multe cărţi, între care „*Letopiseţul slovenilor, Iliricului şi Moesiei de Sus şi de Jos*”, copiat la 1727, şi care, pe la 1784, mai continua să rămână în biblioteca sa⁶. Conform unei însemnări marginale, tot acestuia i-a aparţinut o culegere de cronici moldoveneşti (Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin) copiată în 1726 şi care a rămas moştenire lui Gheorghe Kogălniceanu (probabil fiul acestuia)⁷. Chiar dacă nu vom afla până la capăt adevărul în privinţa paternităţii cronicii atribuite lui Enache Kogălniceanu *Letopiseţul Tării Moldovei de la 1733-1774*, numită „*Cronica Pseudo-Enache Kogălniceanu*”, însemnările sale de familie de la fila 92 ^{r-v}, arată că manuscrisul a aparţinut un timp acestuia⁸ şi, prin urmare, demonstrează că manifestă interes faţă de trecutul Tării Moldovei. După cum se pare, Enache Kogălniceanu acumulase o bogată bibliotecă, din care alături de letopisetele ţării, dar şi cele străine mai facea parte o *Psaltire* şi o tipăritură grecească de la Venetia, pe care erau trecute bogate note biografice ale posesorului. În această atmosferă istorică şi de familie încă din fragedă tinereţe Mihail Kogălniceanu a manifestat un mare interes faţă de istorie, de istoria românilor în special.

Se ştie că şi Mihail Kogălniceanu, care s-a născut într-o perioadă dintre două mari războaie rusu-otomane, fiind vorba de cel din anii 1806-1812, şi respectiv, cel din 1828-1829, la care s-a mai adăugă mişcarea eteristă sau mai exact războiul de eliberare naţională a grecilor de sub stăpânirea turcească din 1821-1824, de unde nu încape îndoială că adolescentul şi Tânărul Mihail Kogălniceanu a trăit multe emoţii, la sigur în marea majoritate negative, legate de aceste evenimente care se derulau cu o repeziciune caleidoscopică în faţa ochilor săi curioşi. Toate aceste evenimente aveau loc într-o epocă când ţările române rămâneau obiect de dispută territorială între marile puteri vecine de atunci.

A plecat la studii înalte (1834) în Franţa (Lunéville) şi Prusia (Berlin), rămânând cu gândul la ai săi, la destinul patriei sale şi la pământul natal, mereu apelat

³ Strempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor româneşti*. BAR 1600-3100, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 391-392, nr. 2865.

⁴ *Ibidem*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 407, nr. 2946.

⁵ *Repertoriul manuscriselor de croni interne din sec. XV-XVIII, privind istoria României*, întocmit de I. Crăciun şi A. Ilieş, Bucureşti, 1963, p. 99, nr. XII, azi – BCU Iaşi, ms. nr. III-29 (fost 123).

⁶ Strempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor româneşti*. BAR 1-1600, vol. 1, Bucureşti, 1978, p. 48, 53-54, 58, 141, nr. 156, 174, 196, 562, 563.

⁷ *Ibidem*, vol. 1, p. 38, nr. 115.

⁸ *Ibidem*, vol. 1, p. 27, nr. 62.

8 MIHAIL KOGĂLNICEANU – 200 DE ANI DE LA NAȘTERE

asupra cărților, dar și cufundat în adânci reflecții, cum ar putea fi el de folos țării și poporului său. Toate acestea l-au determinat să se dedice, de rând cu altele, studiilor de istorie⁹. Înțelegând foarte curând că adevăratale investigații și cercetări istorice pot fi scrise și întocmite doar în baza surselor istorice documentare, narrative și.a., un teren destul de fertil pentru aceste preocupări s-au dovedit a fi studiile la Berlin, destul de consistente și pline de conținut în studierea istoriei. Or, în această perioadă a ascultat prelegerile unor importanți profesori germani Alexander von Humboldt, Fr. Savigny, E. Gans, L. Ranke și.a.¹⁰. Totodată, Tânărul Kogălniceanu, în căutare de noi informații referitoare la istoria românilor, a reușit să intre masiv în librării și biblioteci importante franceze și germane, unde a observat că istoricii din partea locului, dar și din alte țări, de multă vreme publicaseră vechile lor anale și cronică¹¹, pe când letopisețele țării sale, dintre care pe unele le văzuse, fie în casa părintească, fie a ruedelor sale apropiate, zăcea printre „galbenele file” ale „vechilor cazanii”.

Drept urmare, încă pe când se afla la Berlin, Mihail Kogălniceanu a început să procure cărți de istorie dedicate țărilor române și să adune documente, materiale și informații din cronică străine cu privire la istoria românilor. Întrucât acestea nu-i permiteau să-și facă o reprezentare cât de cât satisfăcătoare despre evoluția în istorie a românilor, el a început să scrie în patrie, cerând tot mai frecvent să i se trimită documente vechi și tipărituri (doar un exemplu, în perioada studiilor la Berlin el cerea să i se trimită *Scrisoarea Moldovei*, ediția de la mănăstirea Neamț (1825) a lui Dimitrie Cantemir)¹², din care să culeagă informații pentru primele sale lucrări dedicate istoriei românilor, fiind vorba de *Moldau und Wallachei. Romanische oder Wallchische Sprache und Literatur* (în „Magazin für die Literatur des Auslandes”) și *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* (publicate la Berlin, Behr, 1837).

Părinții săi, însă, nu erau deloc entuziasmați de preocupările Tânărului Mihail, or, ei doreau să-și vadă odrasla plasată într-un rang dregătoresc cât mai înalt, poate chiar în preajma scaunului domnesc al principelui Moldovei, cu fiili căruia plecase la studii în străinătate. De aceea, în 1838, până a-și încheia studiile la Universitatea din Berlin, este adus acasă și plasat în anturajul principelui Mihail Sturza ca locotenent-aghiotant, apoi și în cea de căpitan. În curând, însă, s-a văzut că Tânărul M. Kogălniceanu are alte interese și preocupări, pe care le consideră de primă importanță și pe care a încercat să le realizeze pe toate căile. Pe lângă vasta sa activitate de fondator de tipografii („Cantora Daciei literare” sau „Cantora Foaiei sătești”), de editor de mai multe periodice („Alăuta românească”, „Dacia literară”, „Foaia sătească a Principatului Moldovei”) și cea de publicist și scriitor, Tânărul Kogălniceanu depune mari eforturi pentru colectarea și publicarea documentelor și croni-

⁹ Cartojan Nicolae, *Mihail Kogălniceanu la Berlin*, în *Arhiva Românească*, București, 1939, p. 29-43.

¹⁰ Volovici Leon, *Kogălniceanu, Mihail*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 479.

¹¹ Zub Alexandru, *Mihail Kogălniceanu – istoric*, în Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 5-34.

¹² Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*, Chișinău, 2004, p. 161.

cilor vechi moldovenești, fondând în acest scop și revista „Arhiva românească”¹³.

În această activitate Mihail Kogălniceanu s-a ciocnit de mari dificultăți, căci pe atunci în Principatul Moldovei, ca de altfel și în Țara Românească, nu existau arhive și biblioteci moderne, în care să fie depozitate tipărituri, documente și croniți vechi, adică monumente de limbă, literatură și istorie românească. Acestea erau dispersate și zăceaute, precum observa Alexandru Odobescu, prin poduri de biserici și mănăstiri sau prin dulapuri mucegăite, fără ca statul să ia vreo măsură pentru adunarea și adăpostirea lor. Observație, la fel de dureroasă, o înregistrase Mihail Kogălniceanu ceva mai devreme, atunci când s-a hotărât să pregătească frumoasa și încă utilă, după aprecierea cercetătorilor, ediție în trei tomuri *Letopisiile Țării Moldovii*, apărută la Iași în 1845-1852, și când, pentru realizarea ei, a fost nevoie să și adune singur o colecție de manuscrise de croniți, după care să lucreze¹⁴. „Din frageda mea județe – va scrie mai târziu M. Kogălniceanu – m-am ocupat de adunarea cronicilor țării mele și a orice acte privitoare la istoria ei”¹⁵, considerându-le „cel mai sigur și temeinic izvor al istoriei naționale”¹⁶, „singura istorie națională, ce avem până acum”¹⁷. Însem să atragem atenția că de la bun început el și-a pus scopul, precum sublinia în „Introducere” la tomul I al „Arhivei românești” (Iași 1840), „să publicăm o colecție a tuturor hronicarilor Valahiei și Moldaviei”¹⁸. Această muncă de pregătire a primei ediții de croniți moldovene Mihail Kogălniceanu o descrie în „Prefața” la *Letopisiile Țării Moldovii*, publicată în 1852, în care se arată de rând cu altele, că i-a trebuit zece ani pentru această muncă¹⁹. Mai târziu acest corp de letopisețe adunate de Mihail Kogălniceanu a ajuns în fondurile Bibliotecii Academiei Române și ale Bibliotecii publice din Iași, ulterior în – Biblioteca Universității „Alexandru I. Cuza” din Iași, unde se păstrează până astăzi.

La rândul nostru, în munca de pregătire a comunicării noastre, am întreprins investigații depistând aceste codice de croniți după cataloagele sau fișierele bibliotecilor arătate mai sus, identificând 26 de asemenea miscelanee (vezi *Anexa 1*), dintre care multe conțin copii a două și mai multe croniți din sec. XVII-XVIII. Pe fiecare dintre cele 26 codice cronicărești aflăm însemnări de lucru, autografe și stampile personale ale lui M. Kogălniceanu. Ba mai mult, pe unele dintre ele, M. Kogălniceanu scrie, că anume această copie sau redacție, a unui sau altui letopisete, au fost puse la baza ediției sale de *Letopisețe ale Moldovei*. Treptat, în posesia lui M. Kogălniceanu s-au acumulat mai multe documente istorice referitoare la trecutul Țării Moldovene, care, ulterior, au fost transmise de el aceleiași Biblioteci a Academiei Române (vezi *Anexa 2*).

¹³ Volovici Leon, Kogălniceanu, Mihail, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 479.

¹⁴ Ștrempel Gabriel, *Cuvânt înainte*, în Ștrempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 5.

¹⁵ Kogălniceanu M., *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 448.

¹⁶ *Ibidem*, p. 450.

¹⁷ *Ibidem*, p. 448.

¹⁸ *Ibidem*, p. 405.

¹⁹ *Ibidem*, p. 448.

La o examinare sumară a acestor 26 codice observăm că Mihail Kogălniceanu a apelat de cele mai multe ori la manuscrise care provin din colecțiile Kogălnicenilor, din biblioteca lui Nicolae Istrati de la Rotopănești și cea a mănăstirii Neamț, pe când altele au fost procurate, împrumutate sau copiate de la diferite persoane particulare, între care C. Hurmuzaki, Alex. Sturdza, I. Mălinescu, G. Tulbure, P. Carp, C. Balș, C. Zdrobici, I. Albinet, P. Poenaru, Gr. Alexandrescu. Vom remarcă faptul că unul dintre aceste zbornice de croniți moldovene aparținuse lui Alexandru Hâjdeu din Basarabia. Mai târziu, Mihail Kogălniceanu va scrie cu mare satisfacție că el a ajuns să dețină cea mai mare colecție de manuscrise de croniți ale Moldovei, pe care după ce le-a editat, le-a cedat bibliotecilor²⁰.

În pregătirea ediției sale de croniți Mihail Kogălniceanu s-a ciocnit de multe dificultăți, între care: lipsa aproape totală a originalelor, diversitatea de redacții, copiile fiind nu numai incomplete, greșite dar și cu „prescurtări făcute, după aprecierea sa, de niște nepricepuți compilatori”. De exemplu, prin copieri ulterioare nu rare ori, precum arăta Kogălniceanu, „letopisetele lui Urechi și a lui Miron Costin ajunseseră a nu fi decât un singur trup, atribuit când unuia, când altuia”²¹. În unele cazuri, s-a ciocnit și de problema datării unor copii și chiar croniți. Aceste dificultăți au fost depășite prin punerea la temelie a originalelor, în cazul în care le avea la dispoziție sau a celor mai vechi copii (de exemplu, la baza ediției cronicii lui Ureche a fost pusă copia din 1724) exact date, completările fiind făcute după redacții ulterioare care au circulat în manuscrise în a doua jumătate a sec. XVII până în primele decenii ale sec. XIX-lea.

Dat fiind faptul, că în ciuda căutărilor sale de durată nu a descoperit vreo cronică a Țării Moldovei din sec. XV-XVI în slavonește, le-a intuit existența, căci întradevăr, acestea vor fi descoperite mai ales dincolo de hotarele României și publicate la sfârșitul sec. XIX-lea, de celebru slavist român Ioan Bogdan.

Pe măsură ce avansase destul de mult în pregătirea letopiselor pentru tipar, cercetătorul Mihail Kogălniceanu s-a ciocnit de o altă problemă – lipsa de mijloace financiare și de interes din partea autorităților și a societății învățate în vederea editării acestor monumente istorice scrise²². Până a scoate de sub tipar întreaga colecție de croniți, el a decis să publice mai întâi unele fragmente în periodicul său „Arhiva românească”, prima revistă istorică română, fondată la Iași, în 1840, cu menirea de a cuprinde „scrieri și acte vechi ce ar putea desluși istoria românească”. Deși intenționa să editeze câteva numere pe an ale acestei reviste a reușit să scoată doar două volume: tomul I în 1840, 286 p., și repetat în 1841 reeditat cu unele precizări, iar tomul II, 1845, 320 p. În special, Kogălniceanu publică în acest periodic fragmente de croniți moldovenești din manuscrisele rămase de la Vartolomei Măzăreanu sau atribuite acestuia²³, *Călătoria la Petersburg de p.p. Vartolomei și Venedict, Condica*

²⁰ *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua ediție revăzută, îndezestrată cu note, biografii și fac-simile, cuprindzându mai multe cronică nepublicate încă, și ca adaosu: Tabelele istorice ale României de la 1766 până la 1766*, București, tomu I, 1872, p. XVIII.

²¹ Kogălniceanu M., *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 450.

²² *Ibidem*, p. 450.

²³ Volovici Leon, *Arhiva Românească*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 50.

mănaștirii Solca, Întâmplările Cantacuzinilor și Brâncovenilor de Dimitrie Cantemir, precum și documente răzlețe cu unele adnotări.

Revenind la prima sa ediție de cronici, trebuie să arătăm că Mihail Kogălniceanu mai mult cu efortul intelectual și material propriu a reușit să depășească dificultățile și să le tipărească cu caractere chirilice în 3 tomuri: *Letopisiștile Țării Moldovii* efectuată la Iași în 1845-1852. Vom arăta că volumele II și III au apărut în 1845-1846, iar primul – în 1852. La o examinare sumară a acestor trei volume constatăm că editorul a inclus cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, Axinte Uricarul, Nicolae Muste, Alexandru Amiras, Ioan Canta, Enache Kogălniceanu și lucrarea lui Gheorgachi logofătu.

În *Prefața* la primul volum al celei dintâi ediții Mihail Kogălniceanu arăta, că pe timpul acela „limanul de mândrie, altarul de răzimat pentru noi este studiul istoriei, singurul oracol care ne mai poate spune viitorul...” și că spre a avea o istorie a țării „nimic mai bun, mai folositor ...” este de a ne „întoarce la izvoarele originale, adică de a avea ... cronicile, biografiile, toate acele acte scrise care se raportează la întâmplările politice, la dreptul public, la lege, la instituțiile, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute...”²⁴. Editorul a găsit că este mai nimerit ca volumul I a ediției să înceapă cu celebrul tratat a lui Miron Costin „*De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (*Cartea pentru descălecatalul dintâi a Țării Moldovei și neamul moldovenesc*)”²⁵. În schimb, cronica aceluiași autor intitulată „*Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă de unde este părăsit de Ureche vornicul, de Teara-de-Gios*” a fost inclusă în același volum²⁶, imediat după cronica lui Grigore Ureche, respectând consecutivitatea cronologică a descrierii evenimentelor în aceste două letopisețe. Letopisețul lui Grigore Ureche apărea sub denumirea „*Domnii Țării Moldovei și viața lor*”²⁷ și reprezenta o primă încercare de a edita această complexă lucrare istorică. În pregătirea acestei cronică pentru tipar, Mihail Kogălniceanu a observat că autorul ei apare doar cu numele Ureche, fără prenume, dar el studiind și analizând mai multe copii (or, originalul nu a reușit să-l identifice, situație care s-a perpetuat până în prezent) i-a atribuit-o pentru prima dată în știința istorică românească modernă lui Grigore Ureche. Totodată, editorul a observat că în pânza cronicii lui Ureche sunt întrețesute pe ici-colo fraze sau fragmente mai mult sau mai puțin întinse ale unor copiști de mai târziu. Cu toate că aceste fragmente nu erau delimitate cât de puțin de corpul propriu-zis al cronicii lui Ureche, M. Kogălniceanu primul în știința istorică românească a încercat să le delimitizeze, punând prin aceasta începuturile unor ediții critice de cronică și încercând să delimitizeze interpolările lui Simion Dascălul, Misail Călugăru, Eustratie Logofătu și a lui Axinte Uricaru. Aceste interpolări, conform concepției lui Mihail Kogălniceanu, au fost exerptate din corpul cronicii și incluse la sfârșitul volumului ca apendice²⁸. Precum se știe aceste delimitări mai mult sau mai puțin definitive le-a întreprins mai târziu

²⁴ Kogălniceanu Mihail, *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 448.

²⁵ *Letopisiștile Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom I, Iași, 1852, p. 1-32.

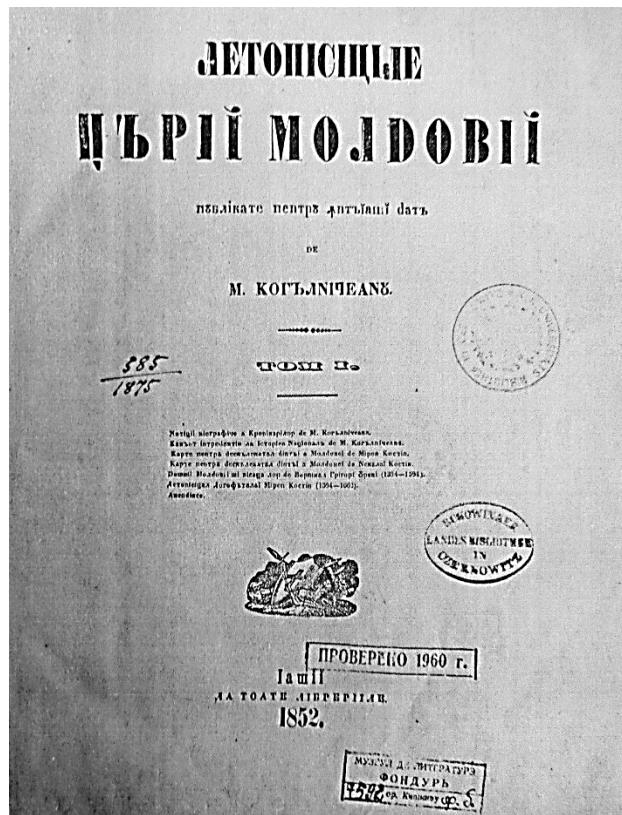
²⁶ *Ibidem*, tom I, p. 211-355.

²⁷ *Ibidem*, tom I, p. 93-209.

²⁸ *Ibidem*, tom I, la sfârșitul volumului cu numerotare aparte p. 3-115.

P. P. Panaiteescu în edițiile sale ale aceleiași cronică din 1955 și 1958²⁹.

Volumul al II-lea a primei ediții de cronică include: letopisețul lui Nicolai Costin, care începe „De la domnia lui Evstratie Dabija Vodă” și se încheie cu „De domnia lui Dumitrașco Vodă Cantemir” și „epitropia lui Ioan Vodă fratele mai mic a lui Nicolaie Vodă” Mavrocordat, incluzând în total 20 capitole și respectiv domnii și evenimente³⁰; letopisețul lui Axinte Uricaru „De a doua domnie a lui Nicolai Alecsandru Vodă”³¹; lucrarea lui Ion Neculce „Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă, până la domnia lui Ioan Mavrocordat vodă (1662-1743) pentru domni și pentru țară ce nu se află în letopisețele Costineștilor”³².

Volumul III-lea cuprinde: cronica lui Nicolae Muste de la „Domnia lui Istrati Dabija Vodă” până la „Domnia lui Grigore Ghica Vodă”, în total 21 capitole, fiecărui

²⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955 și Ediția a II-a, 1958.

³⁰ *Letopisiye Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom II, Iași, 1845, p. 2-130.

³¹ *Ibidem*, tom II, p. 133-195.

³² *Ibidem*, tom II, p. 193-464. Edițiile de cronică ale lui M. Kogălniceanu nu includ și „O samă de cuvinte ...” de Ion Neculce.

revenindu-i o domnie³³; cronica lui Alexandru Amiras, care, de asemenea, începe cu „*Dominia lui Istrati Dabija Vodâ*” și continuă până la „*Dominia lui Grigore Vodâ Ghica*”³⁴, de asemenea, cu 21 capitole, în care se reflectă aceleași domnii; letopisul spătarului Ioan Canta, care începe cu „*A doua domnie lui Constantin Mavrocordat Vodâ*” și se încheie cu a IV-a domnie a aceluiși voievod³⁵; letopisul lui Enachi Kogălniceanu, care începe cu „*Dominia întâi a lui Constantin Mavrocordat Vodâ*” și se încheie cu cea de IV-a domnie a aceluiși voievod³⁶. Se încheie volumul cu lucrarea lui Gheorgachi V. Logofătul³⁷. După cum observăm, Mihail Kogălniceanu nu a pus la îndoială paternitatea lucrărilor incluse în volumul al III-lea, considerându-i pe Nicolai Muste, Alexandru Amiras și Enachi Kogălniceanu drept autori adevărați ai acestor croni. Doar investigațiile ulterioare vor submina serios această opinie. Or, după cum s-a dovedit mai târziu acestea sunt mai curând lucrări cronicărești anonime, copiate sau tălmăcite de cei trei pe parcursul celei de a II-a jumătăți a sec. al XVIII-lea, încât odată cu reeditarea lor în conformitate cu rigorile academice de mai târziu, în dreptul fiecărui autor s-a adăugat calificativul „pseudo”.

Fiecare volum este înzestrat cu note explicative în care se arată după care manuscrise a fost efectuată publicarea unei sau altei croni.

În pregătirea primei ediții Mihail Kogălniceanu a dat dovadă de spirit critic, de adevărat cercetător modern, alegând cu migală textele letopiselor și în lipsa originalelor, cu puține excepții, el a ales pe cele mai complete și mai corecte, subliniind că s-a ferit de „a face cea mai mică schimbare, sporire sau scurtare în ele”³⁸. „Toată silința mea, arăta editorul, a fost deosebirea și îndreptarea textelor sau după originaluri, unde le-am avut, sau după cele mai vechi și mai puțin greșite copii ...”³⁹.

Cu toate că a ostenit mult la adunarea manuscriselor, cât și la publicarea lor, și a depus o muncă enormă la „confruntarea și colaționarea deosebitelor texturi”, Mihail Kogălniceanu a rămas satisfăcut și mândru că prin realizarea acestei ediții „astăzi istoria țării mele, scria el, cuprinsă mai înainte în câteva manuscrise pre care timpul și poate și reaua-voință din zi în zi le împuțina, nu mai este în pericol de a pieri, ... astăzi orișicine [le] poate citi ...”⁴⁰ și le servit „ca temelie a istoriei țării”⁴¹.

După unirea celor două principate Moldova și Valahia și formarea României moderne, Mihail Kogălniceanu hotărăște să efectueze o nouă ediție de croni românești. De astă dată, aceasta trebuia să fie făcută în grafie latină și urma să includă pe lângă letopisetele moldovenești și pe cele muntene. Anticipând într-un fel evenimentele de atunci, vom arăta că marele nostru înaintaș fiind deosebit de ocupat cu numeroase probleme de stat nu a reușit să ducă la bun sfârșit acest îndrăzneț

³³ *Letopisiile Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom III, Iași, 1846, p. 7-80.

³⁴ *Ibidem*, tom III, p. 85-135.

³⁵ *Ibidem*, tom III, p. 177-188.

³⁶ *Ibidem*, tom III, p. 191-274.

³⁷ *Ibidem*, tom III, p. 289-324.

³⁸ Kogălniceanu M., *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 450.

³⁹ *Ibidem*, p. 450.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 449.

⁴¹ *Ibidem*, p. 450.

plan editorial intitulat *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, căci volumele apărute au reluat cu unele excepții doar letopisețele cuprinse în prima sa ediție de la Iași. Această a II-a ediție, de asemenea în trei volume, a văzut lumina tiparului la București în 1872-1874 și este una revăzută și completată cu alte letopisețe, care nu au fost incluse în prima ediție. În special au fost adăugate lucrări ce aparțineau lui Nicolae Costin, un fragment intitulat „Carte pentru descălecatal din-tâi a Țărei Moldovei și neamul moldovenesc”⁴², alt fragment intitulat „Letopisul Țării Moldovei de la 1709-1711”⁴³ și alte texte cu conținut istoric, printre care și o cronică atribuită lui Nicolaie Milescu Spătaru. Ediția bucureșteană a fost înzestrată cu note, biografii, apendice și facsimile din diverse manuscrise. Volumul I al ediției a II-a include o prefată, după care este reluată prefata la prima ediție, cuvântul introductiv la istoria națională din 1843⁴⁴, după care urmează lucrări cronicărești care au fost incluse în vol. I din prima ediție, cum ar fi cele ale lui Miron Costin și Nicolae Costin⁴⁵ cu privire la „descălecatal” Țării Moldovei, după care urmează un „Fragment dintr-o cronică, atribuită lui Nicolai Milescu”⁴⁶, urmat de textele cronicilor lui Grigore Ureche și Miron Costin. La sfârșitul volumului, sunt anexate 10 „Apendice”, pe care M. Kogălniceanu le-a delimitat în corpul „Letopisul Țării Moldovei” de Grigore Ureche, atribuindu-le, nu de fiecare dată justificat, lui Evstartie Logofătul, Simion Dascălul, Misail Călugărul și Nicolae Costin⁴⁷.

Volumul al II-lea al ediției cuprinde aceleași croniți ale Țării Moldovei: a lui Neculai Costin, Axinte Uricaru și Ion Neculce, la care a fost adăugată „De a doua domnie a lui Neculai Alecsandru Mavrocordat voievod în Moldova” de Axinte Uricariu⁴⁸, de existența căreia Mihail Kogălniceanu nu știa atunci când pregătea prima ediție de croniți⁴⁹.

Tomul al III-lea, pe lângă cronicile incluse în cel de-al III-lea volum al primei ediții include și „Tragodia sau Eteria grecească” de la 1821 de Alexandru Beldiman, două opere în versuri ale lui Enache Kogălniceanu, fiind vorba de „Stihuri asupra tăierei Domnului Grigore Ghica vv. al Moldovei” și „Stihuri asupra stemei boierilor Moldovei Bogdan și Cuza”⁵⁰, versuri românești de Dosoftei Mitropolitul – „Stihuri la stema Țării Moldovei” etc.

Din păcate, Mihail Kogălniceanu, din motive cunoscute, – în primul rând, vasta activitate politică, – nu a reușit să ducă la bun sfârșit proiectul de editare enunțat în titlu, adică să realizeze o ediție de *Cronici ale României sau Letopisețele Moldovei și*

⁴² *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua ediție revăzută, înzestrată cu note, biografi și fac-simile, cuprindându mai multe cronică nepublicate încă, și ca adăosu: Tabelele istorice ale României de la 1766 până la 1766*. București, tomu I, 1872, p. 31-84.

⁴³ *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei..., tomu II*, București, 1872, p.70-117.

⁴⁴ *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei..., tomu I*, București, 1872, p. I-XXXI.

⁴⁵ *Ibidem*, tomu I, p. 3-83.

⁴⁶ *Ibidem*, tomu I, p. 85-129.

⁴⁷ *Ibidem*, tomu I, p. 377-486.

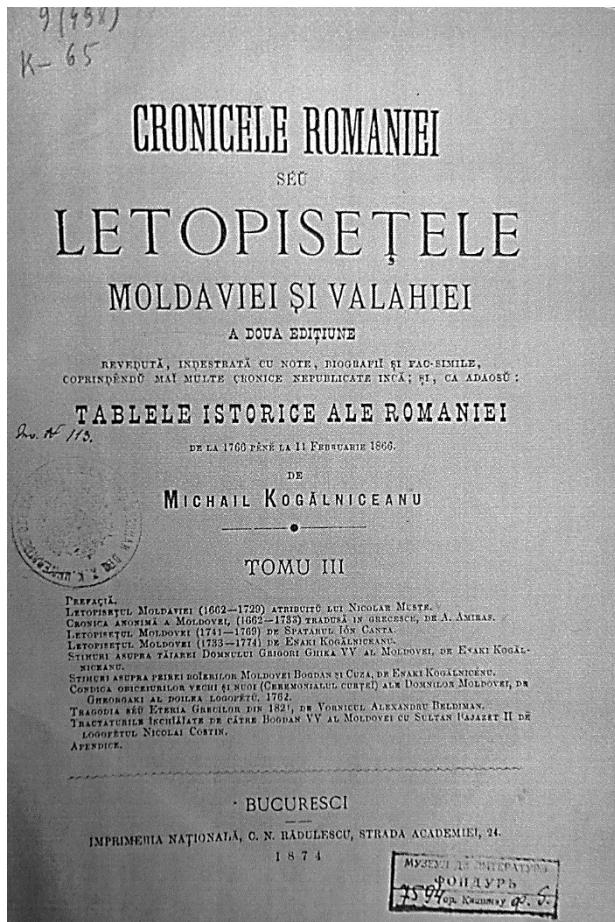
⁴⁸ *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei..., tomu II*, București, 1872, p. 119-173.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 2-416.

⁵⁰ *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei..., tomu III*, 1874, p. 275-295.

Valahiei căci, letopisețele muntene aşa și nu au fost tipărite în această colecție.

Editarea cronicilor dar și a documentelor vechi de către Mihail Kogălniceanu nu reprezenta un scop în sine, el considera pe bună dreptate că „în privința importanței sale această colecție va fi bine primită de români; ca temelie a istoriei țării, ea trebuie să fie îmbrățișată de toți acei ce se interesează de naționalitatea și de civilizația noastră, care se pot dezvolta numai prin ajutorul istoriei”⁵¹.

Totodată, Mihail Kogălniceanu înțelegea că mai rămâne mult de făcut până a vedea cronicile editate la un nivel bun critic academic. „Știu că colecțiunea mea, scria Kogălniceanu, va avea încă multe lipsuri, multe факте rău citate, multe date nepotrivate, dară îndreptarea acestora este treaba ori a istoricilor ce vor întrebuița-o, ori a criticilor ce vor lămuri-o”⁵².

⁵¹ Kogălniceanu Mihail, *Opere*, vol. II, București, 1976, p. 193-194.

⁵² *Letopisiile Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom I, Iași, 1852, p. IV.

Cea mai mare parte a tirajelor celor două ediții de *Cronici* a fost distribuită gratis, personal de Mihail Kogălniceanu, nu doar bibliotecilor din Moldova și Țara Românească, apoi și România, dar și instituțiilor și unor persoane particulare din provinciile istorice românești aflate sub stăpânire străină. Astfel, seturi de tomuri ale ediției din 1845-1852 au ajuns în colecții din Bucovina, unul din tomul purtând chiar autograful lui Mihail Kogălniceanu, iar cele ale ediției a două *Cronicile României...* ajung la Societatea Academică română „Arboreasa”, în 1876, care astăzi se păstrează la Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău, iar alt exemplar, de asemenea cu autograful lui Mihail Kogălniceanu, a ajuns la Mănăstirea Noul Neamț din Basarabia (azi, se păstrează în Fondul 2119, Mănăstirea Noul Neamț, din Arhiva Națională a Republicii Moldova)⁵³

Prin aceste două ediții Mihail Kogălniceanu a fost primul care a editat vechile cronică românești și de rând cu documentele istorice publicate a pus temeliile istoriografiei moderne românești, deschizând calea spre o ediție critică a istoriei românilor din cele mai vechi timpuri.

Anexa I

Repertoriu de manuscrise cronicărești din sec. XVII – încep. sec. XIX din colecția lui Mihail Kogălniceanu

I. Miscelaneu de cronică moldovenești, copiat ante 1711 de Grigoraș sin Vasile Uricariu, care conțin *Letopisețele* lui Grigore Ureche și Miron Costin. Manuscris ajuns în biblioteca lui Mihail Kogălniceanu după 1860 și folosit la a doua ediție (1872) a *Cronicilor României*. Astăzi mss. nr. 103 se păstrează la BAR⁵⁴.

II. Compilație de cronică ale lui Nicolae Costin și Axinte Uricariul, copie de la 1715, scrisă de Axinte Uricariul, de la f. 268 de mai multe mâini. A aparținut profesorului Gheorghe (1779-1780), care-l promise de la Chirca Atanasiu liptcanul, iar mai târziu (1845) Mihail Kogălniceanu îl cumpără de la București. Astăzi mss. nr. II- 22 (fost 6) se păstrează la BCU Iași⁵⁵.

III. Codice copiat ante 13 octombrie 1718 care cuprinde: *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavicii creștini și Lista domnilor Țării Românești*, cumpărat la această dată de Manea Mătăsar. Conform însemnărilor pe la 1761 manuscrisul a fost cumpărat de Enache (Ioan) Kogălniceanu, (conform însemnării în grecește), biv vătaf de aprozi de la „prea învățătul dascăl chir Ilie ... împreună cu alte cărți” și a ajuns ulterior în posesia lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. cu nr. 196 se păstrează la BAR⁵⁶.

⁵³ Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстрий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX). / Сводный каталог молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямецкого монастыря (XIV-XIX). Алкэтүитор – Валентина Овчинникова-Пелин, Кишинэу, Штиинца, 1989, п. 17.

⁵⁴ Strempel Gabriel, Catalogul manuscriselor românești. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, p. 535, nr. 103.

⁵⁵ Repertoriul manuscriselor de cronică interne sec. XV-XVIII, privind istorie României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p.106, nr. IV.

⁵⁶ Strempel Gabriel, Catalogul manuscriselor românești. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, p. 58, nr. 196.

IV. Manuscrisul *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche, copiat de „Constandin logofăt la Divan” în 1724, procurat de Enache Kogălniceanu în Tarigrad, la 1760, ulterior, a aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 174 este depozitat la BAR⁵⁷.

V. Miscelaneu făcut în 1726 „cu toată cheltuiala lui Toader Costache 3 logo-făt”, incluzând fragmente întinse din *Cronicile* lui Nicolae Costin, Grigore Ureche și Miron Costin, care în 1845 ajunge în posesia lui Mihail Kogălniceanu, ocazie cu care reconstituie odiseia circulației codicelui: „Acest Letopiseț este al meu. Fiind vechiu al moșulu mei Enache Kogălniceanu, pe urmă au rămas la moșu meu Gheorghe Kogălniceanu, care l-au dăruit arhimandritului Iosaf Voinescu de la Frumoasa și acesta l-au dăruit comisului Ionică Beldiman, de la care l-am primit și eu în dar. 1845, septembrie 20. M. Kogălniceanu”. Astăzi mss. nr. 115 se păstrează la BAR⁵⁸.

VI. Cronici moldovenești de la începutul sec. al XVIII-lea, manuscris care conține 346 de file, fiind copiat de Grigoraș, fiul lui Vasile Uricariul (f. 2-317) și de Vartolomeu Măzăreanu (f. 318-346) și include *Letopisețele* lui Nicolae și Miron Costin, Pseudo-Alexandru Amiras, Ioan Neculce și Ioan Canta. Manuscris din biblioteca lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 238 se păstrează la BAR⁵⁹.

VII. Un masiv codice ante 1750, care include *Letopisețele* lui Grigore Ureche și Miron Costin, precum și cea a lui Preudo-Tudosie Dubău, care a fost dăruit la o dată necunoscută de Gheorghe Mihail Stihă lui Mihail Kogălniceanu pentru care, precum reiese din însemnarea dedicatorie, avea o stimă deosebită, considerându-l „ca istoriograf al țării mele și ca om politic care știe și face fapte istorice”. Astăzi mss. nr. 169 se păstrează la BAR⁶⁰.

VIII. Miscelaneu de cronici moldovenești și muntene copiat la 1755 pe 167 file, incluzând *Cronicile* lui Nicolae Costin, Axinte Uricariul, Radu Popescu. Codicile a fost dăruit lui Mihail Kogălniceanu, în 1840, de Constantin Hurmuzachi. Astăzi mss. nr. 241 se păstrează la BAR⁶¹.

IX. Codice copiat ante 1757, incluzând fragmente din *Cronicile* lui Nicolae și Miron Costin, a făcut parte din biblioteca lui Nicolae Istrati din Rotopănești și, ulterior, din cea a lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 256 se păstrează la BAR⁶².

X. Miscelaneu de cronici moldovene, 1766, care include *Hronograful care se chieamă moldovenește Scrisoarea anilor* și *Letopisețele* lui Ioan Neculce, Nicolae Costin și Miron Costin. Incluzând însemnarea „Letopisețul lui Ioan Neculce, cel mai complet care astăzi se găsește, fiindcă originalul ce este la dumnealui banul Mălinecu are o multime de file rupte. 20 august 1845. M. Kogălniceanu. No. 2 a Letopi-

⁵⁷ Ibidem, vol. 1, p. 53-54, nr. 174.

⁵⁸ Ibidem, vol. 1, p. 53-54, nr. 39.

⁵⁹ Ibidem, vol. 1, p. 67, nr. 238.

⁶⁰ Ibidem, vol. 1, p. 52, nr. 169.

⁶¹ Ibidem, vol. 1, p. 68, nr. 241.

⁶² Ibidem, vol. 1, p. 53-54, nr. 72.

sețului ce mi-au slujit la colecția întreagă. M.K.”. Astăzi mss. nr. 53 se păstrează la BAR⁶³.

XI. Culegere de croniți moldovenești, inclusivând *Hronograful* lui Iosaf Luca, *Letopisețul* lui Ion Neculce (fragment), *De neamul moldovenilor* de Miron Costin, *Letopisețul* lui Nicolae Costin, *Letopisețul* lui Miron Costin, *O samă de cuvinte și Letopisețul* lui Ion Neculce, copiate în 1766 la comanda lui Iordachi Cantacuzino, vel spătar. A aparținut lui Alexandru Hâjdău (1829), apoi lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 254 se păstrează la BAR⁶⁴.

XII. Miscelaneu copiat la 1777 de Iordache Sion, care include *Istoria Țării Românești până la 1690* sau *Letopisețul cantacuzinesc și Însemnări cronicărești din istorie a Moldovei*. Din 1845 s-a aflat în posesia lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 298 se păstrează la BAR⁶⁵.

XIII. Croniți moldovenești, manuscris copiat la 1780, cuprinzând texte fragmentare a *Letopisețelor* lui Miron și Nicolae Costin, Ioan Neculce, precum și *Cronica Racovițeană-Buhușească (1661-1705)*. A aparținut lui Petrovici (1857), apoi lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 232 se păstrează la BAR⁶⁶.

XIV. Miscelaneu copiat la 1781 de Gheorghi Bujorovschi, care include *Letopisețul cantacuzinesc* sau *Letopisețul Țării Românești de la descălecare până la 1690 și Cronica anonimă și prescurtată a Țării Românești de la 1688-1733*. Pe la 1839 codicele era cumpărat de Ștefanache Grigoriu de la o „shivnică a mănăstirii Văraticului”, iar, mai târziu, ajunge în biblioteca cărturarului nostru, care după anumite investigații de identificare a ținut să noteze la fila 1: „Istoria Țării Românești de Radu Greceanu. M. Kogălniceanu”. Astăzi mss. nr. 269 se păstrează la BAR⁶⁷.

XV. Miscelaneu de croniți moldovenești și muntene, copiat la 1791 de Ștefan Stârce, inclusivând Letopisețele lui Nicolae Costin, Axinte Uricariul, Radu Popescu, Constantin Diichiti, aparținând la 1850 lui Dimitrie A. Sturdza. La fila 3 se conține însemnarea: „Nr. 3 a Letopisețelor ce au slujit la publicarea colecției întregi. M. Kogălniceanu”. Astăzi mss. nr. 239 se păstrează la BAR⁶⁸.

XVI. Miscelaneu de croniți moldovene, sec. XVIII, care include *De neamul moldovenilor* de Miron Costin, *Letopisețele* lui Nicolae și Miron Costin (toate texte fragmentare) și *Letopisețul* lui Ion Neculce (text cu lipsuri la început și sfârșit), cu autografe ale cronistului. A făcut parte din biblioteca lui Mihail Kogălniceanu. Cuprinde însemnarea: „No. 1 a Letopisețelor ce mi-au slujit la colecție pentru Neculce. M. Kogălniceanu”. Astăzi mss. nr. 253 se păstrează la BAR⁶⁹.

XVII. Miscelaneu de croniți moldovene, sec. XVIII, care include *Letopisețele*

⁶³ *Ibidem*, vol. 1, p. 24, nr. 53.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. 1, p. 71-72, nr. 254.

⁶⁵ *Ibidem*, vol. 1, p. 53-54, nr. 84.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. 1, p. 65, nr. 232.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. 1, p. 75-76, nr. 269.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. 1, p. 67, nr. 239.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. 1, p. 71, nr. 253.

lui Nicolae Costin și Grigore Ureche, ambele texte cu lipsuri la început și sfârșit. Codicele a făcut parte un timp din biblioteca „Obștei paisiene” de la Mănăstirea Neamț, din 1842 – cea a lui N. Istrati, ca să ajungă, ulterior, în posesia lui M. Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 268 se păstrează la BAR⁷⁰.

XVIII. Compilație pe 306 file a *Letopisetului Țării Moldovei* de Miron Costin, copie din sec. XVIII-lea. A aparținut lui Ioan Țintilă al 3-lea logofăt, apoi lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. IV-41 (fost 91) se păstrează la BCU Iași⁷¹.

XIX. Miscelaneu de croniți muntene, sec. XVIII, care include *Letopisul cantacuzinesc* (fragment), *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu și *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu* de Radu Greceanu, trecând prin mai multe mâini ajunge în biblioteca lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 180 se păstrează la BAR⁷².

XX. Miscelaneu de croniți moldovene, sec. XVIII, care include *Letopisețele* lui Nicolae Costin, Grigore Ureche și Miron Costin, trecând de un posesor la altul, după 1864, ajunge în posesia lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 354 se păstrează la BAR⁷³.

XXI. Compilație pe 206 file a *Letopisețelor Țării Moldovei* ale lui Nicolae Costin, Miron Costin, Pseudo-Amiras și Preudo-Enache Kogălniceanu, făcută în sec. al XVIII-lea. A aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. V-25 (fost 70) se păstrează la BCU Iași⁷⁴.

XXII. Compilație pe 373 file a *Letopisețelor Țării Moldovei* ale lui Nicolae Costin și Miron Costin, făcută în 1825 de Alexandru Beldiman în Bacău. A aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. VI-34 (fost 75) se păstrează la BCU Iași⁷⁵.

XXIII. Miscelaneu de croniți muntene, sec. XIX (1832), care include *Letopisul Țării Românești* de logofătul Radu, *Letopisul cantacuzinesc*, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu* de Radu Greceanu și *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu. A făcut parte din biblioteca lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. 327 se păstrează la BAR⁷⁶.

XXIV. Manuscris de 587 file a *Letopisului Țării Moldovei* de Ion Neculce, copiat la 1845 pentru Mihail Kogălniceanu, după o copia a postelnicului Hurmuzachi, colăționat de comanditar, după originalul banului Mălinescu. Astăzi mss. nr. III-1 (fost 68) se păstrează la BCU Iași⁷⁷.

⁷⁰ Ibidem, vol. 1, p. 75, nr. 268.

⁷¹ Repertoriul manuscriselor de cronići interne sec. XV-XVIII, privind istoria României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p.95, nr. LXVI.

⁷² Strempel Gabriel, Catalogul manuscriselor românești. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, p. 55, nr. 180.

⁷³ Ibidem, vol. 1, p. 96, nr. 354.

⁷⁴ Repertoriul manuscriselor de cronići interne sec. XV-XVIII, privind istoria României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p.94, nr. LXIII.

⁷⁵ Ibidem, p.95, nr. LXIV.

⁷⁶ Strempel Gabriel, Catalogul manuscriselor românești. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, p. 89, nr. 327.

⁷⁷ Repertoriul manuscriselor de cronići interne sec. XV-XVIII, privind istoria României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p.114, nr. XVI.

XXV. Compilație de *Cronici* ale lui Nicolae Costin și Axinte Uricariul, executată la 1845, după manuscrisul din 1780, care aparținea lui Poenaru, cu îndreptări ale lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. III- 62 (fost 132) se păstrează la BCU Iași⁷⁸.

XXVI. Compilație a *Letopisețelor Țării Moldovei* ale lui Nicolae Costin și Miron Costin, făcută în prima jumătate a sec. al XIX-lea după manuscrisul căpitanului C. Oltelniceanu din București. A aparținut lui Mihail Kogălniceanu. Astăzi mss. nr. VI-36 (fost 88) se păstrează la BCU Iași⁷⁹.

Anexa 2

Repertoriu de izvoare istorice din colecția lui Mihail Kogălniceanu, aflate la Biblioteca Academiei Române (București)⁸⁰

1. *Cronica războiului rusu-turc 1768-1775* (mss.399);
2. *Sama visteriei [Țării Moldovei], 1776* (mss. 359);
3. *Lista lefilor boierilor și slujitorilor curții domnului Moldovei* (mss. 54);
4. *Lista alfabetică a produselor supuse vămuirii, la vama cea mare a Moldovei (sec. XVIII)* (mss. 83);
5. *Documente oficiale și corespondență privitoare la Divanul ad-hoc din Moldova din anul 1857* (mss. 313);
6. *Condica de documente din anii 1802-1827, privitoare la istoria Moldovei* (mss. 333);
7. *Condica mănăstirii Străhaia* (mss. 500);
8. *Oracole, Roata norocului, sec. XIX* (mss. 3053).

⁷⁸ Ibidem, p.107, nr. V.

⁷⁹ Ibidem, vol. 1, p.95, nr. LXV.

⁸⁰ Strempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, II, București, 1978, 1983.

Valentin Constantinov *

MODELE ȘI PROIECTII ÎN CUVÂNT PENTRU DESCHIDERE CURSULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ, ROSTIT DE MIHAIL KOGĂLNICEANU LA ACADEMIA MIHĂILEANĂ ÎN 1843

Mihail Kogălniceanu was one of the most important politicians and intellectual from XIX century. He promoted the ideas of liberalism and modernization of the state. This was possible only by creating a political ideology. History has taken a leading role in this ideology. We wrote in this study about the creation of the principles of modern historiography in the Romanian Countries. These principles were elaborated by Mihail Kogălniceanu in 1843. The majority of these are also valid today.

Key words: Academia Mihăileană, Mihail Kogălniceanu, Moldavian country, history.

În competiția desigur simbolică de a-l pretinde și de a-l atribui pe Mihail Kogălniceanu uneia dintre științele socio-umane, istoria ocupă, indiscutabil, un loc de frunte. Enciclopedist notoriu, om politic, publicist, scriitor și filosof, Mihail Kogălniceanu rămâne a fi, aşa cum arăta I. Lupaș, „cel mai de seamă istoric și bărbat de stat al românilor din veacul al XIX-lea și intemeietor al istoriografiei române moderne”¹. Meritele deosebite pe care el le-a adus celorlalte domenii de activitate, începând cu Unirea pe care o considera cheia de boltă fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național², actele unirii de la 1859, reformele modernizatoare din perioada domniei lui Cuza vodă, declarația de independență – toate poartă amprenta unei personalități fără egal, care el însuși recunoștea cu o anumită conștientă desăvârșită: „Nu este nici o reformă, nici un act național unic, din care numele meu ar fi absent”. A făcut studiile pentru o perioadă scurtă de vreme în Franța, apoi își leagă pregătirea de mediile universitare germane, frecventând lecțiile lui Leopold von Ranke sau Alexandru Humbold.

În cele ce urmează, am hotărât să ne oprim asupra *Cuvântului pentru deschiderea cursului de istorie națională* rostit la 24 noiembrie 1843³.

La acea oră Kogălniceanu deja publicase *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Daces transdanubiens*⁴, o primă sinteză de istorie românească atât de profundă

* **Valentin Constantinov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AŞM.

¹ I. Lupaș, *Ranke și Kogălniceanu*, în AAR MSI, seria III, 1936, p. 317.

² Dorințele partidei naționale din Moldova, program al revoluției din 1848, redactat de Mihail Kogălniceanu: „Pe lângă aceste radicale instituții, singurele care ne pot regenera patria, apoi partida națională mai propune una, ca cunună tuturor, ca cheia boltii, fără care s-ar prăbuși tot edificiul național: aceasta este *Unirea Moldovei cu Țara Românească*”.

³ Care a cunoscut mai multe ediții. Între altele Mihail Kogălniceanu, *Opere*. Tomul I. Scriserii istorice, ediție critică, adnotată cu indice de Andrei Oțetea, Iași, 1946, p. 635-654.

⁴ *Ibidem*, p. 43-534.

și atât de bine argumentată, precum și alte lucrări, cu caracter istoric sau cultural, dintre care *Dacia literară* ocupă un loc special, lucrări prin care lansase un nou curent în cultura românească – cel pașoptist. În *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională* Mihail Kogălniceanu a propus unul dintre cele mai însemnate programe istoriografice naționale care în linii mari este valabil și astăzi.

Firește, apariția *Cuvântului pentru deschiderea cursului de istorie națională* a avut un preludiu. Mesajul ideatic al *Cuvântului* se încadrează în procesele general-europene care s-au desfășurat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. Ca și în alte domenii era vorba de un proiect declanșat odată cu Mareea Revoluție Franceză care a „lichidat” categoriile sociale și a introdus în circuit termenul de cetățean. O să ne rezumăm doar la această realizare, deoarece și în cazul dat încă în timpul iluministilor, adică de-a lungul secolului al XVIII-lea, apăruse ideea unității societății în jurul unui obiectiv comun și cea a contractului social, în care nu poporul servește suveranul, ci invers. Războaiele napoleonene au unit și mai mult spiritul național, iar la începutul secolului al XIX-lea națiunea franceză apărea ca o realitate nouă pe continentul european. Evoluția societății franceze avea să declanșeze o reacție în lanț care avea să ducă la elaborarea unor programe naționale în cazul fiecărei comunități europene. Mai devreme sau mai târziu fiecare din ea avea să se unească în jurul unei idei naționale în numele unui viitor comun. Pentru asta era nevoie însă de existența unor societăți a oamenilor liberi. Oamenii dependenti nu puteau apriori adera la această mișcare. Totodată, ceea ce dădea libertate era proprietatea. Un om care nu avea niciun fel de proprietate nu era liber. Așa se naștea un secol nou – secolul naționalităților, care venea cu provocările de rigoare: modernizarea societății prin eliberarea celor dependenti și împroprietărirea lor, precum și unirea întregii societăți a oamenilor liberi în jurul unui scop comun.

Societatea românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea era divizată în mai multe părți: Moldova și Țara Românească cu statut de state autonome, aflate sub suzeranitatea otomană. Sub dominație străină se găseau românii din Principatul Transilvaniei din cadrul Imperiului Habsburgic, iar în urma campaniilor de anexare au fost înstrăinate alte două provincii: Basarabia și Bucovina. Prin urmare, elaborarea unui program național trebuia să țină seamă de toate aceste realități. Istoria întotdeauna a trezit cele mai sublimi sentimente de mândrie și proiecție spre viitor.

Înainte de a elabora acest discurs, firește că Mihail Kogălniceanu a acumulat o bogată informație istoriografică. El știa de Karamzin⁵, Homer, citise Iliada, pe care o consideră nimic altceva „decât o istorie în versuri, cea mai veche și cea mai frumoasă din toate!”⁶. Studiase opera lui Quintus Curtius, cel care elaborase una dintre cele mai complete lucrări despre Alexandru Macedon, ajunsă până în zilele noastre etc. Din relatăriile sale rezultă că știa de destinul tragic al lui Socrates, „silit să primească otrava chiar din mâna atenienilor”. Știa bine *Istoriile* lui Herodot, ai cărui eroi îi va folosi din plin în comparațiile sale. Prin urmare, nu ne miră că amintește

⁵ Autorul lucrării «История государства Российского», în 12 tomuri, scrisă între anii 1803 și 1826.

⁶ În continuare, toate citatele se fac după *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia Mihăileană*.

în *Cuvântul* său pe un Aristide, „supus ostracismului numai pentru că era numit cel Drept” sau pe „Caton dându-și singur moartea”. Nu-i era străin Cicero, din care citează: „A nu ști ce s-a întâmplat înainte de a fi născut este tot aceea ca când ai fi necontentit prunc”.

Mihail Kogălniceanu era susținătorul legăturii dintre istorie și politică, lucru care îl face pe cărmuitor să fie mai bun: „Domnitorul, prin istorie, se deșteaptă la nobila ambiție de a face lucruri mari și drepte și, prin urmare, de a trăi în viitorime. Lauda neștearsă și nemurirea cu care sunt încununați ocârmuitorii cei buni, defaimarea și hula care sunt totdeauna partea celor răi ...”. Istoria este o materie pilduitoare și oferă modele de comportament: „Cele mai înalte izbânzi, cele mai slăvite fapte nu vedem oare că s-au îndemnat prin istorie? Spre pildă, biruința Asiei, după mărturisirea tuturor istoricilor vechi, s-a pricinuit prin deasă citire a *Iliadei* de către Alexandru cel Mare. ... Cât trebuie, dar, să ne fie dragă această știință înaltă, care, lasă că ne dă o petrecere folositoare și prin citirea ei ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă, dar ne învață încă a fi buni, ne măntuie de prejudecăte, ne sporește ispita prin ispita veacurilor trecute și ne lungește, cum am zice, viața!”

În opinia lui M. Kogălniceanu, istoria este creațoarea națiunii. „Astăzi însă, oriunde nația este ceva înaintată, istoria este citirea obștească a tuturor stărilor, până și celor înjosite. În Franța, țăranul, sara, la colțul focului, ca să se odihnească de trudele zilei, citește mărețele reforme ale Constituanței și strălucitele biruințe ale lui Napoleon”.

Legătura persoanei cu țara în care s-a născut și cu mediul de acolo are o conotație mult mai profundă: „Omul, totdeauna, înainte de neam și-a iubit familia, înainte de lume și-a iubit neamul și partea de pământ, fie mare, fie mică, în care părinții săi au trăit și s-au îngropat, în care el s-a născut, a petrecut dulcii ani ai copilăriei ce nu se mai întorc, a simțit cea întâi bucurie și cea întâi durere de bărbat”.

Când Mihail Kogălniceanu elabora *Cuvântul* său, deja existau numeroase exemple de educație prin istorie. De câteva secole, mult înainte de Kogălniceanu, odată cu Renașterea italiană se redescoperea atât mitologia antică, reprezentată în diferite texte devenite vechi, cât și istoriografia din acea perioadă, iar oamenii se delectau cu faptele fără seamă ale eroilor din trecutul îndepărtat. A renăscut admirarea pentru istoria antică și detestarea epocii întunecate a „Evului Mediu”. Totodată, organic faptele strămoșilor erau un fel de carte de vizită pentru contemporani, un fel de buletin de identitate. Kogălniceanu dădea de înțeles că „noi” suntem urmării strămoșilor noștri, iar istoria „ne arată întâmplările, faptele strămoșilor noștri, care prin moștenire sunt și ale noastre”. Firește că această moștenire nu putea fi decât glorioasă, iar Mihail Kogălniceanu găsea exemple concluzive comparabile chiar cu marile pagini din istoria omenirii, imortalizate odată prin scrierile istoricilor antichității: „inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine, sunt mai mult decât Alexandru cel Mare⁷, decât Anibal⁸, decât Cesar; aceștia sunt eroii lumii, în loc că cei dintâi sunt eroii patriei

⁷ Alexandru Macedon.

⁸ Hanibal, renumit prin strălucita victorie împotriva romanilor de la Canae din anul 216 î. H.

mele. Pentru mine bătălia de la Războieni⁹ are mai mare interes decât lupta de la Termopile". Bătălia de la Războieni (26 iulie 1476) între armata condusă de Ștefan cel Mare și sultanul turc Mahomet II, cuceritorul Constantinopolului, s-a terminat cu înfrângerea armatei moldovenești. Ștefan s-a retras, iar armata otomană nu a mai înregistrat niciun succes notabil în acea campanie. Cetățile moldovenești au rezistat asaltului otoman, însuși sultanul turc se va retrage în scurtă vreme, Ștefan continuând să se afle la cărma Țării Moldovei¹⁰. Totuși, pierderile umane din partea moldovenilor au fost importante, iar peste 20 de ani pe locul bătăliei Ștefan avea să ridice o biserică. Pisania ei este sugestivă și reflectă drama prin care a trecut atunci Țara Moldovei: „În zilele blagoceștilor și de Hristos iubitorul domn Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984, (1476), iar al domniei lui al douăzecelea curgător, **ridicatu-s-a puternicul Mahmet împăratul turcesc cu toată puterea sa răsăriteană, încă și Basarab voievod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dânsul cu toată Țara lui Băsărăbească**, și au venit să prade și să ia Țara Moldovei și au ajuns până aici la locul ce se zicce Pârâul Alb. Și eu Ștefan voievod și cu fiul meu, Alexandru ieșit-am înaintea lor unde am și făcut mare război cu dânsii, în luna lui iulie 26, și cu voia lui Dumnezeu au fost biruiți creștinii de către păgâni, și au căzut acolo multime mare dintre ostașii Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit Tara Moldovei din ceea parte. Drept aceea, a binevoit Io Ștefan voievod cu buna vrere și a făcut acest hram întru numele arhistratigului Mihail, și pentru rugăciunea sa și a doamnei sale Maria și a fiilor săi, Alexandru și Bogdan, și **pentru pomenirea și de sufletul tuturor binecredincioșilor creștini care au pierit aici**. În anul 7004 (1496), iar al domniei sale al patruzecilea curgător, luna lui noiembrie 8”. Termopile este locul unde s-a dat una dintre celebrele bătălii ale antichității descrise cu un dramatism extraordinar de chiar părintele istoriei Herodot. S-a dat bătălia în anul 480 î.H. între grecii în număr de 300 care apărău trecătoarea Termopile, sub conducerea spartanului Leonidas, și persanii dornici să cucerească Grecia continentală¹¹. Așadar, paralelismul pe care îl face Mihail Kogălniceacu între cei 300 de spartani deveniți peste secole legendari datorită jertfei lor și moldovenii lui Ștefan care au căzut în anul 1476 pentru apărarea cauzei creștine este evident¹².

În aceeași ordine de idei, în viziunea lui Kogălniceanu, marile victorii ale românilor care au avut un mare ecou în epocă stau alături de simbolurile de altă dată ale acelorași greci. Dar pentru autor „izbânzile de la Racova¹³ și de la Călugăreni¹⁴ ...

⁹ N. Iorga, *Inscriptii din bisericile Romaniei*, I, București, 1905, p. 44.

¹⁰ Despre posteritatea bătăliei de la Războieni în mentalitatea colectivă vezi: Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 168-173.

¹¹ Pe acel loc a fost instalată o piatră care avea următoarea inscripție, aşa cum a fost reproducă de Herodot: Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta: *Morți noi zacem după ce legilor ei ne-am supus*.

¹² Kogălniceanu i-a consacrat acestei bătălii chiar un studiu special: *Bătălia de la Războieni și pricinile ei*, în M. Kogălniceanu, *Opere. Scrieri istorice*, p. 619-654

¹³ Victoria lui Ștefan cel Mare de la Podul Înaltn din anul 1475, sau cum i s-a mai spus, Victoria de la Vaslui. Aici Kogălniceanu a avut în vedere că bătălia s-a dat pe valea Bârladului, la vărsarea râului Racova.

¹⁴ Victoria lui Mihai Viteazul asupra avangardei turcești din anul 1595.

par mai strălucite decât acele de la Maraton și Salamina, pentru că sunt câștigate de către români!” Ca un patriot adevarat, Kogălniceanu afirma că locurile noastre îi „par mai plăcute, mai frumoase decât locurile cele mai clasice. Suceava și Târgoviștea sunt pentru mine mai mult decât Sparta și Atena; Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preț decât Corintul, pentru că în Baia avanul rigă a Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, craiul cailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană¹⁵, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre”.

Legitimitatea politică a unui popor trebuie să se bazeze pe temeinice argumente istorice. Astfel, problema întărișării pe aceste meleaguri viu dezbatută încă din perioada umanistă, avea să prindă noi conotații ideologice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea odată cu constituirea în Transilvania a Școlii ardelenă¹⁶. Kogălniceanu era cunoscut cu aceste discuții și susținea că „neavând istorie, fieștecare popor dușman ne-ar putea zice cuvintele lui Aaron: „Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care locuiești; soarta ta aşa a fost ca sa fii tot după cum eşti; leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele sau primește pe acesta ce ți-l dau eu, ridică-te și du-te din pământul pe care locuiești, căci nu este al tău, și nu te mai munci în zadar, căci tu nu poți fi mai bine de cum eşti”.

Relația dintre istoria națională și cea universală trebuie să se realizeze în opinia lui Kogălniceanu respectându-se principiul valoric. „Negreșit că istoria Spartei, a Atenei, a Romei, are mai mult interes decât a noastră pentru tot străinul; dințai, pentru că grecii și romani sunt popoarele care până acum rezumă civilizația și lumea veche; al doilea, pentru că înrăurirea lor încă până astăzi se păstrează asupra noastră prin pravile religioase și civile, prin științe, prin arte, prin pământ ce le-am moștenit de la dânsii, și, în sfârșit, pentru că toată instrucția clasică a junimii încă astăzi se razemă pe istoria grecilor și romanilor și, mai ales, pentru că faptele acestor popoare s-au scris de niște bărbați ca Tucidid, ca Tacit, ca Tit-Livie. Sub aceste priviri, eu singur mărturisesc interesul universal al istoriei grece și romane”.

În această scară valorică însăși au locul și faptele vitejești ale semenilor noștri, care „deși pe un teatru strâmt și cu mici mijloace, au săvârșit lucruri uriașe ... nu mă tem de a zice că istoria noastră ar fi mai jos decât istoria a oricărui popor vechi sau nou. Lupta națională a românilor, care, mai trei veacuri, au apărat cu sabia creștinătatea împotriva puterilor islamismului; domnia lui Alexandru cel Bun și a lui Mircea cel Bătrân, a căror nume răsunau de la Marea Baltică până la porțile Bizanției; strălucitele fapte ale unui Ștefan cel Mare; blânda figură a lui Neagu v. v.¹⁷, care, ca Ludovic al XII-lea al Franței, lăsă sfătuiri fiului său cum să domnească¹⁸; abdicarea lui Petru Rareș, care preferă să se coboare de pe tronul

¹⁵ A fost învins de Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia, în anul 1467.

¹⁶ Redactarea a *Supplex Libellus Valachorum* în anul 1791 a devenit un veritabil punct de reper în lupta românilor ardeleni pentru drepturile lor politice. Vezi: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 2013.

¹⁷ Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512-1521).

¹⁸ *Învățărurile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1970.

Moldaviei decât să plătească bir turcilor¹⁹; chipul măreț, și întocmai ca al lui Ahil, al lui Mihai Viteazul, singurul voievod ce ajunse a uni părțile Daciei vechi și a se putea intitula: „Mihail, cu mila lui Dumnezeu, domn Valahiei, Moldaviei și Transilvaniei”; inima de erou și geniul bărbătesc a doamnelor Elena și Florica; patriotismul preotului Farcaș și înalta înțelepciune a lui Miron Costin, care cu aceeași mâna purta sabia spre apărarea patriei și condeul spre scrierea analelor naționale; rivalitatea numai spre bine a domnilor Matei și Vasilie, marile planuri, sprijinile de mari talenturi, ale lui Șerban Cantacuzino, pentru care tronul Valahiei se părea prea mic și râvnea tronul Bizanției²⁰; apărarea a nouăsprezece plăieșii în cetatea Neamțului împotriva armiei întregi a lui Sobieski²¹, măntuitorul Vienei²², toate aceste figuri, toate aceste fapte ar merita mirarea chiar și a străinilor, când istoria noastră ar fi mai bine cunoscută. Vroiți însă un interes de roman, varietate de întâmplări, episoduri patetice, tragedii care să vă scoată lacrimi din ochi, grozăvii care să vă ridice părul pe cap, apoi nu voi avea trebuință decât să vă povestesc cruzimile și viața aventurieră a lui Vlad Tepeș, moartea vrednică de un princip a lui Despot Eraclidul²³, domnia lui Alexandru Lăpușneanu, intrarea cazacilor sub Hmelnîțki în Moldova²⁴, care singură este o poemă întreagă, năvălirile tătarilor, tăierea lui Brâncoveanul și a familiei sale²⁵, una din cele mai triste priveliști ce istoria universală poate înfățișa, catastrofa lui Grigore Ghica²⁶, în care se întâlnește tot neprevăzutul dramei, și câte alte scene grozave și uimitoare, câte alte întâmplări de cel mai mare interes chiar pentru indiferență!”. Așadar, istoria noastră departe de a fi una plăcitoasă cum s-ar fi părut pentru un străin, ea are suficiente momente pentru a deveni una atractivă. Iar la acest interes s-ar adăuga și cel universal, anticipând o serie de contribuții istoriografice care vor apărea de-a lungul vremii în literatura noastră de specialitate²⁷.

Mihail Kogălniceanu accentua în continuare importanța pe care au avut-o strămoșii noștri în istoria universală. Cei mai mari eroi ai antichității se abăteau uneori și prin părțile noastre desăvârșindu-și gloria cu care au rămas în istorie: „Pe lângă aceste, istoria românească mai are un interes și mai universal. Patria noastră, prin o

¹⁹ Este vorba aici despre Petru Șchiopul, domn al Moldovei în mai multe rânduri, între anii 1574 și 1591, și care în 1591 abdică și ia calea pribegiei împreună cu mai mulți mari boieri moldoveni.

²⁰ Unul dintre domnii care au promovat ideea imperială la noi.

²¹ Este o legendă despre apărarea cetății de către plăieșii moldoveni, dar care nu are nimic comun cu realitatea.

²² În anul 1683, Jan III Sobieski a desprisurat Viena, atunci când soarta capitalei Imperiului Habsburgic părea pecetluită.

²³ Iacob Heraclide Despot, domn al Moldovei (1561-1563), omorât de către răsculații moldoveni în noiembrie 1563.

²⁴ În anul 1650, în timpul domniei lui Vasile Lupu.

²⁵ La Constantinopol, în anul 1714.

²⁶ Omorât din porunca sultanului, în toamna anului 1777.

²⁷ Cel care va prelua conceptul va fi N. Iorga care va publica două volume: *La place des roumains dans l'histoire universelle*, București, 1935. Traducere românească, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985.

vrednică de toată jalea soartă, a fost menită din cea mai bătrână vechime să fie teatrul năvălirilor și a războaielor străinilor. Înaintea veleatului creștinesc, găsim pe Darie²⁸, pe Alexandru cel Mare²⁹, pe Lisimah³⁰ luptându-se cu dacii, a căror pământ l-am moștenit noi. O sută de ani după Hristos, întâlnim pe Decebal, cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai mare, mai vrednic de a fi pe tronul Romei decât mișeii urmași ai lui August. În adevăr, acest Decebal merita atât de puțin numele de barbar cât și orice alt bărbat mare care dorește a-și civiliza țara. „Este barbar, zice domnul Saint-Marc Girardin, acela care, sub Domițian, biruitor legioanelor romane, cerea ca împăratul, în loc de bir, să-i trimită meșteri și lucrători de tot felul, atât în artele războiului precum și în acele ale păcii? Este un barbar acela care, înainte de a începe războiul împotriva romanilor, căuta până în fundul Asiei alianța unui alt dușman al Romei, a rigăi partilor?”. Până acolo se întinde politica acestui bărbat însemnat. Însă un erou mai mare se pornește asupra lui; Decebal trebuie să se plece, patria i se supune și, nevrând a o vedea roabă, el, care o ținuse slobodă și mândră că lua bir chiar de la domnitorii lumii, își dă singur moartea și scapă de a figura în triumful lui Traian, singurul împărat păgân pe care, din pricina virtuților sale, creștinii l-au pus în rai. Așa, domnilor mei, se sfârșește războiul dacilor, una din epocile cele mai importante din istoria Romei”.

Necesitatea de a instrui masele largi și a crea o națiune unită într-un scop mare, se regăsește și în acest discurs, iar ca exemplu se dau Franța și Prusia: „istoria este citirea obștească a tuturor stărilor, până și celor înjosite. În Franța, țăranul, sara, la colțul focului, ca să se odihnească de trudele zilei, citește mărețele reforme ale Constituantei și strălucitele biruințe ale lui Napoleon. În Prusia, de câte ori mi s-a întâmplat să văd, în vremea popasului, pe muncitorul de pământ citind, la umbra unui copac, faptele marelui Frideric³¹?“

Kogălniceanu își dorea cel puțin o situație apropiată celor descrise de el și la noi, iar accesul la istorie îl vedea prin promovarea reformelor sociale și politice: „Acestă norocită popularitate a istoriei vine, mai ales, din două pricini: cea întâi este că astăzi fieștecarea cetățean are drit și îndatorire de a se ocupa cu trebile statului, că fieștecine dorește și care sunt și cum se păzesc drepturile naționale, câștigate de către strămoși; și unde poate cineva să le găsească mai bine deslușite decât în istorie? Tiparul, la noi, nu este încă destul de slobod și de împrăștiat; noi n-avem încă publicată în limba națională măcar o istorie universală, și ce vorbesc de istorie

²⁸ Darius, regele persan, care, conform informației furnizate de Herodot, în jurul anul 514, a întreprins o campanie împotriva sciților la nord de Dunăre, iar în drum i-a învins pe geti: „înainte de-a ajunge la Istru, birui mai ităi pe geti, care se cred nemuritori”. *Izvoare privind istoria României*, comitetul de redacție Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan, București, 1964, p.47- 48.

²⁹ Alexandru Macedon și el, conform istoricului antic Arian, a trecut Dunărea și a luptat împotriva getilor. *Ibidem*, p. 584-585.

³⁰ Rege elenistic al Traciei, a fost învins de Dromichaetes, iar informația despre această victorie a getilor se află la mai mulți autori antici între care Diodor din Sicilia sau Strabon, Trogus Pompeius §.a. *Ibidem*, p. 197-199, 235-237, 361 §.a.

³¹ Frideric II cel Mare, rege al Prusiei (1740-1786). În timpul domniei sale, Prusia a devenit putere europeană, iar reformele promovate au propulsat țara la un nou nivel calitativ.

universală, când chiar analele patriei noastre zac în întuneric, păstrate numai în niște manuscrise, din care două, din pricina copiștilor, nu se potrivesc!” Exemplul nord-americanilor este elocvent pentru Kogălniceanu: „nord-americanii, a căror cea întâi treabă de care se apucă, când își fac vreo nouă aşezare, este să deschidă un drum și să aducă cu dânsii un teasc, spre tipărire unui jurnal.” „Societatea nu este alta decât comunicația ușoară și slobodă a persoanelor, a lucrurilor și a ideilor”.

Încă atunci, la 1843, Kogălniceanu a ridicat problema izvoarelor istorice, în lipsa lor, arăta oratorul, istoria este „grea de înfațiat”. Așadar, Kogălniceanu era adeptul scrierii istoriei doar în baza izvoarelor – principiul fundamental al celor care s-ar fi aplicat asupra acestei meserii. „Documenturile oficiale și acturile publice, care sunt cea întâi și cea mai puternică dovadă a adevărurilor istorice, ne lipesc cu totul ... ele sunt pierdute pentru totdeauna sau împrăștiate prin țări străine, pe la particulari sau în mănăstiri sau în bibliotecile Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, ale Moscovei, Petersburgului, Vienei și chiar ale Stockholmului”. Cel puțin enumărarea țărilor străine unde se păstrează actele privitoare la istoria românilor a stabilit o strategie care va fi declanșată la scurt timp după aceea, iar câteva decenii mai târziu, deja sub egida Academiei Române, va prinde contur real. Era vorba de un efort comun de adunare și publicare a izvoarelor istorice cu privire la istoria românilor. Deși monumentala colecție poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, cel care a contribuit enorm la adunarea mărturiilor de prin arhive străine, totuși, succesul ei se datorează unui efort colectiv pe care conducea României și în special Academia Română a șiut atunci să-l susțină. Prin acest discurs Mihail Kogălniceanu se încadrează în rândul citorilor de bază ai colecției cunoscută și astăzi cu numele de Hurmuzaki³².

Întrucât efortul de adunare și editare a izvoarelor istorice trebuia realizat în timp, la moment, singurele surse după care se putea cunoaște istoria națională rămâneau letopisețele țării precum și lucrările istorice din țările vecine despre care Kogălniceanu spunea: „Așadar, în lipsa acestor izvoare de căpetenie, noi nu avem decât letopisețele țării și istoriile Ungariei, Poloniei și Turciei, cu care patria noastră a stătut în strânsă relații; dar și aceste izvoare sunt încă departe de a fi desăvârșite”. Aprecia lucrările Școlii Ardelene din care îi amintește pe corifeii acesteia Samuil Micu Klein și Gheorghe Șincai, dar aceeași lipsă a tiparului făcea lucrările lor a fi puțin cunoscute: „aceste mult dorite și mult așteptate scrieri până acum n-au ieșit de sub tipar și, cum mă tem, nu vor ieși încă multă vreme”.

Cerea de la semenii săi dezvoltarea criticismului, doar astfel națiunea română putând obține stima și respectul din partea celorlalte națiuni europene. Totodată,

³² Prezentarea efortului impresionant susținut de-a lungul vremii de adunare și publicare a documentelor externe la care și-au adus contribuția atât editori de documente români cât și colegii lor din străinătate vezi la Aurel Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzaki”* în „Revista Arhivelor”, XII (1969), nr. 2, p. 31-57. Autorul menționează că: „mai ales în secolul trecut (al XIX-lea, în Apus încă din secolul al XVII-lea - n.ns.) toți istoricii s-au dedicat cu tot avântul publicării de izvoare istorice atât din țară cât și din străinătate. Începutul la noi se datorează lui Mihail Kogălniceanu și lui Nicolae Bălcescu” (*Ibidem*, p.31). Mihail Kogălniceanu făcea parte din comisia specială care a început lucrul de editare a colecției, iar primul volum (al VII-lea – nu apăreau în ordine cronologică n.ns.) a apărut în anul 1876.

anticipa o discuție care va apărea peste câteva decenii legată de principiile limbii literare și se pronunță împotriva exagerărilor venite din partea latiniștilor, curenț promovat mai ales de ardeleni: „În mine veți găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribuez la sporirea romanomaniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior ... a avut și nevinovata nenorocire să producă o școală, destul de numeroasă, de români noi, care, fără a-și sprijini zisele cu faptele, socot că trag respectul lumii asupră-le și când strigă că se trag din romani, că sunt romani și, prin urmare, cel întâi popor din lume. Această manie s-a întins până acolo încât unii își însușesc chiar și faptele și istoria bătrânilor romani de la Romulus și până la Romulus Augustul”. Și conchide: „Să ne ferim, domnilor mei, de această manie care trage asupra noastră râsul străinilor. Așadar, domnilor mei, eu nu voi ascunde că legile, că obiceiurile, că limba, că începutul nostru se trag din romani; istoria de mult a dovedit aceste adevăruri; dar, încă o dată vă mai spun, sunt departe de a măguli o manie ridicolă, vorbindu-vă de faptele romanilor, ca când ar fi ale noastre”.

De asemenea, printre noutățile pe care Mihail Kogălniceanu le-a propus posteritatei se va afla și o sintagmă pe care astăzi o cunoaștem sub forma: „Patria mea e limba română”. Cursul său de istorie națională nu l-a rezumat doar la istoria Moldovei. A simțit nevoia să-i unească pe toti românii prin istorie și să o relateze ca un tot întreg. Atunci, în 1843, el spunea: „eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istoria națională istoria Moldaviei întregi, înainte de sfâșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania. Această istorie este obiectul cursului meu; întinzându-mă, cum se înțelege de la sine, mai mult asupra întâmplărilor Moldaviei, nu voi trece sub tacere și faptele vrednice de însemnat ale celorlalte părți ale Daciei și mai ales ale romanilor din Valahia, cu care suntem frați și de cruce, și de sânge, și de limbă, și de legi”.

De asemenea, de la el se trage și împărțirea istoriei romanilor pe epoci. Nimeni de atunci până acum n-a cutezat să-l contrazică pe Kogălniceanu, care afirma că odată „cu formarea principaturilor se începe istoria de mijloc și se sfărșește cu desăvârșitura cădere sub domnii fanarioti (1716). Această parte a istoriei este adevărată istorie a romanilor”. Așa cum „mileniul întunecat”³³ a dat puține satisfacții istorice, abia cu primele formațiuni politice și cu formarea statelor românești începe adevărată istorie a acestui neam. Este adevărat că în prezent concepțiile lui Kogălniceanu despre periodizarea istoriei naționale³⁴, dar și despre aprecierea epocii fanariote³⁵ au fost oarecum revizuite, totuși, tradiția acestei periodizări și aprecieri este încă destul de puternică.

³³ Numită așa convențional. Este perioada în care români nu sunt întâlniți în izvoarele scrise, din care cauză au apărut numeroase speculații cu privire la locul de formare a poporului român și teoria migraționistă. Vom aminti aici doar răspunsul dat de Gheorghe I. Brătianu lui Ferdinand Lot la lucrarea *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe: introduction à l'intelligence des derniers traités de paix*, Payot, 1937, intitulat exact cum afirma istoricul francez despre poporul nostru că este *O enigmă și un miracol istoric poporul român*, București, 1940.

³⁴ În istoriografia din Republica Moldova a apărut studiul semnat de Eduard Baidaus, *Considerații privind periodizarea epocii moderne, în In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii*, Chișinău, Civitas, 2006, p.196-215.

³⁵ Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980. Autorul arăta că revoluția română de la

Referindu-se la destinul românilor alături de alte neamuri vecine, Mihail Kogălniceanu aprecia calitățile militare ale neamului nostru afirmând că „numai românii se împotrivesc șuvouiului care înghită toate, numai ei stau ca un val apărător creștinătății împotriva musulmanilor. De multe ori biruți, de multe ori supuși, dară niciodată abătuți până la pământ și deznașdăduiți, îi vedem folosindu-se de tot prilejul și, de la 1366 și până la 1688, stând de-a purure în luptă. Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Șerban Cantacuzino au fost mai ales neîmpăcați dușmani a seccatorilor lui Mohamed, apărând cu sângele lor sfânta cruce”.

De asemenea, apreciind capacitatea românilor de a-și îmbunătăți orânduirile și aplecările spre realizări culturale, în care îi amintește „pe Ureche, logofătul Eustatie, pe mitropolitii Dosoftei și Varlaam, pe Miron și Nicolae Costin, Radu Greceanu, Radu Popescu și Ioan Neculce a constatat că din cauza neunirii și a „tiraniei” otmane „românii se apropie de pieire”.

Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională a fost rostit într-o perioadă în care ambele principate române se aflau sub protectoratul rus. De aici, probabil, și notele corespunzătoare în adresa vecinilor din est. Kogălniceanu afirma că odată „cu tragedia oștilor rusești, românii pierd cea de pe urmă nădejde de mânătire, cea de pe urmă scânteie de naționalitate și cel de pe urmă drit ce le mai rămasă, dritul de a fi ocârmuiți de către domni pământeni; și fanariotii se fac stăpâni Moldaviei și Valahiei”.

Aprecia evenimentele din anul 1821 carora le „suntem datori cu orice prospătire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deșteptat duhul național ce era adormit cu totul. De atunce multe împrejurări din afară ne vin în ajutor; Curtea protectoare, ca o răsplătă pentru jertfele ce românii i-au făcut de la Petru cel Mare și până la pacea de Adrianopol, simțește o îngrijire adevărată pentru soartea noastră; și, deși încă românismul nu triumfă, cum zice Aaron, totuși existența politică începe a ni se așeza pe temeiuri mai statornice. În urma multor pătimiri, multor nenorociri, un orizont mai senin ni se arată, pacea de la Adrianopol se încheie între Rusia și Turcia, și drituri pierdute de veacuri ni se întorc înapoi. Kissleff, un nume pe care românii nu trebuie să-l rostească decât cu recunoștință și dragoste, este însărcinat cu regenerația patriei, cu punerea în lucrare a pravilelor³⁶, menite să ne facă o nație până la împlinirea celei mai mari făgăduințe, până la cea mai temeinică închezășluire a naționalității noastre, adică numirea de domni pământeni, și pe viață, pe tronurile Moldaviei și Valahiei”.

1848 a avut niște premize apărute tocmai în epoca fanariotă. Vezi și lucrarea semnată de Demir Dragnev, *Tara Moldovei în epoca luminilor*, Chișinău, Civitas, 1999, lucrare în care autorul reevaluează aprecierile precedente pentru epoca fanariotă. Idem, *A fost instaurat oare în 1711/1716 „regimul fanariot” în Principatele Române*, Addenda 9, la Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, Cartdidact, 2012, p.185-186 cu bibliografia aferentă cu privire la subiectul dat.

³⁶ Regulamentele Organice adoptate în anul 1834 vor ține loc de Constituție până la adoptarea Constituției din anul 1866. Deși le-a hulit de nenumărate ori în continuare, probabil, atunci în anul 1843, pentru a nu-l supăra pe domnul Moldovei Mihail Sturza și pentru a nu da prilej de supărare din partea puterii protectoare se arăta mulțumit de noile așezăminte politice, care în comparație cu perioada anterioară erau cu adevărat un mare pas înainte.

Kogălniceanu încheia *Cuvântul* său prin a arăta că „în epoca de la 1822 și până la 1834, voi fi mai ales cât se va putea mai scurt și mai obștesc, înfățoșându-vă numai întâmplările publice și acele care au avut o înrâurire simțitoare asupra țării. Noi n-am ajuns încă aşa departe ca să putem trata cu nepărtinire istoria contemporană; aceasta este treaba viitorului. Dumnezeu dar să mă ferească de a vroia și să pun cenzorul convețuitorilor mei, judecându-le sau criticându-le purtarea și faptele”.

Cursul de istorie națională a cărui titular a fost doar până în primăvara anului 1844 a ținut după cum vedem, foarte puțin. Cu toate acestea, pentru prima oară în principatele române era rostit nu numai un program istoriografic modern, dar și unul cultural și politic care avea menirea să formeze și să propășească o națiune. Pentru aceasta era nevoie de un amplu plan de acțiuni în care istoriei naționale îi revinea locul de frunte.

Ion Chirtoagă *

MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI SUDUL BASARABIEI (1857-1878)

As Prime Minister and interim Minister of Religion and Public Instruction in the United Principalities, Mihail Kogălniceanu contributed to the creation of a network of schools in Southern Bessarabia. As Minister of Foreign Affairs of Romania, Mihail Kogălniceanu fought for keeping Southern Bessarabia and the territorial integrity of the country.

Keywords: school, treaty, eastern crisis, United Principalities, territorial inviolability, prime minister.

Printre deciziile Congresului de la Paris (semnat la 18 / 30 martie 1856), care au pus capăt războiului Crimeii (1853-1856), a fost și cea referitoare la retrocedarea către Principatul Moldovei a unei părți a teritoriului dintre Prut și Nistru, anexat în 1812 de Imperiul Rus. În art. 20 al tratatului se menționa că hotarul nou al Principatului Moldovei cu Imperiul Rus începea de la înălțimea Sărătica și satul Cotul Morii (în prezent, în raionul Hâncești), fiind stabilit cu prioritate pe cursul râului Ialpug până în apropierea lacului cu același nume, de unde urma spre est pe Valul lui Traian de Jos, pe drumul ce duce spre Cetatea Albă până la lacul Burna-Sola, el fiind depășit cu un kilometru spre est¹.

Dintr-o confuzie în teritoriul menționat n-au nimerit localitățile Bolgrad și Tobac, fără de care se îngreua comunicarea guvernului de la Iași cu localitățile de la est de lacul Ialpug. Fără de aceste două localități era blocat accesul oamenilor și vehiculelor spre teritoriul dintre lacul Ialpug și Burna-Sola², adică Burunsuz. După ratificarea tratatului, la fața locului a sosit o comisie formată din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Porții Otomane și Imperiului Rus. Cum era și de așteptat, o discuție aprinsă s-a desfășurat în legătură cu apartenența celor două localități, Bolgrad și Tobac. Până la urmă, și aceste două localități au fost retrocedate Principatului Moldovei. La începutul lunii ianuarie 1857, împăratul Alexandr al II-lea a acceptat cererea marilor puteri, stabilind la 1/13 martie 1857 data de transmitere a teritoriului menționat Principatului Moldovei. Cu retragerea menționată s-a obținut drumul terestru necesar pentru comunicarea autorităților de la Iași cu teritoriul său de la est de lacul Ialpug. La 24 februarie 1857 a avut loc ultima ședință a Comisiei de demarcare. Peste două zile, Vasile Alecsandri în *Marșul ostașilor români*, care se îndreptau în Basarabia chema cu mare entuziasm: „*Hai cu Domnul Sfântul / Haideți peste Prut / Să luăm pământul / Care l-am avut*”. Din cele 12 238 km² retrocedează Imperiul Rus în 1856, Prin-

* Ion Chirtoagă, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al AŞM.

¹ Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în contextul politic internațional (1806-1920)*, Ed. Albatros, București, 1993, p. 72-73.

² Novacov Savelii, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din Basarabia în anii 1857-1918*, Chișinău, 2004, p. 36-37.

cipatului Moldovei i-au revenit 9 075 km², iar restul – Portii Otomane³.

Retrocedarea teritoriului menționat a avut loc într-o perioadă de transformări radicale în domeniul social-economic, politic și cultural, care se desfășura în Principatele Române. Transformările din Principate aveau loc în discuții aprinse și contradictorii dintre reprezentanții marii boierimi conservatoare și intelectualii școliți în universitățile occidentale, care au creat o bază solidă pentru consolidarea unui stat democratic din perioada modernă⁴. Printre acestea a fost și Mihail Kogălniceanu, sfetnicul principal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, ajuns în fruntea Principatelor în urma dublei alegeri de la Iași și București din luna ianuarie 1859. Într-o perioadă scurtă de timp, în Principatele Unite, apoi România, din care făcea parte și sudul Basarabiei, au fost efectuate reforme, care au impulsionat procesul de modernizare a societății. Printre acestea au fost reforma agrară, judiciară, militară, a învățământului și a.

După 1856, sudul Basarabiei, revenit la Principatul Moldovei, a trecut de la un regim politic autocrat, în care țarul conducea și dispunea, la un regim bazat pe legea. În perioada respectivă, în Principatele Unite se produc un sir de modificări radicale, mai ales, în sistemul instituțional de organizare social-politică a societății⁵. În teritoriul retrocedat au fost efectuate reforme similare cu cele din întreaga țară. În teritoriul retrocedat s-au constituit trei unități teritorial-administrative: județele Cahul, Bolgrad și Ismail. În componența județului Cahul au intrat satele așezate de-a lungul Prutului cu o populație majoritară română. Cea mai alogenă, din punct de vedere etnic, era populația județului Bolgrad. Conform statisticii întocmite de Dimitrie Pop Marian, în 1863, numărul familiilor înregistrate în districtul menționat era de 9 014, dintre care 4 610 români și 4 404 de bulgari, găgăuzi, ruși, greci și alții. Aceasta va crea probleme autoritatilor române și învățătorilor în procesul de efectuare a reformelor, inclusiv în domeniul învățământului, mai ales, din cauza că factorul etnic va fi utilizat deschis ori clandestin de către diplomația rusă pentru a submina politica oficială a guvernelor de la Iași și București.

În modernizarea societății un rol important îl juca sistemul educațional al țării. Însă sistemul de instruire din prima jumătate a sec. al XIX-lea, din Imperiul Rus, inclusiv din Basarabia, nu satifăcea procesul de modernizare a societății. Către mijlocul sec. al XIX-lea, în sudul spațiului dintre Prut și Nistru, studiat de noi, învățământul primar era doar la început de cale. În localitățile urbane și în unele colonii mari funcționa câte o școală, majoritatea fiind de o clasă în care timp de trei ani un învățător îi învăța pe copii a scrie, a citi și a socoti, adică a efectua cele patru operații aritmetice, iar preotul local îi învăța rugăciuni și cântece religioase. Majoritatea învățătorilor n-aveau pregătirea didactică necesară. De obicei, instruirea se

³ Văratec V., *Sudul Basarabiei revenit în componența Principatului Moldovei în 1857 (Teritoriu și populație)*, în Destin românesc, 1995, nr. 2, p. 13-14, 20.

⁴ Keith Hitchins, *Desăvârșirea națiunii române*, în M. Bărbulescu, D. Diletant, P. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1988. p. 786.

⁵ Siupur E., *Pătrunderea instituțiilor moderne românești în sudul Basarabiei după Războiul Crimeei (1853-1856)*, în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca, 1994, p. 126-127.

⁶ Adăniloaie N., *Învățământul în sudul Basarabiei între 1857-1878*, în *Revista Iсторică*, 1993, nr. 9-10, p. 807.

efectua într-o clădire improvizată ca școală cu 2-3 încăperi, care serveau ca sală de clasă (cea mai mare cameră), bucătărie și pentru cazarea învățătorului. Instruirea era foarte anevoieoașă deoarece ea se efectua în limba rusă, necunoscută de copiii populației majoritară din regiune. În timpul Războiului Crimeii, cea mai mare parte a școlilor și aşa nu prea numeroase a fost închisă⁷.

Deja în raportul profesorului P. Costandache, trimis din Iași pentru studierea situației învățământului din cele trei județe basarabene, din 20 martie 1857, se menționa că pe lângă școala din Bolgrad mai era nevoie de a se înființa noi instituții de învățământ la Reni, Leova, Chilia și alte localități, iar în lipsă de învățători să fie utilizați preoți și dascăli români. Pentru școlile rurale înființate imediat era nevoie de 25 de învățători, dintre care 15 urmău să fie trimiși dintre absolvenții Școlii preparandale (de învățători) de la mănăstirea „Trei Ierarhi” din acel an, iar pentru ceilalți 11 trebuia de organizat un concurs.

De starea învățământului din cele trei județe basarabene se interesa și Mihail Kogălniceanu, care la 6 mai 1860 a preluat interimatul Ministerului Culte și Instrucție Publică. El a solicitat șefului Secției școli din cadrul ministerului, Melidon, un raport amănunțit despre starea învățământului din cele trei județe basarabene. În raportul înaintat se indică numărul de cadre didactice solicitate în 1857, localitățile, în care s-au fondat școli, insuficiența măsurilor întreprinse de autorități referitor la școlile bulgare / găgăuze, dificultățile întâmpinate de învățătorii români în școlile din cele trei județe din sudul Basarabiei, care nu se organizase conform regulamentului, cauzele fluctuației de cadre, necesitatea instituirii funcției de inspector pentru regiunea în cauză și.a. Făcând cunoștință cu raportul menționat, Mihail Kogălniceanu l-a obligat pe inspectorul general al școlilor din Moldova, N. Ionescu, să ceretze la fața locului școlile coloniale, depistând lipsurile și necesitățile acestor instituții de învățământ. În temeiul rezultatelor cercetărilor urma ca Ministerul să dea indicațiile concrete în vederea reorganizării școlilor coloniale din sudul Basarabiei în corespondere cu sistemul de învățământ din țară. Mihail Kogălniceanu scria lui N. Ionescu că țara cere de la guvern fapte și reforme efectuate practic, dar nu vorbe. Pentru faptul că N. Ionescu timp de un an n-a inspectat starea învățământului din cele trei județe basarabene, Mihail Kogălniceanu a înaintat domnitorului propunerea de destituire a funcționarului negligent. Alexandru Ioan Cuza l-a destituit pe N. Ionescu din funcția de inspector general al școlilor din Moldova, începând cu 1 iulie 1860⁸.

Școlile din cele trei județe basarabene întâmpinau greutăți de ordin economic. Într-o situație mai favorabilă se aflau cele din colonii. Prin decizia caiacamului N. Vogoride (bulgar grecizat), din 1858, a fost înființată Școala Centrală din Bolgrad⁹. Conform prevederilor hrisovului lui N. Vogoride, Școala Centrală din Bolgrad avea un statul deosebit de restul instituțiilor de învățământ din Principatele Unite. Ea primea un venit, care provine din exploatarea pescuitului din

⁷ Novacov Savelii, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din Basarabia în anii 1857-1918*, p. 225, 228-230; Adăniloaie N., *Învățământul în sudul Basarabiei între 1857-1878*, p. 895.

⁸ Solcan I., *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Unite 1857-1878*, Ed. Enciclopedică, București, 2013, p. 24, 28-30.

⁹ Adăniloaie N., *Învățământul în sudul Basarabiei 1857-1878*, p. 896.

cele șase lacuri ale statului, pe care N. Vogoride le cedase comunității bulgare.

Inițial, în ea erau înscriși doar copiii din oraș. În anul de învățământ 1859/1860, în Școala Centrală din Bolgrad erau înscriși doar 13 elevi. În anul următor, la cei 22 elevi din Bolgrad s-au adăugat 11 elevi din alte localități. În Școala Centrală din Bolgrad învățau cu prioritate copiii etnicilor bulgari, la care se adăugau puțini români și găgăuzi, deși în sudul Basarabiei se afla și un număr mic de colonii cu populație română și găgăuză. În 1865 a avut loc prima promoție a Școlii Centrale din Bolgrad. O parte din absolvenții acestei instituții au devenit învățători în școlile rurale. Susținută de administrația de la Bolgrad, școala menționată a jucat un rol important în organizarea procesului de instruire a copiilor de origine bulgară din județ.

Privilegiile acordate anterior satelor cu populație bulgară, inclusiv în domeniul funcționării învățământului creau condiții favorabile acestora în comparație cu școlile organizate în satele din alte județe. Ba mai mult, autoritățile de la Bolgrad comiteau abuzuri față de învățătorii, care erau trimiși de guvernul de la Iași pentru instruirea elevilor în limba română ori predarea obiectului de limbă română în școlile din satele cu populație alogenă. Abrogarea hrisovului lui N. Vogoride devinea o necesitate stridentă. În 1860 Melidon, șeful Secției școli din cadrul Ministerului Instrucțiunii, menționa că a primit din partea învățătorilor români plângeri despre nemulțumirile referitoare la colonii, unde predau învățători bulgari fără autorizația Ministerului. Mihail Kogălniceanu a inițiat un demers de suspendare a hrisovului lui N. Vogoride din 1858. Însă din motive necunoscute demersul n-a fost pus în aplicare. Consiliul de Miniștri n-a discutat demersul menționat, presupunându-se pe bună dreptate că guvernul a încercat să evite o reacție diplomatică negativă a guvernărilor de la Petersburg¹⁰.

La această chestiune s-a revenit în anii următori, când se manifesta o atitudine ostilă a autorităților de la Bolgrad față de învățătorii români și limba populației majoritară a țării. În jurnalul guvernului condus de Mihail Kogălniceanu din 13 octombrie 1864 s-a înscris că „venturile și cheltuielile Școlii Centrale din Bolgrad să fie înscrise în Bugetul general al statului”. Însă decizia respectivă n-a fost pusă în aplicare, probabil din cauza unei presiuni diplomatice ruse¹¹. Școlile din alte localități, care nu făceau parte din coloniile bulgaro-găgăuze, erau asigurate material de către comunitățile locale, având și o anumită susținere financiară din partea statului.

O problemă importantă și dificilă în procesul de deschidere a unor noi instituții de instruire în cele trei județe basarabene o constituia pregătirea cadrelor didactice pentru școlile rurale. În vara anului 1860, arhimandritul Melchisedec, revenind din sudul Basarabiei la Iași, propunea Ministerului de resort să aducă din regiunea menționată tineri doritori să îmbrățișeze cariera profesorală pentru a fi pregătiți în școală preparandală din Iași. Însă se cereau măsuri mai radicale pentru a rezolva chestiunea în cauză. Într-o circulară emisă în timpul interimatului la Ministerul de resort Mihail Kogălniceanu susținea că se va strădui să deschidă noi școli sătești. În acest scop, era necesară crearea unei rețele de școli normale pentru pregătirea învățătorilor

¹⁰ Solcan I., *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Unite 1857-1878*, p. 27, 280-321.

¹¹ Ibidem.

necesari la sate. A urmat demersul ministrului M. Kogălniceanu din 12 august 1860 de a înființa în țară 4 școli normale, inclusiv una la Ismail cu începere de la 1 septembrie 1860. Elevii urmău să fie recrutați dintre dascălii bisericilor din districtele limitrofe. Pe parcursul a 4 ani comunitatea care îl trimitea pe adolescent ori Tânăr la învățătură urma să plătească lunar câte 30 de lei pentru ca țara să aibă suficiente cadre didactice profesionale. La 26 august 1860, Consiliul de Miniștri a aprobat propunerea, iar în urma referatului lui Mihail Kogălniceanu, la 21 septembrie 1860 Alexandru Ioan Cuza a aprobat hotărârea respectivă. Însă, la 22 octombrie 1860, Mihail Kogălniceanu a fost nevoit să solicite domnitorului să amâne deschiderea școlii normale la Ismail, transferând-o provizoriu la Piatra-Neamț din cauza lipsei de profesori și a insuficienței de dascăli sătești în regiune. După depășirea impedimentelor menționate, propunerea lui Mihail Kogălniceanu din 1860 va fi transpusă în viață în 1877, când la Ismail a fost inaugurată o școală normală, necesară pentru pregătirea cadrelor didactice¹².

După ce domnitorul Alexandru Ioan Cuza, într-un timp scurt, a reușit să pună în aplicare un amplu program de reforme, care au pus bazele modernizării României, în 1866 el a fost înlocuit cu o Locotenentă Domnească, după care la tronul țării a venit Carol I. Ceva mai înainte a plecat de la putere și Mihail Kogălniceanu. Reformele de modernizare a societății au continuat, în 1866 fiind adoptată și Constituția țării, dar sub alți actori politici. Însă marele om politic a revenit în guvernul României în condițiile izbucnirii unei noi „crize orientale”, care deschidea perspectiva obținerii independenței de stat. În 1876, în calitate de ministru de externe, Mihail Kogălniceanu a început demersul în fața marelor puteri pentru ca acestea să contribuie la obligarea Portii Otomane de a recunoaște independența României¹³.

La 16/28 iunie 1876, ministrul Mihail Kogălniceanu a adresat Portii o notă cunoscută sub numele „cele șapte revindecări”. Referitor la sudul Basarabiei guvernul de la București cerea inviolabilitatea teritoriului român, delimitarea insulelor Dunării, fixarea frontierii dintre România și Imperiul Otoman la gurile Dunării, luând ca bază calea navigabilă (thalweg) a brațului principal al fluviului (adică Sulina). Dregătorii otomani au refuzat să discute cerințele guvernului român sub pretextul că ei au treburi mult mai importante¹⁴.

De „criza orientală” a încercat să se folosească Imperiul Rus pentru a anula unele prevederi ale Congresului de la Paris nefavorabile Petersburgului. Pentru a nu nimeri într-o nouă izolare politică internațională ca în ajunul Războiului Crimeii, guvernările ruși au început să facă tatonări diplomatice față de Germania și Austro-Ungaria în vederea obținerii susținerii lor în politica Petersburgului în sud-estul european. După mai multe întâlniri și discuții preliminare între cele două țări, la 3/15 ianuarie 1877, la Budapesta a fost încheiată Convenția austro-rusă, cu un act adițional semnat în aceeași zi, potrivit căruia Petersburgul urma să redobândească cele trei județe din sudul Basarabiei, căzând de acord cu Viena în schimbul neutra-

¹² Ibidem, p. 322.

¹³ Iacob Gh., *România în perioada edificării statelor naționale (1850-1918)*, în *Istoria României. Compendiu*. Coord. I.-A. Pop, I. Bolovan, Academia Română, Cluj-Napoca, 2003, p. 506.

¹⁴ Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în contextul politic internațional (1806-1920)*, p. 87.

lității binevoitoare să primească Bosnia și Hertegovina¹⁵. Mai rămânea ca Petersburgul să obțină permisiunea guvernului de la București ca armata imperială rusă să treacă prin teritoriul României spre Balcani.

Și România se pregătea pentru a face față situației politice internaționale din acea perioadă. A fost mobilizată armata română. La 1/13 aprilie 1877, domnitorul Carol I a convocat un consiliu princiar lărgit pentru discutarea încheierii convenției militare cu Rusia. La 3/15 aprilie 1877, Mihail Kogălniceanu a fost numit din nou ministru de externe, iar în ziua următoare el a semnat împreună cu baronul D. Stuart, consulul general al Petersburgului la București, convenția militară româno-rusă, prin care se permitea trecerea armatei imperiale prin teritoriul României, iar Petersburgul se obliga să respecte integritatea ei teritorială¹⁶.

La 10/22 aprilie 1877, în condițiile când situația politică internațională se agrava, Poarta a cerut domnitorului Carol I să-și precizeze poziția, să treacă la adoptarea unor măsuri comune cu autoritățile otomane în vederea apărării teritoriul românesc de invazii străine. La această solicitare Mihail Kogălniceanu a răspuns că România, fiind o țară constituțională, nu poate adopta o decizie până la convocarea corporilor legiuitoroare programată pentru 14/26 aprilie. Concomitent, ministrul Mihail Kogălniceanu printr-o circulară adresată marilor puteri a cerut să transmită vase de război la Galați și Brăila în vederea apărării comerțului român și internațional pe Dunăre, marele fluviu european¹⁷.

La 12/24 aprilie 1877, Petersburgul a declarat război Imperiului Otoman, trupele ruse trecând Prutul. La 22 aprilie/3 mai 1877, artleria otomană a bombardat Brăila, iar peste 5 zile – porturile Călafat, Bechet, Oltenița și Călărași. Drept răspuns, artleria română a bombardat Vidinul. La 29 aprilie/11 mai și respectiv 30 aprilie/12 mai 1877, Camera Deputaților și Senatul au votat moțiunea prin care România rupea legăturile cu Poarta Otomană. La 1/13 mai 1877, Mihail Kogălniceanu a adresat prin agenții săi diplomatici din capitalele europene o circulară, blamând atitudinea agresivă a Portii, care a bombardat localitățile de pe maul stâng al Dunării. La 9/21 mai 1877, Adunarea Deputaților și Senatul au proclamat Independența de Stat a României. Ministrul ei de externe Mihail Kogălniceanu a declarat în fața deputaților că România este un stat independent¹⁸.

Înțial, Petersburgul n-a acceptat participarea trupelor române la luptele din Balcani. Pătrunzând la sud de Dunăre, o armată rusă a început să asedieze fără succes Plevna, unde se întărise Osman-pașa. O altă armată rusă a încercat să pătrundă la sud de munții Balcani, dar a fost respinsă de Suleyman-pașa, care încerca să treacă spre Dunărea de Jos prin trecătoarea Șipca. În atare condiții, comandamentul rus a apelat la ajutorul armatei române. În luna august 1877, a fost semnat acordul româno-rus, potrivit căruia Carol I primește un sector militar de operațiuni format din 38 de mii de ostași români și 30 mii de ruși. Au fost cucerite mai multe localități din apropierea Plevnei, care legă garnizona cetății cu Sofia. În urma operațiunilor

¹⁵ Ibidem, p. 90.

¹⁶ Ibidem, p. 91.

¹⁷ Ibidem, p. 92.

¹⁸ Ibidem, p. 92- 93.

amintite Osman-paşa cu 45 mii de ostaşi s-a pomenit înconjurat din toate părţile. La 28 noiembrie, el a încercat fără succes să iasă din încercuire. Din cauza insuccesului înregistrat generalul otoman împreună cu armata sa a fost nevoie să se predea colonelului român Mihail Cerchez. Situaţia s-a modificat în favoarea aliaţilor. Trupele române au cucerit Vidinul şi alte cetăţi otomane din apropierea Dunării, iar cele ruse au pătruns la sud de munţii Balcani. Războiul se apropia de sfârşit¹⁹.

La 28 decembrie 1877/9 ianuarie 1878, Poarta a cerut încheierea unui armistiţiu. Însă militarii şi diplomaţii ruşi n-au acceptat ca la tratativele cu otomani să participe, de asemenea, reprezentanţii României, ca, de altfel, a celor din Serbia şi Muntenegru. Agentul român de la Petersburg, generalul Iancu Ghica, a trimis guvernului de la Bucureşti informaţia că oficialităţile imperiale ruse aveau intenţia de a reocupa sudul Basarabiei. Aflând despre aceste intenţii, Mihail Kogălniceanu şi-a exprimat profunda sa indignare referitor la infidelitatea Petersburgului faţă de aliatul său România, care şi-a vărsat sângele, şi-a epuizat resursele materiale şi financiare pentru ca în final să aibă pierderi teritoriale. La 26 ianuarie/7 februarie 1878, Camera Deputaţilor şi Senatul au votat o moţiune de respingere a retrocedării sudului Basarabiei. La 29 ianuarie/10 februarie, Iancu Ghica îi comunica lui Mihail Kogălniceanu că moţiunea Parlamentului României a stârnit nemulţumirea autoritaţilor ruse, îngreunind şi mai mult chestiunea prezenţei unui delegat român la tratativele de pace, pe care cabinetul imperial le iniţiase²⁰.

După o perioadă de negocieri, la 19 februarie/3 martie 1878, la San-Stefano a fost încheiat un tratat de pace, conform căruia România, Serbia şi Muntenegru deveneau ţări independente, iar Bulgaria – un mare principat autonom. Unele clauze ale tratatului atingeau şi interesele altor state. Rusia a primit Dobrogea (pământ românesc intrat în perioada preotomană în componenţa Ţării Româneşti), pe care intenţiona să o schimbe pe alt pământ românesc – sudul Basarabiei cu cele trei judeţe (Cahul, Bolgrad şi Ismail). Se încălca grav convenţia româno-rusă din 16 aprilie 1877 despre inviolabilitatea integrităţii teritoriale a României²¹.

Guvernul României a încercat să sondeze opinia cercurilor politice de peste hotare referitor la recunoaşterea independenţei României, problema retrocedării judeţelor din sudul Basarabiei ş.a. Concomitent, la 25 ianuarie / 6 februarie 1878, guvernul de la Bucureşti anunţa oficial redeschiderea navegaţiei şi reluarea traficului internaţional între Nicopole şi Sulina. Prin această înştiinţare s-a făcut o tentativă de a sensibiliza şi din punct de vedere economic Marea Britanie şi Austro-Ungaria, care erau puterile cointeresate în contracararea planurilor ţariste de expansiune în sud-estul european. Însă, la 30 ianuarie / 12 februarie 1878, Ion Bălăceanu,

¹⁹ Chirtoagă I., *Imperiul Otoman şi sud-estul european (până la 1878)*, Ed. Istros, Brăila, 2005, p. 194; Concomitent, diplomaţii ruşi încercau să încheie şi cu Marea Britanie un acord, potrivit căruia, printre altele, se prevedea retrocedarea sudului Basarabiei către vecinul ei de nord, România primind în compensaţie Dobrogea. (A se vedea: Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în contextul politic internaţional (1806-1920)*, p. 94.)

²⁰ Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în contextul politic internaţional (1806-1920)*, p. 95-96.

²¹ Chirtoagă I., *Imperiul Otoman şi sud-estul european (până la 1878)*, p. 195.

agentul diplomatic al României la Viena, comunica guvernului de la București că ambasadorul englez din capitala Austro-Ungariei, Henry Elliot, a declarat că Marea Britanie nu cunoaște pretențiile Rusiei asupra teritoriului României și că marea puteri au de rezolvat chestiuni mult mai importante decât cea basarabeană. La 17 februarie / 1 martie 1878, Mihail Kogălniceanu făcea cunoscut domnitorului Carol I că Franța, Austro-Ungaria și Germania nu doreau să ia o inițiativă în favoarea României. La 23 februarie / 7 martie 1878, Mihail Kogălniceanu s-a adresat rezidentului său de la Petersburg să sondeze intențiile autorităților imperiale ruse referitor la sudul Basarabiei²². Către acel moment, ele nu mai constituiau secret pentru nimeni. Țarul Alexandru al II-lea era decis să nu lase nicio urmă din decizile nefavorabile pentru Rusia a Congresului de Pace de la Paris din 1856.

La 15/27 martie 1878, Mihail Kogălniceanu a criticat dur prevederile tratatului de la San-Stefano în problema sudului Basarabiei. La 20 martie / 1 aprilie 1878, cancelarul Gorceakov, prin intermediul lui Iancu Ghica, a amenințat guvernul de la București cu ocuparea țării și dezarmarea armatei sale. La 21 martie/2 aprilie, principalele Carol I, prin vocea lui Mihail Kogălniceanu, a replicat că o armată care a luptat la Plevna sub ochii țarului se va lăsa distrusă și exterminată, dar niciodată dezarmată. La 25 martie/6 aprilie 1878, în rezultatul agravării situației în legătură cu pretențiile Imperiului Rus, Mihail Kogălniceanu a propus domnitorului Carol I ca armata română împreună cu depozitele de muniții, alimente și medicamente să fie concentrată în Oltenia, unde să ocupe poziții defensive. Tot acolo, urma să se deplaseze conducerea țării. La 27 martie / 8 aprilie 1878, Mihail Kogălniceanu comunică domnitorului Carol I despre unele mișcări cu caracter tactic întreprinse de trupele ruse pe teritoriul țării. În fața dărzeniei românești, rușii, devenind mai concilianți, la 29 martie / 10 aprilie, propuneau Bucureștiului să încheie o convenție militară. Menținându-se pe pozițiile sale inițiale, la 30 martie / 11 aprilie, guvernul de la București, prin intermediul ministrului său de externe Mihail Kogălniceanu, trimitea agentilor diplomatici de pește hotare instrucțiuni pentru a insista că o delegație română să fie primită la viitorul Congres european în vederea expunerii dezideratului național în privința unor prevederi ale tratatului de la San-Stefano²³.

La 31 martie/12 aprilie 1878, Mihail Kogălniceanu îi comunica rezidentului român la Petersburg, că o parte din trupele ruse aflate la finele războiului recent încheiat în Dobrogea au fost dislocate în Basarabia în vederea reocupării celor trei județe din sudul provinciei menționate. La 8/21 aprilie 1878, Mihail Kogălniceanu l-a rechemat pe Iancu Ghica din Petersburg, urmând în aşa mod să se amâne semnarea unei convenții cu Imperiul Rus până la Conferința generală. Mihail Kogălniceanu i-a comunicat diplomatului britanic William Arhtur White că domnitorul Carol I a plecat din București spre a trece în revistă trupele române din Oltenia. Iar la 15/27 mai, Mihail Kogălniceanu i-a exprimat același diplomat englez regretul guvernului român pentru rezerva Marii Britanii în problema sudului Basarabiei. În condițiile când divergențile dintre Marea Britanie și Imperiul Rus au atins cote maxime,

²² Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în contextul politic internațional (1806-1920)*, p. 98-99.

²³ *Ibidem*, p.101.

au început tratative îndelungate între cele două părți soldate cu încheierea unui memorandum, semnat la 18/30 mai 1878 de către Robert Arthur Talbot, lord Salisbury, ministru secretar de stat la externe, și de Piotr I. Šuvalov, ambasador rus la Londra. Referitor la cele trei județe, memorandumul consemna declarația cabinetului britanic că deoarece s-a stabilit că ceilalți semnatari ai Tratatului de la Paris nu erau pregătiți să susțină prin arme delimitarea României stipulată în documentul menționat, Anglia nu se găsea destul de interesată în această chestiune pentru ca ea să-și asume responsabilitatea de a se opune schimbării propuse și în așa mod se angaja să nu conteste decizia adoptată în acest sens. Mai târziu, conținutul memorandumului a devenit cunoscut și adoptat de celelalte puteri, în afară de Imperiul Otoman și țările mici (România, Serbia, Muntenegru, Grecia)²⁴. În așa mod, destinul sudului Basarabiei era decis mult înainte de începerea Congresului internațional, demonstrând că la așa forumuri se rezolvau doar interesele marilor puteri de stabilire a sferelor de influență, cele ale țărilor mici trecând pe planul doi.

La 1/13 iunie 1878, și-a început lucrările Congresul de la Berlin, presidat de cancelarul Bismarck ca șef al delegației țării gazde. La congres au mai participat reprezentanții Marii Britanii, Imperiului Austro-Ungar, Franței, Imperiului Rus, Imperiului Otoman și Italiei. Reprezentanții României, Serbiei și Muntenegrului au fost invitați doar să-și expună punctele de vedere, deoarece statelor respective încă nu le fusese recunoscută independența. Iar reprezentanții Greciei au fost invitați doar la o ședință ca să-și expună doleanțele lor. La 12/24 iunie 1878, delegația României, compusă din Ion C. Brătianu, șeful guvernului de la București, și ministrul de externe Mihail Kogălniceanu, a prezentat un memoriu în care se revendica păstrarea integrității țării, luarea în stăpânire a gurilor Dunării cu insulele respective (inclusiv, insula Șerpilor din Marea Neagră), primirea unei despăgubiri de război și recunoașterea independenței și neutralității sale. Cei doi demnitari de la București au avut întâlniri separate cu participanții la congres, care au exprimat doar simpatii platonice. La 19 iunie/1 iulie, reprezentanții României au fost invitați să-și exprime verbal punctul de vedere în legătură cu cererile formulate în memoriul înaintat congresului. Mihail Kogălniceanu a vorbit despre ruperea nelegitimă a teritoriului numit ulterior Basarabia din trupul Moldovei în 1812, despre actul de dreptate făcut de Europa în 1856, restituindu-se o parte din spațiul răpit în 1812, despre sâangele vărsat de ostașii români pentru independență și integritatea teritorială a țării, despre convenția din 4/16 aprilie 1877, prin care Petersburgul se obliga să păstreze inviolabilitatea teritorială a României. Premierul britanic Disraeli a încercat să susțină fără prea mare entuziasm cauza românească. Iar delegațiile Franței, Austro-Ungariei au comentat că România a fost tratată „cam dur”. Totuși, Congresul a susținut doar sporirea nesemnificativă a teritoriului din Dobrogea cedat României, cele trei județe din sudul Basarabiei fiind cedate Imperiului Rus²⁵. La acest congres ca și în alte cazuri prestația lui Mihail Kogălniceanu a fost la înălțime. Însă situația internațională a fost nefavorabilă pentru păstrarea sudului Basarabiei în componența României.

²⁴ Ibidem, p. 102-103.

²⁵ Ibidem, p. 104-106.

Totuși, aflarea celor trei județe în componența Principatelor Unite a fost benefică pentru populația din sudul Basarabiei, inclusiv în domeniul instruirii generației în creștere. Dacă în 1857, când sudul Basarabiei a fost readus la țara mamă, aici funcționau doar câteva școli, în anul retragerii administrației române în 1878 în regiune funcționau cu succes 97 școli primare publice de băieți și mixte, la care se adăugau 30 școli primare publice de fete, fiecare dispunând de cadrele didactice necesare pentru instruirea elevilor în limba maternă. În cele 127 școli primare publice din mediul rural învățau 2 904 elevi și 1 022 eleve, iar în cele urbane – 706 elevi și 322 eleve. Pe durata celor 22 de ani, perioadă cât sudul Basarabiei s-a aflat sub administrație românească, prin acest sistem de instruire au trecut alte mii de tineri, care obținuse deprinderi de a citi, a scrie și a socoti în limba maternă. La acestea se adăugau alte cunoștințe în domeniul științelor naturii, istoriei etc. Dintre absolvenții școlilor primare, câteva mii de tineri au urmat învățământul secundar, devenind, la rândul lor luminatori ai unor noi generații de elevi, funcționari în administrația publică sau angajați în economia particulară. La începutul acestei munci titanice s-a aflat și Mihail Kogălniceanu în calitatea sa de șef al guvernelor de la Iași și București, ministrul interimar al Cultelor și Instrucțiunii Publice, sfetnic al domnitorului Alexandru Ioan Cuza în toate pornirile sale de modernizare a Principatelor Unite, a României²⁶.

²⁶ Solcan I., *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntrupării la Principatele Unite 1857-1878*, p. 357.

Gheorghe Cojocaru *, Eugen-Tudor Sclifos **

CHESTIUNEA BASARABIEI ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU ÎN ANII RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ (1877-1878)

The question of the southern Bessarabia comes again to the attention of the Great Powers during the time of the Russo-Turkish war of 1877-1878, which had as a result the achievement of Romania's independence. Unfortunately, Romania lost the southern Bessarabia to the detriment of Imperial Russia. However, during the year of 1878, Mihail Kogălniceanu, Romania's foreign minister led a diplomatic battle for this territory. He wrote the memoirs addressed to the European Chancelleries, demanding that southern Bessarabia be retained in the patrimony of Roumania. Kogălniceanu represented alongside I.C. Brătianu, Romania at the Berlin Congress in July 1878. His speech was a touching one, saying that Bessarabia was abusively annexed in 1812, and in 1856 the Great Powers decided to return only the southern Bessarabia, for to allow free navigation on the Danube. He also criticized Russia, which guaranteed territorial integrity through the 1877 Convention. Even Romania had lost the southern Bessarabia, Mihail Kogălniceanu has made tremendous efforts to keep this important part of Roumanian territory.

Key words: Southern Bessarabia, diplomacy, Great Powers, Congress of Berlin, Treaty of Berlin.

În cele ce urmează, vom încerca să surprindem efortul diplomatic al lui Mihail Kogălniceanu, din postura sa de ministru de externe al României, de a apăra drepturile statului român asupra sudului Basarabiei, restituit prin decizia Congresului de Pace de la Paris din 1856, vom urmări demersurile marelui diplomat și om politic pe lângă cele mai însemnate cancelarie ale Europei în contextul internațional al anilor 1877-1878, precum și vom examina poziția îmbrățișată de autoritățile române de atunci în chestiunea Basarabiei meridionale, cu precizarea, din capul locului, că, în fond, această bătălie era mai mult decât o luptă pentru o bucată din teritoriul țării, era o luptă pentru întreaga Basarabie, ruptă abuziv de la Principatul Moldovei la 1812, era o primă probă de foc pentru politica externă a României moderne și o confruntare emblematică pentru autoritatea noului stat independent.

Așadar, problema Basarabiei reîntră în „vizorul” Marilor Puteri odată cu declanșarea războiului russo-turc din 1877-1878, dacă nu ceva mai devreme datorită jocurilor diplomatice ale curții imperiale de la Petersburg la scenă europeană, tot atunci pentru autocracia rusă apărând „șansa” de a-și recupera teritoriul pierdut în urma Tratatului de la Paris, din 30 martie 1856. Odată cu încheierea victorioasă a

---

* Gheorghe Cojocaru, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie al AŞM.

** Eugen-Tudor Sclifos, cercetător științific la Institutul de Istorie al AŞM.

războiului împotriva Sublimei Portă, Imperiul de Răsărit și-a „rezervat” dreptul de a schimba sudul Basarabiei cu Dobrogea, fapt specificat prin Tratatul de la San Stefano, din februarie / martie 1878. Din momentul în care Rusia își arăta intențiile clare de a reanexa sudul Basarabiei, odată cu sosirea generalului Ignatiev la București pentru a aduce la cunoștința guvernului român această pretenție, în „scenă” intră M. Kogălniceanu, cel care va duce o aprigă „bătălie diplomatică” pentru păstrarea vechiului teritoriu românesc în cuprinsul țării.

În ianuarie 1878, agentul diplomatic la Petersburg, Ianku Ghika, îl informa pe ministrul său de externe despre intenția guvernului imperial de a lua Basarabia, oferind drept „compensație” României Delta Dunării și Dobrogea. Raționamentele cabinetului de la Petersburg erau următoarele: sudul Basarabiei a fost cedat în 1856 Moldovei și nu României; tratatul semnat atunci la Paris nu mai era valabil, iar, în ultimă instanță, această problemă a Basarabiei meridionale era una de „onoare și demnitate națională” pentru Rusia¹. Faptul că țarul Alexandru al II-lea dorea să-și reîntoarcă sudul Basarabiei l-a îngrijorat enorm pe Kogălniceanu, întreaga clasă politică și societate românească. Telegrama sa către Ghika este pătrunsă de o profundă neliniște și de o trăire emotivă nedisimulată. Kogălniceanu se arăta indignat de faptul că Guvernul de la Petersburg nu și-a făcut cunoscute intențiile ascunse față de România în momentul semnării convenției russo-române din 4 aprilie 1877 sau înainte de „salvarea” armatei ruse de la un dezastru la Plevna de către trupele române². Abordarea sa era cu atât mai îndreptățită cu cât în afară de sacrificiile umane și materiale aduse pe câmpul de luptă, României i se cerea să cedeze o parte din teritoriul național³. Este de menționat că diplomația țaristă a acționat într-o manieră subtilă în această problemă a ruperii teritoriului românesc, înscriind într-o manieră vagă printre condițiile de pace elaborate recunoașterea „independenței României cu o rectificare de frontieră”⁴, fără a se referi deschis la sudul Basarabiei. Așa cum rezultă din tonul corespondenței lui Kogălniceanu, România nu avea de gând să abandoneze teritoriul său de la gurile Dunării.

În consecință, discuțiile ulterioare ale lui Ghika și cancelarul Mihail Gorceakov nu au dus la vreo schimbare de atitudine din partea Rusiei, ci au agravat și mai mult situația, România ajungând a fi „ținta” unor tirade tăioase din partea autorităților ruse⁵. În pofida argumentelor aduse de agentul diplomatic român, Gorceakov a declarat fără menajamente că nimic nu putea schimba decizia sa cu privire la această retrocedare teritorială. Bătrânlul cancelar nu s-a reținut să nu atace guvernul României pentru că ar fi întreprins, în termenii săi, o campanie împotriva Rusiei în Europa, dar și că ar fi expediat petiții la Ismail și Cahul, pentru a obține sprijinul public

¹ Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 14 (26) ianuarie 1878. *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 5 (17) octombrie 1877 până la 15 (27) septembrie 1878*, Bucuresci, 1880, p. 20.

² Kogălniceanu către Ghika, București, 15 (27) ianuarie 1878. *Ibidem*, p. 23.

³ „Donc, nous avons versé notre sang, nous avons épousé notre pays, non pas pour gagner, non pas pour conserver au moins, mais pour perdre! N'aurait-il donc pas mieux valu laisser les Turcs devenir victorieux? Car eux, certes, en cas de victoire, ne nous auraient pas pris la Bessarabie!”. *Ibidem*.

⁴ Bălăceanu către Kogălniceanu, Viena, 15 (27) ianuarie 1878. *Ibidem*, p. 24.

⁵ Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 17 (29) ianuarie 1878. *Ibidem*, p. 25.

local în chestiunea sudului Basarabiei⁶. Aceste acuzații au fost combătute de Kogălniceanu, care arăta că nimeni nu a fost însărcinat cu vreo misiune specială pe lângă cancelariile europene pentru a obține vreun sprijin cu referire la Basarabia și că guvernul român n-a trimis vreo petiție la Ismail⁷. Declarațiile lui Kogălniceanu erau conforme cu realitatea. În acea fază, România doar încerca să se informeze asupra preliminariilor păcii dintre Rusia și Imperiul Otoman, mai ales că nu i s-a permis să aibă un reprezentant al său care să asiste la elaborarea tratatului. Si doar în momentul în care a fost informat, mai întâi de Ghika, apoi de contele Ignatiev, despre faptul că Rusia va reanexa sudul Basarabiei, Kogălniceanu, împreună cu primul ministru I. C. Brătianu, după cum era și firesc, au început a întreprinde eforturi pe lângă cancelariile europene în vederea obținerii unui sprijin în această chestiune de interes vital.

Guvernul român începea o luptă grea cu colosul de la Răsărit. Primul lucru pe care îl făcea Kogălniceanu era de informa agenții diplomatici români asupra pretențiilor teritoriale ruse. În telegrama adresată agentului de la Viena, Ion Bălăceanu, ministrul de externe îl „instruia” asupra modului de a aborda chestiunea sudului Basarabiei. Astfel, în opinia lui Kogălniceanu, deși această problemă ar fi fost „tranșată” în urma acordului de la Reichstadt din 1876 dintre Rusia și Austro-Ungaria, România se baza în continuare pe art. 2 din Convenția din 4 aprilie 1877, care garanta integritatea teritorială a țării, la care se adăuga și decizia Marilor Puteri de a retroceda Moldovei gurile Dunării la 1856⁸. Astfel, observăm că ministrul român de externe punea accentul pe „puterea” tratatelor internaționale, deși era cunoscut faptul că Imperiul țărilor le încalcă în mod arbitrar. Un alt element al abordării sale viza încrederea că dezlegarea trebuia dată de Marile Puteri, și nu de un verdict unilateral din partea Rusiei.

Sosirea generalului Ignatiev în februarie 1878 la București și prezentarea cererii cu privire la retrocedarea sudului Basarabiei a produs stupoare și a tulburat spiritele în întreaga țară și, în special, în Moldova⁹. Mizând pe acest factor al nemulțumirilor publice, Kogălniceanu i-a cerut lui Ghika să prezinte cancelarului octogenar starea de spirit existentă în societatea românească, care nu înțelegea comportamentul unei Rusii ce s-a „folosit” de România pentru a-și atinge scopurile, pentru ca apoi să-i ceară o „bucată” din teritoriul național. Mai mult decât atât, pentru a se convinge de veridicitatea celor afirmate, el îi sugera lui Gorceakov să solicite în acest sens rapoarte consulilor Rusiei în România, pentru a se convinge că niciun ministru, niciun lider de partid nu va semna actul de retrocedare a unui teritoriu obținut anterior cu girul Marilor Puteri¹⁰. În acest moment, Kogălniceanu adoptă un ton mai conciliant, în speranța că autoritățile imperiale vor reveni, totuși, asupra deciziei de a cere sudul Basarabiei de la aliatul său – România.

Imediat după anunțul „oficial” al prințului Ignatiev, Kogălniceanu îi atenționa pe agenții diplomatici români de la Berlin, Paris, Roma și Viena că în această

⁶ *Ibidem*.

⁷ Kogălniceanu către Ghika, București, 17 (29) ianuarie 1878. *Ibidem*, p. 25.

⁸ Kogălniceanu către Bălăceanu, București, 17 (29) ianuarie 1878. *Ibidem*, p. 26.

⁹ Kogălniceanu către Ghika, București, 23 ianuarie (4 februarie) 1878. *Ibidem*, p. 30.

¹⁰ *Ibidem*, p. 31.

problemă delicată trebuiau să se pronunțe Marile Puteri¹¹. Petersburgul, însă, considera problema sudului Basarabiei deja soluționată în interesul său, orice discuție în această chestiune, din punctul de vedere al cabinetului rus, nu își mai avea sensul. Aceste presupuneri, mai curând, și-au dovedit justețea la scurtă vreme, după ce Ghika l-a informat pe Kogălniceanu despre ultimele întrevederi avute cu Gorceakov. De această dată, cancelarul a adoptat un ton mai dur față de România, înaintând, practic, un ultimatum guvernului de la București, alcătuit din două puncte: 1) în cazul refuzului de a retroceda sudul Basarabiei, României i se arăta că nu va primi nicio compensație teritorială; 2) chestiunea în litigiu, se avertiza, putea fi soluționată ușor în alt mod¹². Potrivit lui Ghika, punctul doi facea aluzie la semnarea unui tratat ruso-turc, conform căruia România era tratată ca parte integrantă a Imperiului Otoman.

Chestiunea retrocedării sudului Basarabiei a făcut obiectul unor interpelări în Senat și Camera Deputaților, care au votat în unanimitate, la 26 ianuarie / 7 februarie 1878, moțiunea privind păstrarea integrității teritoriului țării și neadmiterii „trunchierii” oricarei sale părți¹³. Moțiunea celor două Camere a luat prin surprindere Guvernul de la Petersburg, care s-a arătat iritat de comportamentul României. Nu zăbavă, Kogălniceanu adresa o scrisoare cancelarului Gorceakov, în care, printre alte chestiuni, se regăsea la loc de cinste problema sudului Basarabiei. Încă odată el se arăta nedumerit și exasperat de faptul că România, date fiind sacrificiile sale enorme de război, trebuia să „plătească” atât de scump independența țării, prin renunțarea la Basarabia meridională¹⁴. Mai mult decât atât, el insista să afle de ce Guvernul de la Petersburg a păstrat tacere și nu a adus această chestiune în discuție în ultima perioadă. În fine, plătind tribut meseriei de diplomat dar având în vedere și situația de ansamblu a țării la acea epocă, Kogălniceanu menționa că România rămânea în continuare un aliat fidel al Rusiei¹⁵.

După semnarea Tratatului de la San Stefano, fără participarea României, chestiunea sudului Basarabiei începu să fie una des discutată în cancelariile europene. Supărat că autoritățile de la București protestaseră împotriva retrocedării sudului Basarabiei, cabinetul de la Petersburg nici nu le-a anunțat despre semnarea tratatului¹⁶. În mod paradoxal, guvernul român a aflat din ziare despre Tratatul de la San Stefano, ceea ce l-a determinat pe Kogălniceanu să constate că guvernul de la Petersburg a acționat într-o manieră nedemnă, ignorând guvernul de la București. În acest context tensionat, el a cerut să afle punctul de vedere al Rusiei și să i se răspundă clar la întrebarea: „Ne lasă această provincie? Vrea s-o ceară la congres sau s-o ia prin forță?”¹⁷. Aceste răspunsuri îi erau necesare lui Kogălniceanu pentru a

¹¹ Kogălniceanu către agenții diplomatici ai României la Berlin, Paris, Roma și Viena, București, 24 ianuarie (5 februarie) 1878. *Ibidem*, p. 31

¹² Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 25 ianuarie (6 februarie) 1878. *Ibidem*, p. 34.

¹³ Votul Camerelor Române din 26 ianuarie (7 februarie) 1878 comunicat agenților diplomatici ai României în străinătate. *Ibidem*, p. 38.

¹⁴ Kogălniceanu către Gorceakov, București, 2/14 februarie 1878. *Ibidem*, p. 46.

¹⁵ *Ibidem*, p. 48.

¹⁶ Kogălniceanu către Ghika, București, 23 februarie/7 martie 1878. *Ibidem*, p. 71.

¹⁷ *Ibidem*, p. 72.

ști cum să acționeze, din moment ce Rusia ceruse doar verbal sudul Basarabiei, iar pentru a-și arăta „mărinimia” propusese și o compensație teritorială: Dobrogea. În loc de o întrevedere cu cancelarul Gorceakov, agentul diplomatic Ghika a avut o întrevedere cu Nikolai Giers, adjunct al ministrului de externe. Evitând să dea răspunsul la întrebarea lui Kogălniceanu, Giers i-a reproșat lui Ghika că guvernul român critica voalat Rusia și că, în loc să calmeze spiritele, încuraja o atare stare agitată în societate¹⁸. Drept reacție, Ghika a arătat că această situație a apărut doar după ce cabinetul de la Petersburg și-a făcut cunoscută intenția de a lua sudul Basarabiei, iar agitațiile din țară se datorau exclusiv acestei atitudini din partea Rusiei.

La scurtă vreme, Kogălniceanu trimitea un memoriu agentilor diplomatici români de peste hotare, în care expunea într-o manieră clară problema sudului Basarabiei, din punct de vedere istoric, politic și economic, subliniind că România respingea ferm orice încercare de a „tranzacționa” sudul Basarabiei contra Dobrogei¹⁹. Tangențial, cu incursiunea în istoricul chestiunii Basarabiei de la 1812 până la 1878 și considerentele de ordin economic ale pierderii acestei părți din teritoriul național, ieșe în prim-plan dimensiunea sa politică. În ceea ce privește acest aspect, Kogălniceanu arăta că, grație sacrificiului de sânge de pe câmpul de luptă, România nu merita să piardă teritoriul Basarabiei meridională, dar și pentru a nu pune în dificultate dezvoltarea și destinul de mai departe al noului stat independent²⁰. Kogălniceanu încerca să „sensibilizeze” cancelariile europene în chestiunea sudului Basarabiei și să obțină un sprijin atât de necesar, dar eforturile sale se „loveau” unul după altul de ireconciliabilul Mihail Gorceakov. Cancelarul rus a repudiat categoric toate acțiunile guvernului României în această privință, iar tentativele de a se interveni pe lângă Marile Puteri vor fi sortite eșecului, Petersburgul nevoind să cedeze deloc în chestiunea strategică a gurilor Dunării²¹. Succesiunea de întrevederi cu Gorceakov l-a făcut pe Ghika să anunțe la București că pierderea Basarabiei meridională era iminentă²². În pofita acestei perspective sumbre, Kogălniceanu nu contenea cu telegramele adresate lui Ghika la Petersburg. Din nou și nou, argumentele sale pentru ca România să păstreze sudul Basarabiei se întemeiau pe „forța” Convenției din aprilie 1877, încălcată flagrant de Rusia, dar încheiată și împotriva „sfatului” Mariilor Puteri de a se abține de la un asemenea pas²³. El amintea și de concursul militar acordat armatei ruse la Plevna. Totodată, Kogălniceanu nu ezita să laude Rusia pentru unele „servicii” făcute Principatelor române în trecut, criticând, pe de altă parte, tendința presei de la Petersburg de a denatura adevărul istoric privind caracterul românesc al spațiului dintre Prut și Nistru²⁴.

¹⁸ Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 24 februarie (8 martie) 1878. *Ibidem*, p. 72.

¹⁹ Memoriu asupra chestiunii Basarabiei, București, 25 februarie (9 martie) 1878. *Ibidem*, pp. 74-78.

²⁰ „La perte de la Bessarabie, après les sacrifices de sang et d'argent en retour desquels la Roumanie espérait une meilleure récompense, la perte de la Bessarabie, au lendemain de la proclamation d'indépendance, produirait dans le pays une commotion dont les suites pourraient devenir désastreuses”. *Ibidem*, p. 77.

²¹ Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 28 februarie (12 martie) 1878. *Ibidem*, p. 81.

²² Ghika către Kogălniceanu, St. Petersburg, 2 (14) martie 1878. *Ibidem*, p. 89.

²³ Kogălniceanu către Ghika, București, 8 (20) martie 1878. *Ibidem*, p. 104.

²⁴ Kogălniceanu către Ghika, București, 10 (22) martie 1878. *Ibidem*, p. 108.

Eforturile diplomatice ale lui Kogălniceanu în problema sudului Basarabiei nu vizau doar capitala Imperiului Rus, ci și alte cancelarii europene. În acest sens, prin intermediul lui Bălăceanu, el a încercat să afle poziția Austro-Ungariei. Ministrul austro-ungar Andrassy avea un punct de vedere diferit față de cel al lui Gorceakov, considerând că această problemă trebuia pusă în discuție în fața Europei și că România trebuia să fie admisă la viitorul Congres²⁵. Însă, în curând această poziție a sa se va schimba radical, deoarece Guvernul de la Viena nu considera că pentru sudul Basarabiei merita să intre într-un conflict cu Rusia.

Neobosit apărător al drepturilor României asupra Basarabiei, Kogălniceanu a trimis o circulară agenților diplomatici români asupra discuțiilor ce au avut loc în Camera Deputaților cu privire la Tratatul de la San-Stefano. Tratatul era considerat drept unul care aducea prejudicii statului român, iar în ceea ce privește soarta Basarabiei Kogălniceanu declară că guvernul României nu era dispus la concesii²⁶.

În pofida faptului că știrile cu referire la sudul Basarabiei nu erau dintre cele mai bune, iar atitudinea Marilor Puteri era în defavoarea României, Kogălniceanu a trimis instrucțiuni precise tuturor agenților români de peste hotare, cerându-le să insiste asupra faptului de a nu ceda în chestiunea Basarabiei.

A urmat protestul său, din luna aprilie 1878, în care arăta că unele articole din pacea de la San Stefano erau îndreptate împotriva României, mai ales în ceea ce privește Basarabia care „intră în competiția Europei, căci impune o modificare esențială a operei europene de la 1856”²⁷. El continua „să apeleze” cu perseverență și tenacitate la Marile Puteri, pentru ca România să fie admisă la Congres și ascultată²⁸.

În momentul în care cabinetul de la Viena a declarat că problema Basarabiei depindea în exclusivitate de Marea Britanie, Kogălniceanu l-a trimis în misiune la Londra pe Callimachi-Catargi²⁹. Acest fapt demonstrează că diplomatul și omul politic român nu a renunțat deloc la „bătălia” pentru Basarabia meridională, încercând să profite de orice ocazie pentru a pune în discuție această chestiune în fața cabinetelor europene. Astfel, Callimachi-Catargi avea o întrevadere cu ministrul de externe englez, lordul Salisbury, căruia i s-a arătat că sprijinul Marii Britanii era de o valoare inestimabilă pentru guvernul de la București. Salisbury, însă, s-a mărginit să sprijine doar verbal demersul României³⁰. La puțin timp, Kogălniceanu era informat că atitudinea cabinetului de la Londra se modificase, mai ales că intuia că s-a ajuns la o înțelegere cu trimisul rus, Petru Șuvalov³¹, în ceea ce privește România, de care și se va convinge ulterior. Totuși, el aștepta un răspuns din partea Londrei

²⁵ Bălăceanu către Kogălniceanu, Viena, 12 (24) martie 1878. *Ibidem*, p. 116.

²⁶ *Ibidem*, p. 121.

²⁷ Protestul Guvernului Român contra Tratatului de San Stefano. *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor*, editor Theodor Codrescu, vol. XII, Iasi, 1891, p. 193.

²⁸ Nota ministrului Kogălniceanu către Calimaki Catargi, București, 30 martie/ 12 aprilie 1878.

Ibidem, pp. 201-203.

²⁹ Kogălniceanu către Callimachi-Catargi, București, 5 (17) mai 1878. *Documente oficiale din corespondența diplomatică...*, p. 152.

³⁰ Callimachi-Catargi către Kogălniceanu, Londra, 11 (23) mai 1878. *Ibidem*.

³¹ Callimachi-Catargi către Kogălniceanu, Londra, 24 mai (5) iunie 1878. *Ibidem*, p. 160.

privind recunoașterea independenței României și admiterea reprezentanților români la lucrările Congresului de la Berlin. Lordul Salisbury l-a informat printr-o scrisoare pe Callimachi-Catargi despre poziția sa în aceste două subiecte. În principiu, Marea Britanie nu era împotrivă ca România să trimită delegați săi la Congres, care să expună poziția statului român, însă în ceea ce privește chestiunea sudului Basarabiei cabinetul de la Saint James nu putea emite un punct de vedere, deoarece nu cunoștea poziția adoptată de alte Puteri³².

Eforturile întreprinse de Kogălniceanu în plan extern nu au rămas fără ecou, el urmând să reprezinte interesele României la Congresul de la Berlin alături de I. C. Brătianu. Delegații români au obținut posibilitatea de a-și expune punctul de vedere în cadrul ședinței din 19 iunie / 1 iulie 1878³³. Chiar în ziua în care România avea să fie „ascultată”, nu și „auzită”, la Congres, Kogălniceanu avuse o întrevedere cu lordul Beaconsfield, care i-a declarat scurt: „În politică ingratitudinea este adesea prețul celor mai bune servicii”³⁴, făcând aluzie la Rusia și la cerința acesteia referitoare la cedarea sudului Basarabiei.

În areopagul european, primul luceafără a sărbători cuvântul M. Kogălniceanu, care a făcut o incursiune în chestiunea Basarabiei, pe care a descris-o ca parte integrantă a Principatului Moldovei, anexată la 1812 în mod abuziv de Imperiul Rus³⁵, sudul căreia a fost retrocedat Moldovei la 1856. El a făcut referire la Convenția ruso-română din 4 aprilie 1877, prin care curtea imperială de la Petersburg garanta integritatea teritorială a României, și pe care Rusia o încălcă pretinzând gurile Dunării. I. C. Brătianu a insistat asupra acelorași argumente, arătând că acceptarea de către România a desprinderii părții de sud a Basarabiei de la trupul țării însemna o lovitură greu de suportat pentru națiunea română și subrezarea încrederii în tratatele internaționale³⁶.

După semnarea Tratatului de la Berlin, în capitala germană se minimaliza semnificația cedării sudului Basarabiei, fiind scoase în evidență doar beneficiile tratatului pentru România referitoare la consacrarea sa internațională sau admiterea în Comisia Europeană a Dunării. Aceste „beneficii” trebuiau să atenuze decepțiile pe care le provocase înstrăinarea Basarabiei³⁷. La toate acestea, Kogălniceanu îi scria agentului diplomatic la Berlin, G. Vârnava-Liteanu că cedarea Basarabiei a fost acceptată cu „re-semnare” în scopul menținerii păcii, dar cu conștiința că această cedare sub presiune prejudicia interesele statului român. Iar într-o circulară din 11 octombrie către agenții diplomatici din capitalele europene, Kogălniceanu menționa, între altele, că deși

³² Callimachi-Catargi către Kogălniceanu, Londra, 16 mai (7) iunie 1878. *Ibidem*, p. 161.

³³ Protocole No. 10, séance du 1 er juillet 1878. *Les Protocoles du Congrès de Berlin avec le traité préliminaire de San-Stefano du 19 février (3 mars) 1878 et le Traité de Berlin du 13 juillet 1878*, St. Petersburg, 1878, p. 48.

³⁴ Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 71.

³⁵ *Congresul din Berlin. Acte și Discursuri ale plenipotențiilor Înălțimei sale Carol I Domnul României*, București, 1878, pp. 9-10

³⁶ *Tratatul de Berlin urmat de protocoale Congresului precum și de charta Basarabiei Române a Deltei Dunărei și a Dobrogei*, București, 1878, p. 72.

³⁷ G. Vârnava-Liteanu către Kogălniceanu, Berlin, 25 iulie / 6 august 1878, în *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu*, vol. I, București, 1893, p. 406.

societatea românească începea să se obișnuiască cu înstrăinarea Basarabiei, ea nu va uita vreo dată pierderea acestui străvechi pământ românesc. Mai mult decât atât, el îi scria reprezentantului român în capitala Italiei că România n-a uitat de spolierea la care a fost supusă de Marile Puteri, deși și-a adus contribuția de sânge pe câmpul de bătălie.

După ce, la 25 septembrie Senatul și la 27 septembrie 1878, Adunarea Deputaților votau evacuarea sudului Basarabiei, curtea de la Petersburg a cerut să se semneze un act juridic prin care să se legitimeze trecerea Basarabiei meridională sub noua stăpânire, însă, autoritățile române nu-i vor oferi o asemenea satisfacție.

Așadar, în concluzie, asumarea clauzelor Tratatului de la Berlin îi va aduce României consacrarea internațională, Dobrogea, pe de o parte, dar și pierderea teritoriului de la gurile Dunării, pe de altă parte. Cât a cântărit în această ecuație lupta lui M. Kogălniceanu pentru interesele românești, în spăță, pentru Basarabia, nu se știe cu precizie: poate că mult, poate că mai puțin. Ceea ce se știe, însă, cu certitudine este că diplomatul și omul politic M. Kogălniceanu a purtat o bătălie acerbă și inegală în plan extern pentru cauza românească, fără a abdica de la interesul național, chiar dacă a știut sau a bănuit că unele lucruri erau demult ca și tranșate în culise de cei Mari.

Valentina Eşanu *

O RELICVĂ BASARABEANĂ A FAMILIEI LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

In the study *A Bessarabian relic of Mihail Kogălniceanu's family* is laid out new information which indirectly speaks about the origin of the Bessarabian family Kogălniceanu and also presents an Evanghelie (Chișinău, 1855) written in Romanian with Chyrillic characters, which was granted in 1884 to the church of the Rapi village, from Fălcuț county by the family of Mihail Kogălniceanu (today Mihail Kogălniceanu, Arsura commune, Vaslui county, Romania). As evidence is brought personal note of the great politician, entirely reproduced in the study. Today the article is kept at the National History Museum of Romania (Bucharest).

Keywords: Basarabia, Chișinău, Gospel, church, religious book, museum collection.

De mai multă vreme în literatura de specialitate s-a afirmat, pe bună dreptate, că Mihail Kogălniceanu prin tatăl său Ilie și bunicii săi a avut rădăcini basarabene. Mai mulți reprezentanți ai neamului de boieri și dregători Kogălniceanu (Kogolncean, Kogălnicean, Kogălniceanu, Kogalniceanu, Kogalniceano) au deținut la est de Prut dregătorii atât până, cât și după răpirea Basarabiei la 1812 de către Imperiul țarist. Astfel, pe la 1758, Constantin Kogălniceanu era serdar de Chișinău, iar, pe la 1821, deja sub administrație țaristă, Iancu Kogălniceanu era ales judecător în ținutul Ismail¹. Acest din urmă Iancu Kogălniceanu, care după cum am reușit noi să precizăm, era frate drept cu Ilie Kogălniceanu, tatăl marelui om politic și istoric Mihail Kogălniceanu. Și dacă după 1812 ramura care a mers mai departe prin Ilie Kogălniceanu a rămas în Principatul Moldovei, apoi ramura descendentală din Iancu Kogălniceanu a mai rămas un timp în Basarabia.

Dovadă a obârșiei basarabene a Kogălnicenilor sunt și unele proprietăți ale acestora în Basarabia. Astfel, dintre domeniile funciare ale acestora sunt cunoscute cele ale lui „Iancu Kogolncean (fratele lui Ilie Kogălniceanu), înscris în *Cartea genealogică a dvorenimii din Basarabia la 1821*, care, având pe atunci vîrstă de 32 ani, necăsătorit, fără rang boieresc, ales judecător în județul Ismail de adunarea dvorenilor, prin moștenire de la Ion Kogălniceanu² și Smaranda Bantâș (mama sa), avea în proprietate în ținutul Orhei – moșia Boșcană cu 22 de familii, iar în ținutul Iași – o cumpărätură parte din moșia Budești, care avea 43 de curți țărănești”³.

Din surse de mai târziu aflăm că printre persoanele străine, care dețineau moșii și terenuri în arendă în Basarabia, pe la 1891, este trecut și Mihail Kogălniceanu, ce-

* Valentina Eşanu, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AŞM.

¹ Elita social-politică și economică a Basarabiei sec. XIX – încep. sec. XX. Coord. S. Bacalov, Vol. I. Documente, Chișinău, 2014, p. 44.

² Ibidem, vol. I, p.44-45.

³ Ibidem, vol. I, p. 44

tăean al României, domiciliat în București, căruia îi apartinea o parte din moșia Droșcani, pe care o moștenise de la tatăl său Ilie Kogălniceanu, pe când alte părți ale aceleiași moșii fusese cumpărate de Mihail Kogălniceanu de la răzeșii din satul Leușeni încă până la 1878⁴; de asemenea, mai stăpânea moșile Ciorești și Proculeasa din aceeași comună Leușeni, 2 cătune în județul Ismail, care le poseda încă de pe timpul când acest județ făcea parte din componența României⁵.

Ferecătura *Evangheliarului*, Chișinău, 1855

Dar să revenim la relicva basarabeană enunțată în titlul articolului nostru. Astfel, Mihail Kogălniceanu cu familia sa după ce a reparat, a renovat și a înzestrat biserică din satul Râpile (Ripile), ținutul Fâlcii (astăzi s. Mihail Kogălniceanu, comuna Arsura, județul Vaslui)⁶, unde a copilărit, fiind una din moșile părintilor săi, fie prin anumite rubedenii basarabene, fie pe alte căi, a procurat și a dăruit lăcașului mai sus amintit un exemplar al *Evangheliarului*, în limba română (cu caractere chirilice), tipărit la Chișinău, în anul 1855.

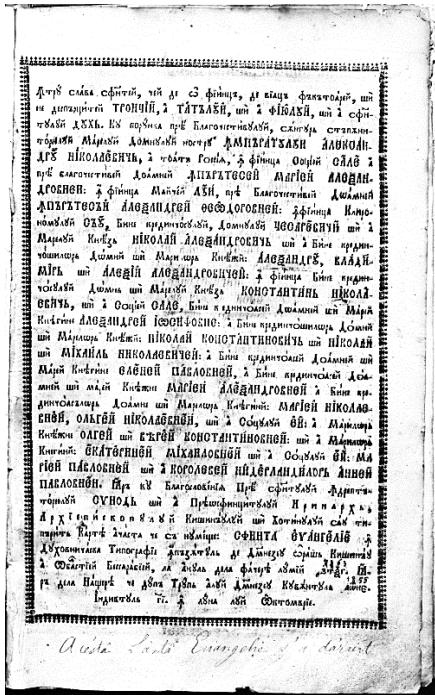
În vara anului 2015 în timpul unei delegații de documentare am cercetat fondurile Muzeului Național de Istorie a României, unde de rând cu alte tipărituri pre-

⁴ Elita social-politică și economică a Basarabiei sec. XIX - încep. sec. XX. Coord. S. Bacalov, Vol. II. Documente, Chișinău, 2016, p. 299.

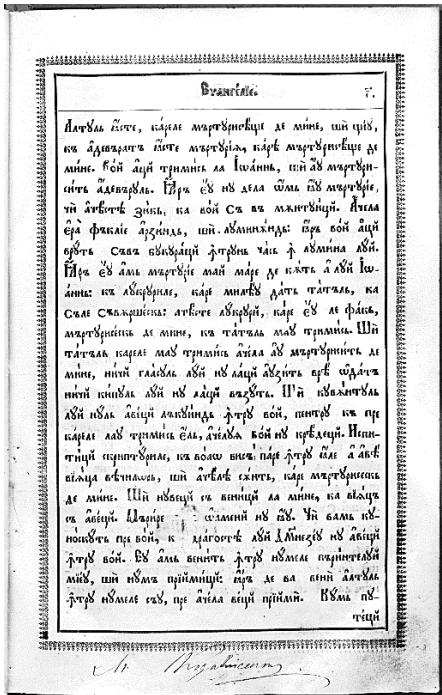
⁵ Aceste proprietăți ale lui M. Kogălniceanu erau administrate de Trifan Guștac (*Ibidem*, vol. II, p. 299).

⁶ Moșie pe care o avea în stăpânire de la tatăl său Ilie, căci pe la 1819-1827 acesta din urmă își întocmise chiar o *Condică de venituri a moșiei Râpile, ținutul Fâlcii* (Ştrempel Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești*. BAR 1-1600, vol. 1, București, 1978, p. 159, nr. 674).

țioase am descoperit și acest *Evanghelia* chișinăuian⁷.

Începutul însemnării autografe (f. 1)

Semnătura lui Mihail Kogălniceanu (f. 10)

Această carte, precum am constatat, este îmbrăcată într-o elegantă ferecătură de argint, fiind un exemplar complet (3 f.+ 358 f.+ 4 f. nn. =710 p.), se află într-o stare foarte bună, iar pe câmpul paginilor ei am descoperit mai multe însemnări marginale. Prima dintre acestea, care s-a dovedit a fi cea mai timpurie, o aflăm însiruită pe câmpul de jos, pe primele 14 file: „*Ace[a]stă S[f]ântă Evanghelie s-a dăruit astăzi în dzioa S[f]ințirei Bisericii din satul Ripele, plasa Vidulenii, tinutul Fălcu zidită în urma căderii în ruină a bisericii cei vechi și sub patronajul aceluiași mare S[f]ânt Spiridon, făcător de minuni. Biserica nouă s-a zidit de comunitatea răd[z]eșilor din Ripi, cari au contribuit la clădirea ei, uni cu bani, er alții cu munca lor. N[umai], cu deosebire, cheltuelile mari s-au purtat de familia Kogalniceanu, ctitoru vechii biserici, și de familia Dimitri Zaharia, carele de la începutul și până la finitul clădirei bisericii au ajutat cu punga, cu stăruinția și cu tot focul inimei.*

Dăruitoriu acestei Evanghelii, se arată în continuare în aceeași însemnare, Mihail Kogalniceanu, ce în timpul puterii mele am făcut legea rurală din 14 august 1864⁸, soție lui Ecaterina născută Jora, al doilea său fiu Ion Kogalniceanu și soția acestuia Adela, născută Sturdza.

⁷ Aducem și pe această cale mulțumiri domnului director al acestei prestigioase instituții dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu și domnului dr. Ginel Lazăr, care ne-au pus la dispozitie exemplarul în cauză.

⁸ Referință directă la reforma agrară din 1864 din România, în pregătirea și realizarea căreia Mihail Kogălniceanu a avut o contribuție deosebit de importantă.

Satul Ripile, în ziua marelui martir Dimitrie, în 26 octombrie 1886, anul una mie opt sute optzeci și şase. M. Kogalniceanu”. După aceasta urmează semnăturile altor membri ai familiei Kogălniceanu, fiecare cu mâna sa: „*Ecaterina Kogalniceano*” (f. 10v), „*Ion M. Kogalniceano*” (f. 11) și „*Adela Kogalniceano*” (f. 11v).

Dintre alte însemnări, de astă dată din anii 30-50 ai sec. al XX-lea, aşternute pe filele cărții de unul dintre preoții acestei biserici, anume Gheorghe Gaiță, ne-a atras atenția textul care are o anumită legătură cu însemnarea menționată mai sus și pe care îl prezintăm în continuare: „*Însemnez aici că fiul ctitorului Dimitrie Zaharia, anume Costache Zaharia, este născut în anul 1842 (după spusa sa), aşa că astăzi, (de ziua) Sf[inții] Constantin și Elena (21 mai 1934), a împlinit a 92-a aniversare a numelui său, fiind în viață*”, iar de o altă mână în continuare: „*A murit în anul 1939*”.

Întrucât acest *Evangheliar* este legat de numele lui Mihail Kogălniceanu a fost preluat spre conservare și păstrare de Muzeul Național de Istorie a României și se păstrează la cota C300. Însemnarea în cauză arată că *Evangheliarul* tipărit la Chișinău în 1855 a rămas în biserică din satul Ripile încă multă vreme și abia după cel de-Al Doilea Război Mondial a fost preluat spre păstrare de instituția muzeală.

În urma cercetărilor efectuate de noi în bibliotecile și arhivele din România au constatat că, pe parcursul sec. al XIX-lea, mai multe tipărituri basarabene au ajuns în colecții, biserici, mănăstiri, muzeu și alte instituții de peste Prut. Dacă unele dintre aceste tipărituri chișinăuene au ajuns în mai multe exemplare, apoi *Evangheliarul* tipărit la Chișinău în 1855, dăruit de Mihail Kogălniceanu și familia sa în 1884 bisericii din satul Răpi, ținutul Fălcu, s-a dovedit a fi unica piesă păstrată astăzi într-o colecție din România.

STUDII

Constantin Ungureanu *

COLONIILE GERMANE DIN BUCOVINA ȘI BASARABIA (PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Most of the German colonies in Bucovina and Bessarabia formed until the middle of the 19th century. Three types of German colonies can be distinguished in Bucovina. In mountains of southwest Bucovina colonies were founded by German miners. In four colonies established German glassblowers of Catholic religion, originating from Bohemia. The most numerous were the colonies of German peasants, founded in the years 1787-1788, and in the 1830s. Most German settlers in Bucovina lived together with the local Romanian population, and only a few colonies were inhabited almost exclusively by Germans. At the beginning of the Galician administration (1786), in Bucovina lived approximately 1,580 German citizens. By the middle of the 19th century, the number of Germans in Bucovina exceeded 25 thousands.

In Bessarabia, the Germans settled compact in the steppe of Bugeac. During the years 1814-1842 in the valley of the Cogâlnic, Ceaga, Sărata and Cilighider rivers were founded 24 German colonies. Two small German communities also existed in northern Bessarabia. The number of Germans in Bessarabia increased from 8,284 (in 1818) to 19,139 (in 1850). Already in the 1850s, only in 24 German colonies in southern Bessarabia were registered 24,049 persons. More than 98% of the Bessarabian Germans lived compactly in the colonies of Bugeac and were almost exclusively engaged in agriculture.

Key words: Bukovina, Bessarabia, Bugeac, Duchy of Warsaw, Germans, Swiss, colonies, Roman Catholics, Lutherans, Reformed Christians

Bucovina și Basarabia, până în 1775, respectiv până în 1812, au fost părți componente a Țării Moldovei, dar pe parcursul stăpânirilor străine din epoca modernă au cunoscut atât asemănări, cât și deosebiri în evoluția etno-demografică, social-economică, politică, culturală. Autoritățile austriece, respectiv rusești, au înființat un șir de colonii în aceste provincii, mai ales până la mijlocul sec. al XIX-lea. Germanii au format colonii atât în Bucovina, cât și în Basarabia. În acest studiu ne propunem să analizăm procesul de colonizare a germanilor în Bucovina / Basarabia, să remarcăm

---

* Constantin Ungureanu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AŞM.

asemănările și deosebirile așezării lor în aceste spații, să urmărim evoluția numerică a germanilor, până la mijlocul sec. al XIX-lea.

Primele colonii germane din Bucovina. Când trupele austriece au intrat în partea de nord-vest a Moldovei, acest teritoriu era locuit de o populație majoritar românească, de un număr relativ însemnat de ucraineni (ruteni și huțuli) și de cca. 5-7% de reprezentanți ai altor etnii. Pentru a asigura o integrare efectivă a Bucovinei în cadrul Imperiului austriac, deja în timpul administrației militare a început colonizarea ținutului cu populație alogenă. Pe lângă interesele mercantiliste ale Curtii de la Viena de a mări numărul contribuabililor, colonizarea Bucovinei se explică și prin interesul de a modifica particularitățile etnice ale noii provincii. Coloniile, ce urmău să fie întemeiate, în special cele germane, trebuiau să servească ca adevărate punți de legătură dintre periferia și centrul imperiului, să contribuie la întărirea noii stăpâniri în ținut.

Înțial, așezarea locuitorilor alogenii a avut un caracter spontan, fiind înlesnită de situația instabilă din ținut. Abia la sfârșitul administrației militare a început colonizarea organizată a Bucovinei, în care germanii au format cea mai însemnată rezervă de colonizare. Atunci au fost întemeiate cinci colonii maghiare, trei cu lipoveni și o colonie germană.

Când Bucovina a fost ocupată de către trupele imperiale, numărul etnicilor germani în acest ținut era cu totul neînsemnat. Referindu-se la populația de atunci, istoricul Johann Polek scria: „de asemenea existau atunci două colonii germane: Gartenberg sau Sadagura, întemeiată în anul 1770 de către Peter Freiherr von Gartenberg, și Prelipcea, care avea o vechime de zece ani, dar care atunci se afla în decădere totală”¹.

La Prelipcea (sat pe malul Nistrului) s-a așezat în 1760 un grup de germani protestanți, aici urmând să fie construită o fabrică de postav (*Tuchfabrik*). Acești coloniști au sosit din orașul galician învecinat Zalesczyki, unde deja funcționa o fabrică similară. Între acești coloniști au apărut în curând neînțelegeri, iar domnul Moldovei Alexandru Ghica a preferat să transfere fabrica la Chiperești, lângă Iași. Războiul rus-turc din 1768-1774 a contribuit și mai mult la decăderea acestei colonii. Recensământul rusesc din 1774 a înregistrat la Prelipcea numai patru familii nemțești². În 1782 mai locuiau în acest sat tot patru familii germane³, dar în curând și acestea s-au stabilit în alte localități.

Pe de altă parte, războiul din 1768-1774 a contribuit la întemeierea satului Sadagura. Comandamentul militar rus avea nevoie de o monetărie, pentru a putea plăti solda soldaților săi. În acest scop s-a făcut apel la serviciile lui Peter Freiherr von Gartenberg. Monetăria a fost întemeiată în toamna anului 1770 pe malul stâng al Prutului, pe o parte a teritoriului satului Rohozna și a moșiei Jucica, în apropiere de târgul Cernăuți. Pentru funcționarea acestei monetării au fost aduși specialiști germani și evrei.

Când au intrat trupele austriece în Bucovina, această monetărie fusese deja desființată. Nu se poate afirma cu exactitate câți germani mai trăiau atunci în această

¹ Johann Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, în *Jahrbuch der Bukowiner Landes-Museums* (în continuare - *JBLM*), Czernowitz, 8/1900, p. 54.

² Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, Partea I, Chișinău 1975, p. 435.

³ Raimund Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch Österreich. Mit besonderer Berücksichtigung der Ansiedlung der Deutschen*, Innsbruck 1902, p. 321.

localitate. Când s-au efectuat recensăminte rusești, nu s-a permis înregistrarea populației din acest sat. Recensământul lui Spleny nu a înregistrat nicio familie germană în noul ținut anexat. Probabil că majoritatea nemților au plecat odată cu desființarea monetăriei ori s-au aşezat prin alte localități. În schimb, numărul evreilor s-a mărit neconitenit la Sadagura și în a doua jumătate a sec. al XIX-lea ei constituiau deja populația de bază a localității.

Odată cu instalarea suveranității austriece, au început să sosească și primii nemți în Bucovina. La început aceștia erau militari, diferiți funcționari și reprezentanți ai administrației, negustori, meseriași și.a. Majoritatea din ei se stabileau la Cernăuți, Suceava, Siret și în unele sate mai importante. În timpul primei sale vizite în Bucovina, împăratul Joseph al II-lea declară, că popularea acestui ținut era de cea mai mare importanță, dar acest proces trebuia să se efectueze cu cât mai puține cheltuieli din vîstieria statului.

Cea mai veche colonie germană din Bucovina se numește Iacobeni și a fost întemeiată în munții din sud-vestul Bucovinei, în apropiere de Vatra Dornei. Lângă Fundul Moldovei și Iacobeni au fost descoperite zăcămintele de fier, pentru prelucrarea căror s-a hotărât în 1782 întemeierea primei colonii cu mineri germani în munții Bucovinei. Primii coloniști germani au sosit la Iacobeni în 1784, fiind originari din nordul Transilvaniei și din Zips (un comitat din nordul Ungariei, în prezent pe teritoriul Slovaciei). Numărul lor creștea pe baza noilor coloniști, astfel în 1786/1787 au sosit 30 de persoane (25 bărbați și 5 femei) de confesiune evangelică⁴. La începutul anului 1786 la Iacobeni au fost înregistrate 14 familiile (71 locuitori) de religie romano-catolică⁵, care erau nemți. În iulie 1787, din totalul de 316 protestanți din Bucovina, 30 locuiau la Iacobeni⁶. Această colonie s-a constituit în anii 1784-1786, dar a fost completată cu coloniști până către finele sec. al XVIII-lea. Astfel, în 1796 au sosit încă 40 de familii de muncitori din Zips⁷. Într-un articol din ziarul "Neuland" se concretiza, că în colonie s-au stabilit 430 de persoane⁸, dar nu este clar la ce an se referă aceste date.

Imigrarea țărănilor germani în Bucovina. Chiar de la ocuparea Bucovinei se propunea întemeierea unor colonii cu țărani germani. Însă pe parcursul activității sale, Enzenberg a fost un adversar al colonizării planificate. Motivul principal era că între timp se mărise rapid numărul populației Bucovinei datorită imigrantilor din Galicia și Moldova, care aduceau cu dândii multe vite și care cu hrană, fiind peste puțin timp în stare să plătească toate impozitele. O colonizare a germanilor ar fi necesitat mari cheltuieli din bugetul statului.

În anii 1782-1783 a existat un plan concret de a coloniza un număr mare de țărani nemți în satele din zona dintre Prut și Nistru. Adeptul principal al acestei colonizări a fost inginerul Johann Budinszky, care în 1782 a efectuat cartografierea economică a 40 de sate din acea zonă. În vara anului 1782, el își exprima părerea,

⁴ Ibidem, p. 337.

⁵ Johann Polek, *Zur Frage der Errichtung eines röm.-kath. Bistums in der Bukowina*, în JBLM, 16/1908, p. 30-31.

⁶ Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți (ASRC), fond 1, inv.4, dosar 19, f. 20.

⁷ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode 1862-1871*, Lemberg 1872, p. 203.

⁸ *Die Zipser in der Bukowina*, în Neuland, 9/1956, nr. 24.

că în această zonă ar putea fi colonizate cca. 3-4 mii de familii germane⁹. Generalul Enzenberg, în principiu, nu era împotriva acestei colonizări, dar se limita la posibilitatea aşezării a cca. 400 de familii¹⁰. El conchidea că aşezarea ar fi posibilă numai în grupe mici, de câte 40-50 de familii. Dar deja în octombrie 1782 generalul era de părere că în Bucovina nici nu ar fi posibilă întemeierea unor colonii germane separate, considerând că pentru civilizarea populației ar fi suficient ca în localitățile mari să fie aşezate câte 3-4 familii. El motiva aceasta prin faptul, că numai între anii 1778-1782 imigraseră din Moldova circa 6.000 de familii¹¹. O colonizare a țăranilor germani pe moșiile private era mai puțin posibilă, deoarece boierii aveau mai puțină nevoie de agricultori și erau cointeresați în primul rând în dezvoltarea creșterii animalelor. Așezarea nemților pe domeniile statului ar fi fost prea costisitoare, deoarece în majoritatea cazurilor solicitau să sosească în Bucovina țărași săraci.

La 18 decembrie 1782, Consiliul Aulic de Război a înștiințat administrația de la Cernăuți că în primăvara lui 1783 urmau să fie colonizate în Bucovina cel puțin 400 familii de nemți. La acest ordin Enzenberg răspundea prin raportul din 4 ianuarie 1783, că într-un timp atât de scurt este imposibil de pregătit materialul de construcție necesar pentru 400 de case¹².

Între timp, la 25 ianuarie 1783, Johann Budinszky a prezentat lucrarea sa „Descrierea Bucovinei”, efectuată pe baza cartografiei economice a 40 de localități. Budinszky își exprima părerea, că în aceste localități ar putea fi aşezate 1.992 de familii, și anume: la Zastavna – 245, la Coțmani și Laschiuca împreună – 241, la Verenceanca – 198, la Chisălău – 124, la Valeva – 113, la Nepolocăuți – 105, la Orășeni – 100 familii...¹³. Nici acest plan nu s-a realizat și, ulterior, a fost abandonat definitiv proiectul de colonizare a țăranilor germani în zona dintre Prut și Nistru. La cauzele deja menționate ale acestei nereușite se adăugau și altele, de ordin economic și social: în această parte a Bucovinei nu existau păduri, iar lemnul necesar pentru construcția caselor trebuia pregătit și transportat din zona Câmpulungului Russesc; lipseau brațe de muncă pentru înfăptuirea acestor lucrări; această colonizare ar fi fost foarte costisitoare, iar între timp însuși împăratul Joseph al II-lea declarase, că colonizarea trebuia efectuată cu puține cheltuieli.

Colonizarea țăranilor germani avea să înceapă în Bucovina pe altă cale. La 25 iunie 1782 au sosit la Cernăuți două familii nemțești cu 12 copii, venite din Banat¹⁴. Consiliul Aulic de Război i-a cerut lui Enzenberg să acorde sprijin acestor familii sărace, care au fost aşezate în casele părăsite de la Roșa. Încă nu se hotărâse definitiv soarta acestor familii, când în octombrie 1782 au sosit încă 11 familii la Cernăuți, cu 26 de copii¹⁵. În total au sosit din Banat în Bucovina 22 de familii de țărași germani. La 24 octombrie 1783 locotenentul Deckert, care era responsabil de problemele colonizării, raporta: „Coloniștii din Banat au fost aşeați în următoarele loca-

⁹ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 390.

¹⁰ Ibidem, p. 390.

¹¹ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București 1915, p. 100.

¹² Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 406.

¹³ Johann Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1783*, p. 63.

¹⁴ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 393.

¹⁵ Ibidem, p. 395.

lități: la Molodia – 13 familii, la Mitocul-Dragomirnei – 3 familii, la Cernăuți, Roșa și Jucica – câte două familii”¹⁶. Toți acești germani erau romano-catolici.

Informații detaliate despre soarta acestor 22 familii de coloniști din Banat se găsesc într-un raport din 19 noiembrie 1788. Atunci locuiau la Jucica 2 familii, la Cernăuți a rămas o singură familie, iar una s-a transferat la Roșa, unde deja se aflau 3. În afară de aceste familii, la Roșa s-au stabilit treptat încă 15 familii. La Molodia din 13 familii rămăseseră numai 10, iar la Mitocul-Dragomirnei din trei familii una a emigrat în Moldova¹⁷. Potrivit unui document din 19 mai 1789, aceste 22 de familii germane au primit 250 florini și 49 crăiței ca ajutor gratuit și 540 florini și 47 crăiței ca ajutor care trebuia să fie întors¹⁸.

Deși s-au păstrat numeroase informații despre colonizarea germanilor în Bucovina, totuși nu se poate constata cu aproximație numărul nemților din Bucovina către sfârșitul administrației militare. În schimb, pentru anul 1786 sunt informații exacte despre numărul populației de confesiune romano-catolică și protestantă. Deoarece numărul polonezilor și slovacilor era atunci în Bucovina cu totul neînsesnat, nu începe nicio îndoială, că la aceste două confesiuni aparțineau atunci aproape exclusiv nemții și maghiarii.

La începutul anului 1786 erau înregistrate în Bucovina 1.039 familii sau 3.609 locuitori de religie romano-catolică¹⁹. Dintre aceștia 2.136 erau maghiari, deci mai rămâneau încă 1.473 de persoane, care în mare majoritate erau germani. În afară de coloniile maghiare, cei mai mulți catolici locuiau în orașele Cernăuți (358) și Suceava (187), în Sadagura (157), Boian (107), Molodia (72), Iacobeni (71), Roșa (60), Coțmani (49), Siret (39), Câmpulung (31), Solca (30), Mitocul Dragomirnei (26), Bosancea (23), Zastavna (22), Sinăuți (18), Frătăuți, Sf. Ilie și Pojorâta (câte 16) ...²⁰. Atunci se aflau în toată Bucovina și 3.302 militari catolici²¹, militarii însă nu erau inclusi în numărul total al populației.

În Bucovina au început să sosească și coloniști protestanți, al căror număr se ridică în decembrie 1786 la 228 persoane²². Din aceștia, 121 erau maghiari reformați, care temporar au locuit la Raranca. Ceilalți protestanți erau germani, dintre care 21 locuiau la Suceava, 19 – la Cernăuți, 15 – la Stroiești, 13 – la Siret, 9 – la Onufrie, câte 8 la Roșa și Sadagura²³.

În concluzie se poate constata cu aproximație că, în 1786 se aflau în Bucovina cca. 1.473 germani romano-catolici și 107 germani evanghelici, în total 1.580 de persoane²⁴. Este puțin probabil că ar fi existat atunci în Bucovina polonezi ori slovaci. Funcționarii polonezi au început să sosească în număr mai mare în Bucovina după

¹⁶ Ibidem, p. 398.

¹⁷ Ibidem, p. 517-518.

¹⁸ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 218, f. 39.

¹⁹ Johann Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, p. 30.

²⁰ Ibidem, p. 30-31.

²¹ Ibidem, p. 33-34.

²² *Bukowina. Heimat von Gestern*. Karlsruhe 1956, p. 39.

²³ ASRC, fond 1, inv.4, dosar 19, f. 16.

²⁴ Constantin Ungureanu, *Colonizarea populației germane în Bucovina*, în *Codrul Cosminului*, nr. 2 1996, p. 215.

alipirea acesteia la Galitia, iar primii coloniști slovaci au venit în Bucovina la sfârșitul sec. al XVIII-lea. De asemenea, este bine cunoscut, că toți românii și marea majoritate a ucrainenilor erau ortodocși, și doar o parte mică din ucraineni erau greco-catolici.

Coloniile cu țărani germani din Bucovina, înființate la începutul administrației galitiene. Pe parcursul administrației galitiene în Bucovina au fost întemeiate un sir de colonii germane, ceea ce a contribuit desigur la creșterea ponderii populației germane. În Bucovina se evidențiau trei tipuri de colonii germane. În munții din districtul Câmpulung Moldovenesc au fost întemeiate un sir de colonii cu mineri germani. Majoritatea acestora erau originari din comitatul Zips (astăzi pe teritoriul Slovaciei) și din Transilvania. Alt tip erau coloniile de la Karlsberg, Fürstenthal, Huta Veche și Huta Nouă. În aceste localități au funcționat fabrici de sticlă și majoritatea nemților de aici erau originari din Boemia și erau de religie catolică. În sfârșit, cele mai numeroase erau coloniile întemeiate de către țărani germani. În 1787 s-au așezat țărani șvabi la Frătăuți, Ilișești, Satul Mare, Badeuți, Sf. Onufrie, Îtcani, Tereblecea, Milișeuți și Arbore, majoritatea lor fiind evanghelici. În anii '30 ai sec. al XIX-lea au fost întemeiate coloniile Schwarzthal, Bori, Lichtenberg, Buchenhain, Clit. Totodată, un număr mare de funcționari, negustori, meseriași și militari se așezau treptat în orașe, târguri și în satele mai importante.

În Bucovina cele mai numeroase erau coloniile, în care locuiau țărani germani. Primii țărani nemți au sosit în Bucovina încă în perioada administrației militare. Astfel, în 1782-1783 cca. 22 familii de țărani germani, sosite din Banat, s-au stabilit la Molodia, Roșa, Jucica și Mitocul Dragomirnei. Spre sfârșitul administrației militare, un număr mare de locuitori români au emigrat în Moldova. În urma acestei emigrării a apărut posibilitatea de a așeza țărani germani în casele părăsite. Însuși împăratul Joseph al II-lea, care în august 1786 se afla la Lemberg, sublinia posibilitatea colonizării germanilor în satele, unde se aflau case pustii. Majoritatea acestor case însă erau într-o stare rea și nu puteau fi locuite. Casele mai bune erau repede ocupate de alți imigranți.

Includerea Bucovinei în jurisdicția Galitiei a favorizat colonizarea nemților. Acum funcționarii galitieni puteau mai ușor să-i trimită pe acești coloniști în Bucovina, fără a întâmpina rezistență din partea administrației locale. Trecerea moșilor fostelor mănăstiri în proprietatea statului de asemenea a facilitat posibilitatea întemeierii noilor colonii. Atunci responsabil de proprietățile statului era funcționarul Ainser. De la 1 până la 29 august 1787 Ainser a călătorit personal prin Bucovina, pentru a se informa la fața locului despre situația reală. La 30 noiembrie 1787 el constata, că atunci erau 208 case goale în satele: Hadikfalva (28), Sf. Ilie (21), Josef-falva (16), Frătăuți, Satul Mare și Ilișești (câte 12), Mitocul Dragomirnei, Horodnic, Negrileasa (câte 10), Mămăiești, Tereblecea, Milișeuți și Arbore (câte 8), Andreas-falva (7), Clivești, Privorochia, Sf. Onufrie (câte 6), de-a lungul drumului spre Suceava (20 de case)²⁵.

Între timp multe case goale, care au fost consemnate de către Ainser, au fost ocupate de alți locuitori. Până la urmă, așezarea țăranelor germani a avut loc numai în satele Frătăuți, Satul Mare, Milișeuți, Badeuți, Sf. Onufrie, Arbore, Ilișești, Îtcani

²⁵ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 502-508.

și Tereblecea. Toate aceste sate erau așezate pe domeniile Fondului Bisericesc. Dar și în aceste localități majoritatea caselor nu erau bune de locuit, de aceea pentru coloniști s-au construit altele.

Informații mai detaliate există despre coloniștii, care s-au stabilit în satele de pe domeniul Fondului Bisericesc Frătăuți. În conformitate cu raportul din 31 octombrie 1787 al comisarului Danss, care era responsabil de problemele colonizării, până la acea dată în satele Frătăuți, Satul Mare, Milișeuți și Arbore s-au așezat 30 de familii, dintre care 26 erau luterane și 4 calvine; 21 familii erau de țărani, 6 se ocupau cu agricultura și meșteșugăritul, iar 3 erau profesioniste, însumând 150 de persoane (76 bărbați și 74 femei)²⁶. În noiembrie 1788 erau la Frătăuți 16 familii cu 92 persoane, la Satul Mare – 8 familii cu 28 de persoane, la Badeuți-Milișeuți – 8 (31) și la Arbore – 8 familii sau 34 persoane. Numărul total al coloniștilor în aceste 5 sate era de 40 de familii cu 185 membri de familie²⁷.

Războiul rusu-turc, care a izbucnit în vara anului 1787, a îngreunat colonizarea de mai departe a germanilor. Imperiul Habsburgic a intrat în război împotriva Turciei și în februarie 1788 armata mareșalului Koburg a traversat Bucovina în drum spre Moldova. Din cauza războiului, coloniștii nu puteau fi asigurați la timp cu materiale de construcție. În octombrie 1788 colonizarea țăranilor germani în Bucovina a fost declarată încheiată. Numai la Tereblecea, din cauza războiului, așezarea nemților s-a încheiat în septembrie 1789. În total, în anii 1787-1789 s-au stabilit în Bucovina 74 de familii (16 familii la Frătăuți, 12 familii la Ilișești, la Satul Mare, Milișeuți-Badeuți, Sf.Onufrie și Ițcani – câte 8 familii, la Arbore și Tereblecea – câte 7 familii)²⁸. Toți acești țărani au fost scuțiți pe doi ani de impozite. Majoritatea coloniștilor germani erau șvabi de religie protestantă și erau originari din Hessen, Pfalz, Baden și Württemberg. Samuel Bredetzký indică în 1811, în afară de coloniile Karlsberg și Fürstenthal încă 9 sate în Bucovina, în care locuiau germani. Conform informațiilor sale, la Frătăuți locuiau atunci 229 germani, la Iacobeni – 193, Ilișești – 189, Arbore – 146, Tereblecea – 130, Satul Mare – 69, Ițcanii Noi – 65, Sf. Onufrie – 30 și la Milișeuți – 8²⁹. Acești țărani nu au format colonii aparte, ci s-au așezat în satele deja locuite de români. Către anul 1842, structura confesională a populației din aceste sate era următoarea: *Tabelul 1*.

Așadar, în 1842, în satele menționate, germanii luterani locuiau împreună cu români, doar în Ițcanii Noi fiind în majoritate. În Sf. Onufrie, aproape toți germanii erau catolici, iar în Tereblecea, o parte din romano-catolici erau imigranți sloveni. Cei mai mulți germani luterani trăiau în satele Ilișești, Frătăuții Vechi, Tereblecea și Satul Mare. Germanii din aceste sate nu formau comunități aparte, ci locuiau împreună cu români, într-o anumită parte a satelor respective. În deceniile următoare, numărul lor s-a mărit repede și treptat mai multe colonii s-au constituit ca așezări de sine stătătoare³⁰.

²⁶ Ibidem, p. 428, 429.

²⁷ Ibidem, p. 429.

²⁸ *Bukowina. Heimat von Gestern*, p. 88.

²⁹ Samuel Bredetzký, *Historisch-statistischen Beitrag zum deutschen Colonisationswesen in Europa*, Brünn 1812, p. 136, 153, 158-159, 167, 170, 176, 181.

³⁰ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774-1918*, Chișinău 2003, p. 260.

Tabelul 1

**Populația unor sate din zona Rădăuți și Suceava,
în 1842, după confesiuni³¹**

Localitatea	Total	Ortodoxi	Rom.-catolici	Gr.-catolici	Luterani	Mozaici
Arbore	2.754	2.455	99	-	196	-
Frătăuții Vechi	2.655	2.011	172	-	463	-
Tereblecea	2.132	1.318	304	99	c. 400	11
Milișeuți	1.721	1.685	5	-	31	-
Ilișești	1.705	939	15	-	689	-
Satul Mare	1.534	1.234	-	-	c. 300	-
Bădeuți	665	515	6	-	144	-
Sf. Onufrie	594	446	116	15	9	-
Itcanii Noi	202	5	15	-	182	-

Coloniile cu mineri germani din sud-vestul Bucovinei. Prima colonie cu mineri germani s-a întemeiat în 1784-1786 la Iacobeni. În 1796 mina din Iacobeni a fost cumpărată de către Karl Manz, care a permis aşezarea de noi lucrători din Zips. În 1796 în această localitate s-au stabilit încă 40 de familii³². Colonia Iacobeni a fost cea mai importantă localitate din sud-vestul Bucovinei, populată în majoritate de germani, de confesiune atât protestantă, cât și catolică.

Manz era preocupat de problema dezvoltării industriei miniere. El a luat măsuri să se facă cercetări în zona montană și deja în 1797 au fost descoperite zăcăminte de plumb la Cârlibaba, pe cursul superior al râului Bistrița. Aici a fost deschisă o mină și astfel a fost întemeiată a doua colonie de mineri la Mariensee – Cârlibaba. Locuitorii acestei colonii erau originari din Zips, majoritatea fiind catolici. Nu cunoaștem câte familii de germani s-au stabilit aici inițial. Conform statisticii oficiale, în 1842, la Cârlibaba locuiau 322 persoane, dintre care 76 erau evanghelici și 84 – romano-catolici³³. Numărul coloniștilor acestei localități creștea lent, deoarece condițiile de trai erau severe și în afară de minerit nu se puteau practica alte ocupări.

În anul 1805 comisarul Mehes a descoperit la Dealul Negru, lângă Fundul Moldovei, zăcăminte de cupru. Pentru extractia acestor zăcăminte au fost aduși lucrători tot din Zips. Ca urmare, în 1808 a fost întemeiată colonia Louisenthal între localitățile Pojorâta și Fundul Moldovei. Satul a fost numit în cinstea prințesei Maria Louise, viitoarea soție a lui Napoleon I. Treptat, la Louisenthal au fost construite cca. 140 de case de-a lungul drumului și a râului Moldova. Germanii s-au aşezat aici și în localitățile învecinate Fundul Moldovei și Pojorâta, majoritatea fiind catolici.

În 1807, în valea râului Moldova, în apropiere de Vama, a fost întemeiată colonia Eisenau, denumirea căreia provine de la cuvântul Eisen (fier). Datorită străduinței lui Manz, care cu acest scop a plecat personal în Ungaria de Nord, în 1807

³¹ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 8025. Numărul luteranilor din Tereblecea și Satul Mare este estimativ.

³² *Hauptbericht der Bukowiner Handelskammer für 1862-1871*, p. 203.

³³ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 8025.

la Eisenau s-au stabilit 38 familii sau cca. 200 de germani din comitatul Zips³⁴. În 1840 în această colonie locuiau deja 86 familii³⁵. În sfârșit, în anul 1809, pe valea râului Moldovița, mai la nord de Vama, a fost întemeiată colonia Freudenthal, unde inițial s-au stabilit 35 de familii sau cca. 170 persoane³⁶. Mai târziu, locuitorii acestei colonii erau calificați ca tăietori de lemn.

Într-o măsură mai mare sau mai mică, coloniști germani s-au așezat în cele mai multe localități din această zonă montană, unde românii constituiau majoritatea populației acestor sate. Informații mai detaliate despre locuitorii de confesiune romano-catolică și evanghelică din satele din sud-vestul Bucovinei, valabile pentru anul 1842, sunt expuse în tabelul următor:

Tabelul 2

**Populația unor localități din sud-vestul Bucovinei,
în 1842, după confesiuni³⁷**

Localitatea	Total	Ortodoxi	Rom.-catolici	Gr.-catolici	Luterani	Mozaici
Câmpulung	3.674	3.119	376	16	40	123
Vatra Dornei	2.429	2.256	160	-	13	-
Vama	2.410	1.758	296	15	330	11
Fundul Moldovei	1.919	1.377	392	-	150	-
Pojarâta	1.747	1.293	279	10	165	-
Iacobeni	1.724	508	498	-	718	-
Cârlibaba	322	150	84	11	76	1

Din aceste localități, numai la Iacobeni și Cârlibaba majoritatea populației o formau germanii, în celealte sate predominau ortodocșii. Romano-catolicii din aceste localități erau aproape exclusiv germani. Astfel, în 1842, germanii (catolici și luterani) constituiau 70,5% în Iacobeni, cca. 50% în Cârlibaba și peste 25% – în comunele Fundul Moldovei (28,2%), Vama (26%) și Pojarâta (25,4%). Germanii din ultimele trei comune erau concentrați în coloniile Eisenau, Louisenthal și Freudenthal. După 1848 mineritul din munții Bucovinei a decăzut și nu mai aducea profit. De aceea, coloniștii germani au fost nevoiți să practice alte ocupații. În sud-vestul Bucovinei nu au mai fost întemeiate alte colonii germane, iar numărul populației germane a crescut predominant pe cale naturală.

Coloniile cu sticlari germani din Bucovina. Încă înainte de întemeierea primei colonii cu mineri germani în Bucovina, în cercurile conducătoare de la Cernăuți apăruse ideea necesității întemeierii unei colonii cu sticlari. În Bucovina exista materialul necesar și funcționarea unor fabrici de sticlă ar fi adus profit.

Totuși, prima colonie cu sticlari germani a fost întemeiată numai spre sfârșitul sec. al XVIII-lea. Un oarecare Kriegshaber a arendat din 1791 până în 1821 o zonă întinsă, care aparținea atunci domeniilor Fondului Bisericesc Cuciurul Mare

³⁴ Die Zipser in der Bukowina, în Neuland, 9/1956, nr. 24.

³⁵ Raimund Kaindl, Ansiedlungswesen..., p. 340.

³⁶ Die Zipser..., în Neuland, 9/1956, nr. 24.

³⁷ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 8025.

și Sf. Onufrie. Pe acest teritoriu se aflau multe păduri și, cu contribuția acestui arenăș, s-a întemeiat și prima colonie cu sticlari la Huta Veche, lângă Crasna. În anul 1793, Kriegshaber a invitat lucrători sticlari din Boemia, promițându-le salariu și loc de aşezare. Despre activitatea acestei fabrici nu există informații, dar la 1804 aici nu se producea sticlă. Treptat, lemnul prevăzut pentru fabrică a fost folosit de locuitori pentru construcția caselor. În anii 1814-1817, lucrătorii sticlari au părăsit satul. Deși nu se cunosc amănunte despre activitatea acestei fabrici, cert este că la Huta Veche s-au aşezat germani din Boemia și astfel aici s-a constituit o colonie germană.

Curând a fost întemeiată o nouă sticlarie la Huta Nouă, pe teritoriul satului Ciudei. Arendașul Kriegshaber a invitat din nou lucrători din Boemia, deoarece majoritatea nemților de la Huta Veche practicau alte meserii. Nici fabrica de la Huta Nouă nu a cunoscut o dezvoltare deosebită. În anul 1821 a expirat termenul de 30 de ani de arendare și, ca urmare, Huta Veche și Huta Nouă au trecut sub administrația domeniului Fondului Bisericesc Cuciurul Mare. În decembrie 1833 la Huta Veche locuiau 108 familii, dintre care 41 erau germane, iar la Huta Nouă tot atunci locuiau 66 de familii, inclusiv 21 germane³⁸. Până la 1850 numărul nemților în aceste două colonii aproape nu s-a modificat. La Huta Veche, în 1839 locuiau 33 familii germane, iar în 1845 – 36 familii. La Huta Nouă, în 1835 locuiau 20 de familii germane și tot atâtea au fost înregistrate în 1850³⁹. Toți acești nemți erau romano-catolici. Potrivit statisticii oficiale, în 1842 la Ciudei locuiau 913 romano-catolici, iar la Crasna – 315⁴⁰. Mulți din acești credincioși catolici, însă, erau slovaci.

Denumirea coloniei Karlsberg provine de la numele erțherțogului Karl și a fost întemeiată în 1797 de către directorul economic din Rădăuți Pauli și evreul Reichenberg. Aceștia au deschis în pădurea de lângă Putna o fabrică de sticlă, pentru funcționarea căreia au fost aduși specialiști germani, originari din Boemia. Primul administrator al fabricii a fost un oarecare Beller, care apoi a fost înlocuit cu Valentin Rybicki, acesta a condus fabrica până în 1819. Urmașul său Franz Kuppertz însă a administrat rău fabrica și, la 14 iulie 1827, ea a fost închisă, iar o parte din locuitori au părăsit satul. Nu se cunoaște cu precizie numărul initial al coloniștilor de la Karlsberg, dar numărul germanilor s-a mărit treptat în această colonie, chiar și după închiderea fabricii. În 1848 la Karlsberg locuiau 667 germani de religie catolică⁴¹.

La începutul sec. al XIX-lea administrația de la Rădăuți a propus întemeierea unei noi colonii cu sticlari pe o vale de lângă Marginea, care se numea Voievodeasa (în germană – Fürstenthal). Fabrica de sticlă de la Fürstenthal a început să funcționeze la sfârșitul anului 1803. Dar la început activitatea ei se dezvolta anevoios, deoarece nu erau suficienți lucrători calificați. O parte din lucrătorii, care inițial își exprimaseră dorința să vină din Boemia la această fabrică, nu au mai sosit în Bucovina. Către mijlocul sec al XIX-lea fabrica de sticlă de la Fürstenthal era singura din Bucovina care mai funcționa.

În 1811 în această colonie erau înregistrate 61 de familii. Dintre acestea, 29 erau

³⁸ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 350-351.

³⁹ *Ibidem*, p. 353.

⁴⁰ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 8025.

⁴¹ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 359.

lucrători ai fabricii, 19 asigurau cu lemn fabrica, iar restul aveau alte ocupații⁴². După altă sursă, în 1811 la Fürstenthal locuiau 362 și la Karlsberg – 218, în total 580 persoane, toți fiind catolici⁴³. Conform statisticii oficiale, în 1822 numărul locuitorilor de la Karlsberg era de 507 persoane, dintre care 14 erau evrei, iar la Fürstenthal în același an se numărau 368 locuitori, inclusiv 9 evrei⁴⁴. Aceste două colonii au fost populate aproape exclusiv cu germani-catolici, care erau originari din Boemia. În 1842 la Karlsberg au fost înregistrați 613 catolici și numai 3 ortodocși, iar la Fürstenthal locuiau atunci 586 romano-catolici și doi greco-catolici⁴⁵.

În afară de minerii germani și lucrătorii de la fabricile de sticlă, în prima jumătate a sec. al XIX-lea au sosit în Bucovina un număr mare de coloniști, care se ocupau cu tăierea pădurilor și prelucrarea lemnului. Primii dintre aceștia s-au stabilit la Huta Veche și erau slovaci. Și la Karlsberg și Fürstenthal un număr mare de germani se ocupau cu tăierea pădurilor. Treptat s-au așezat răzleț germani care se ocupau cu tăierea lemnului și în alte localități din zona montană din sud-vestul Bucovinei, astfel că spre mijlocul sec. al XIX-lea aproape în toate satele din această regiune exista o minoritate de coloniști germani.

Întemeierea coloniilor cu țărani germani în Bucovina, în anii 30-40 ai sec. al XIX-lea. După întemeierea coloniilor cu țărani germani din anii 1787-1789 a trecut aproape jumătate de secol, până când administrația austriacă a reluat procesul de întemeiere a coloniilor cu țărani germani. Până în anii '30 ai sec. al XIX-lea, țărani nemți se stabileau în Bucovina în grupuri mici și fără concursul deosebit al statului. La începutul anilor '30 s-a ridicat din nou problema așezării organizate a germanilor și a întemeierii de noi colonii. Acești coloniști urmău să fie așezați în sud-vestul Bucovinei, în special de-a lungul drumului militar, care traversa ținutul dinspre Transilvania spre Galiația.

La 16 iunie 1835, către administrația Fondului Bisericesc Solca s-au adresat 54 familii din Boemia, care își exprimau dorința de a se stabili în Bucovina. Majoritatea acestora provineau din ținutul Praga, deși unii dintre ei erau chiar originari din Bavaria. Aceste 54 familii se compuneau din 252 persoane (124 bărbați și 128 femei)⁴⁶. Administrația de la Solca a propus ca 30 de familii să se stabilească lângă satul Gura Humorului, pe valea pârâului Bori. Astfel, în 1836 a luat ființă colonia Bori. La început coloniștii au primit sprijin din partea statului și al nemților de la Humor și Ilișești. Ei au fost scuțiți pe 6 ani de impozite. Celelalte 24 de familii au întemeiat în 1835-1836 colonia Lichtenberg⁴⁷, situată pe Dealul Ederii, lângă satul Marginea. Principala ocupație a acestor coloniști urma să fie creșterea vitelor și agricultura, iar o parte trebuia să se ocupe cu tăierea pădurilor și să asigure cu lemn fabrică de sticlă de la Fürstenthal, care se afla în apropiere. În 1857 numărul locuitorilor din Lichtenberg era de 330, iar la Bori de 227 persoane⁴⁸. Aceste colonii erau

⁴² Ibidem, p. 378.

⁴³ Samuel Bredetzky, *Historisch-statistischen Beitrag*..., p. 153, 162.

⁴⁴ ASRC, fond 1, inv. 4, dosar 747.

⁴⁵ ASRC, fond 1, inv.1, dosar 8025.

⁴⁶ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 441.

⁴⁷ Johann Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, în *JBLM*, 16/1908, p. 41.

⁴⁸ ASRC, fond 3, inv.1, dosar 1475.

locuite aproape în exclusivitate de către germani romano-catolici.

După întemeierea acestor colonii nu au încetat însă cererile noilor emigranți de a veni în Bucovina. În anii 1836-1837 alți reprezentanți ai germanilor din Boemia au purtat tratative cu administrația districtului Solca despre stabilirea lor în Bucovina. În august 1837 administrația acestui district a propus, ca slovacii de la Tereblecea și Crasna, împreună cu imigranții germani din Boemia, să întemeieze o colonie în valea râului Negrileasa. Slovacii au refuzat chiar de la început să se aşeze la Negrileasa din cauza condițiilor severe de trai. Întemeierea coloniei Schwarzthal s-a înfăptuit abia în anul 1842. Inițial în această colonie locuiau 28 de familii și toți erau germani din Boemia. Ei au fost scuțiți de impozite pe 6 ani⁴⁹.

În același timp a fost întemeiată colonia Poiana Micului, care mai era numită Buchenhain. Această colonie era așezată pe cursul superior al râului Humor, mai la nord de mănăstirea Humor. Concomitent cu 40 familii germane, în toamna anului 1841 la Poiana Micului s-au stabilit și 40 de familii slovace de la Crasna⁵⁰. Până la mijlocul sec. al XIX-lea a mai fost întemeiată lângă Lichtenberg colonia Clit. În 1843 aici s-au stabilit cu traiul 16 familii germane, originare din Boemia. În sat mai locuiau ruteni și români.

Emigrarea germanilor în Imperiul Rus. Germanii au început să emigreze în număr mare în Rusia din anii '60 ai sec. al XVIII-lea. Împărăteasa Ecaterina a II-a a emis la 22 iulie 1763 un manifest, prin care se acorda diferite privilegii imigranților, care urmau să se stabilească în zona râului Volga⁵¹. În rezultatul emiterii acestui manifest, în anii 1764-1767, cca. 27 mii de persoane au sosit în principal din spațiul german și s-au stabilit în zona râului Volga⁵².

La cumpăna sec. XVIII – XIX, statele germane au fost afectate grav de războaie, de situația grea economică și criza politică. Atunci erau 314 state și ducate independente sau autonome germane, multe având o suprafață mică ori spații disperse, fără un hotar bine definit. În spațiul german existau cca. 1.800 de puncte vamale, ceea ce îngreuna dezvoltarea economică și unificarea politică a germanilor⁵³. Această situație a ușurat anexarea teritoriilor germane, aflate la vest de râul Rin, de către Napoleon.

Situată social-economică gravă, instabilitatea politică, războaiele napoleoniene și chiar foamea i-a forțat pe mulți germani să își părăsească locurile natale. La sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, un număr mare de germani au acceptat să emigreze în Rusia, stabilindu-se mai ales la nord de Marea Neagră, în guberniile Ekaterinoslav, Herson și Taurida. În anii 1789-1790 a demarat procesul de colonizare a germanilor în gubernia Ekaterinoslav, iar la începutul sec. al XIX-

⁴⁹ Johann Polek, *Zur Frage der Errichtung...*, p. 41.

⁵⁰ Raimund Kaindl, *Ansiedlungswesen...*, p. 474.

⁵¹ Valentina Chirtoagă, *Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani la înc. sec. XIX: premise, obiective, etape*, în *Destin Românesc*, nr. 1 (65), 2010, p. 121.

⁵² Arnulf Baumann, *Unsere Vorfahren: Entwicklungshelfer in alter Zeit*, în *Heimatkalender der Bessarabiendeutschen* (în continuare – HKalBD), 1980, p. 24.

⁵³ Albert Weigel, *Ursache der Auswanderung anno 1806/10 aus dem Mittel- und Oberrheingebiet nach Bessarabien / Südrussland*, în HKalBD, 1982, p. 61-62.

lea, un număr mare de colonii germane au fost înființate în districtul Moloceansk din gubernia Taurida.

În anul 1792, Rusia a anexat teritoriul dintre Bug și Nistru, situat la nord de Marea Neagră. Deoarece acest spațiu era slab populat, a demarat un proces de colonizare a acestui teritoriu, inclusiv cu germani. Doar în anii 1803-1806, un număr de 10 colonii germane au fost formate în apropiere de orașul Odesa. În decursul anilor 1808-1809 au mai fost întemeiate 6 colonii cu germani în apropiere de Kuciurgan și 8 colonii în districtul Berezan. În aceeași perioadă s-au constituit 4 colonii germane în districtul Tiraspol, fiind vorba de Glückstal (Hlinaia), Neudorf (Carmanova), Bergdorf (Colosova) și Kassel (Komarova)⁵⁴. Către anul 1812, în trei gubernii din sudul Rusiei existau deja 88 de colonii germane, dintre care 43 în gubernia Taurida (20 ale menoniților și 15 ale germanilor din districtul Moloceansk, 8 în Crimeea), 28 în Herson și 17 în gubernia Ekaterinoslav (inclusiv 13 ale sectanților menoniți din districtul Hortița)⁵⁵.

În anii 1793 și 1795, în urma împărțirii Poloniei, Prusia a obținut noi provincii, care s-au numit Prusia de Sud și Noua Prusie Orientală. Pentru a stimula dezvoltarea acestor teritorii, regele Friedrich Wilhelm al III-a a emis la 1 septembrie 1798 un ordin de colonizare a noilor provincii cu tăranii germani⁵⁶. Cei mai mulți coloniști au sosit din sudul spațiului german, în special din Württemberg, Baden, Bavaria și Pfalz. În rezultat, până la sfârșitul anului 1804, în sudul Prusiei s-au stabilit 8.495 de familii. După unele estimări, în perioada 1799-1806, în două provincii noi din Prusia au fost colonizate până la 13 mii de familii⁵⁷.

Mulți coloniști germani au locuit doar o perioadă scurtă în noile provincii prusiene. În urma războaielor cu Napoleon, Prusia a fost înfrântă, iar la 7 iulie 1807 s-a semnat la Tilsit un tratat între Franța și Rusia. Atunci s-a decis crearea Ducatului Varșoviei, un stat satelit al Franței, care a cuprins și cea mai mare parte a teritoriilor, dobândite anterior de către Prusia de la Polonia. Coloniștii germani din Ducatul Varșoviei se confruntau cu probleme social-economice grave, întâmpinând dificultăți atât din partea nobilimii poloneze, cât și a clerului catolic polonez, care nu acceptau prezența unui număr mare de locuitori germani, o bună parte fiind de confesiune luterană. Evenimentele militare din timpul războaielor au înrăutătit și mai mult situația acestor coloniști germani. De aceea, pentru mulți dintre ei, unica alternativă pentru salvare a fost emigrarea în alt spațiu.

Țarul Alexandru I a emis încă la 20 februarie 1804 un manifest, prin care oferea mai multe privilegii germanilor, care intenționau să se stabilească în sudul Rusiei. Autoritățile ruse urmăreau scopul de a coloniza astfel de emigranți, care să servească pentru populația conlocuitoare un exemplu de activitate în agricultură și meșteșugărit⁵⁸. Germanii din Ducatul Varșoviei au început să emigreze în sudul Rusiei începând cu anii 1808-1809, când au fost înființate mai multe colonii în gu-

⁵⁴ А. Клаус, *Наши колонии*, anexe, p. 27-29.

⁵⁵ Calculat după А. Клаус, *Наши колонии*, anexe, p. 27-29, 31-32, 36-39, 42.

⁵⁶ Emil Seitz, *Die Zwischenstation Polen unserer Auswanderer-Vorfahren*, în HKalBD, 1980, p. 29.

⁵⁷ Ibidem, p. 31.

⁵⁸ Arnulf Baumann, *Unsere Vorfahren: Entwicklungshelfer in alter Zeit*, p. 24.

bernia Herson, în spațiul dintre Bug și Nistru. Atunci s-au constituit coloniile Bergdorf, Neudorf, Glückstal, Rohrbach și.⁵⁹

Întemeierea în Bugeac a coloniilor cu germani din Ducatul Varșoviei. După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, a demarat procesul de colonizare, mai ales a spațiului de sud, situat între râurile Prut, Nistru, Dunăre și Marea Neagră. Autoritățile ruse au acordat o atenție deosebită emigrantilor germani, care fiind colonizați în Bugeac, trebuiau să servească un model de organizare a noilor sate, de dezvoltare și modernizare a agriculturii. Deoarece situația germanilor din Ducatul Varșoviei era precară din mai multe considerente, anume din rândul acestora urmău să fie identificați doritori de a fi colonizați în sudul Basarabiei.

Primele informații despre intenția autorităților de a coloniza germani în Basarabia au parvenit în primăvara anului 1813. La 15 aprilie 1813, contele A. A. Arakceev a transmis o comunicare oficială guvernatorul civil Scarlat Sturza, prin care acesta era înștiințat despre intenția autorităților centrale de a coloniza germani din Ducatul Varșoviei. Șeful administrației de la Chișinău urma să informeze unde și în ce condiții puteau fi așezăți acești imigranți în Basarabia. Răspunsul a parvenit la 19 mai 1813 deja din partea noului guvernator Harting, care era de părere că imigranții germani puteau fi așezăți în Basarabia în aceleași condiții ca și bulgarii și sărbii, veniți de la sud de Dunăre.⁶⁰

La începutul lunii iulie 1813, țarul Alexandru I a emis o dispoziție de a permite coloniștilor varșovieni, care doreau să sosească în Rusia, să se stabilească în sudul Basarabiei, dar să li se acorde aceleasi privilegii, de care beneficiau atunci imigranții bulgari și sărbi, adică fără cheltuieli deosebite din partea statului⁶¹. Guvernatorul Harting a transmis la 7 august 1813 o scrisoare senatorului D. S. Lonski, prin care confirmă că a fost informat de autoritățile centrale despre decizia de strămutare a germanilor varșovieni în Basarabia, fiind de părere că aceștia puteau trece Nistrul doar pe la Moghiliov, celelalte puncte de trecere fiind închise din cauza epidemiei de ciumă. Anume din această cauză, dar și a discuțiilor privind costurile care urmău să fie suportate de autorități, colonizarea a fost sistată temporar și amânată pentru anul viitor.⁶²

Deja la sfârșitul anului 1813, autoritățile țariste au decis să ofere mai multe privilegii coloniștilor varșovieni, pentru a stimula așezarea acestora în Bugeac. Alexandru I a emis la 29 noiembrie 1813 un alt manifest, constituit din 9 puncte, în care au fost expuse drepturile și obligațiile de care urmău să beneficieze coloniștii germani, sosiți din Ducatul Varșoviei. Potrivit acestui manifest, guvernul rus îi lăua pe coloniștii din Ducatul Varșoviei sub protecție deosebită și le asigura toate drepturile și beneficiile, de care se bucurau băștinaii; de la coloniști se cerea să se ocupe cu prioritate de pomicultură, viticultură, cultivarea cerealelor, dar și de sericultură (creșterea și înmulțirea viermilor de mătasă); erau scuțiti de toate impozitive și prestațiile timp de 10 ani; fiecare familie săracă urma să primească un credit rambursa-

⁵⁹ Emil Seitz, *Die Zwischenstation Polen ...*, p. 40.

⁶⁰ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău 2006, p. 159.

⁶¹ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения ...*, с. 32-33; Valentina Chirtoagă, *Colonizarea Basarabiei ...*, p. 124.

⁶² Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, p. 159-160.

bil în 10 ani de 270 de ruble; pentru fiecare familie se acorda câte 60 desetine (cca. 66 hectare) de pământ în proprietate cu drept de moștenire; persoanele care nu dispuneau de alimente, primeau câte 5 copeici de persoană pe zi, până la prima recoltă; imigranții și descendenții lor erau scuți definitiv de serviciul militar și de încartiruri; coloniștilor se asigura libertatea religioasă și dreptul de a construi biserici; după expirarea a 10 ani erau fixați alți 10 ani, în care coloniștii urmău să returneze subsiidiile coroanei⁶³.

Manifestul respectiv al țarului a fost primit cu mari speranțe de către germanii din Ducatul Varșoviei, care deja în 1814 au plecat în număr mare spre Basarabia. Au fost mai multe motive, care i-au determinat pe germanii varșovieni să accepte colonizarea în Bugeac. Mulți din acești germani au locuit în spațiul respectiv doar câțiva ani (au sosit din sudul Germaniei în anii 1799-1806), iar după cedarea acestor teritorii de către Prusia, autoritățile și nobilimea poloneză nu mai erau cointeresate de îngrijirea și întărirea noilor colonii germane. Nobili și proprietarii de pământ polonezi aveau un comportament ostil față de noi veniți, iar dreptul de proprietate al coloniștilor era incert. Din cauza mai multor ani neroditori, a prea puțini ani pentru scutire de impozite și a taxelor prea mari, situația economică a coloniștilor era foarte grea. Clerul polonez avea o atitudine de multe ori ostilă față de coloniștii protestanți și aspira la catolicizarea persoanelor de alte credințe. Ducatul Varșoviei a suferit din cauza trecerii de două ori a armatei lui Napoleon în timpul războiului împotriva Rusiei. Promisiunile generoase și tentante ale țarului rus de asemenea au influențat asupra deciziei coloniștilor de emigrare în Basarabia⁶⁴.

Colonizarea germanilor varșovieni în Basarabia a demarat în 1814. Deja în ianuarie 1814, ministrul afacerilor interne a fost împuternicit să coordoneze acest proces. Până la sfârșitul anului 1814, în Basarabia au sosit 1.568 de familii ale germanilor din Ducatul Varșoviei, iar în prima jumătate a anului 1815 au venit încă 200 de famili. Pentru stabilirea acestor coloniști în Basarabia, statul rus a cheltuit 700 mii de ruble, iar sub formă de asignații s-au mai acordat 600 mii de ruble⁶⁵. După alte estimări, în decursul anului 1814, cel puțin 1.442 familii de germani au plecat din Ducatul Varșoviei, pentru a fi colonizați în sudul Basarabiei⁶⁶. Această cifră aproape este identică cu informația că, în 1814, 1.443 familii germane au venit în Basarabia⁶⁷.

Pentru colonizarea germanilor au fost repartizate 18 terenuri de diferite mărimi în partea centrală a câmpiei Bugeacului, de-a lungul râurilor Cogâlnic, Ceaga, Cilighider și Sărata, adică în teritoriul actual al raionelor Tarutino (partea centrală și de sud), Arciz (partea nordică și centrală) și Sărata (partea de vest). Din cele 18 terenuri, 3 (cu o suprafață de 15.930 desetine și 1.800 stânjeni sau cca. 17.404,3 hectare) au fost puse la dispoziție pastorului Lindl, astfel că pentru coloniștii varșovieni

⁶³ *Heimatbuch der Bessarabiendeutschen*, prelucrat și editat de pastorul Albert Kern, Hannover 1964, p. 10-11; Valentina Chirtoagă, *Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani*..., p. 124.

⁶⁴ Emil Seitz, *Die Zwischenstation Polen*..., p. 42.

⁶⁵ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии*..., с. 33.

⁶⁶ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte der Deutschen daselbst*, în HKalBD, 1983, p. 46.

⁶⁷ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, p. 161.

au revenit 15 terenuri, cu o suprafață de 115.548 desetine și 1.943 stânjeni (126.237,1 hectare). Suprafața totală a terenurilor, atribuită coloniștilor germani, era de 131.479 desetine și 1.343 stânjeni (143.641,4 hectare)⁶⁸.

Coloniștii germanii au fost găzduiți temporar în diferite orașe și sate din partea centrală și de sud a Basarabiei. Deoarece autoritățile nu au reușit să construiască la timp un număr suficient de case, mulți imigranți germani au fost nevoiți să stea în gazdă până la doi ani, ceea ce a provocat anumite probleme atât pentru coloniști, cât și pentru populația băstinașă. Deja în anul 1814 au fost înființate coloniile Tarutino și Borodino, care temporar s-au numit Elizavetskaja, respectiv Aleksandrovskaja. În vara anului 1815, în aceste două colonii erau ridicate deja 200 de case. Tot atunci mai erau formate încă 6 colonii, dar care nu dispuneau de case finisate. Patru din aceste colonii au purtat temporar numele unor râuri și pârâie (Cogâlnic, Ceaga, Schinosa și Mardar), alte două s-au numit Württemberg, respectiv Catolică⁶⁹.

În primăvara anului 1816, în 8 colonii menționate locuiau deja 1.033 familii de coloniști. Alte 737 familii de imigranți germani încă stăteau în gazdă în diferite localități. Marea majoritate a coloniștilor germani, sosiți atunci în Basarabia, erau țărani, din totalul de 7.599 persoane, doar 189 erau meseriași⁷⁰. Până în octombrie 1816, toți germanii varșovieni au fost repartizați în 12 colonii, situate pe valea râului Cogâlnic din ținutul Akkerman. În toamna anului 1817, țarul Alexandru I a dispus ca coloniile germane din sudul Basarabiei să poarte numele unor localități, unde armata rusă a repurtat victorii celebre împotriva armatei lui Napoleon. Cele 12 colonii au obținut denumirile de Arzis, Beresina, Borodino, Brienne, Fere-Champenoise, Kulm, Leipzig, Klöstitz, Krasna, Malojaroslawetz, Paris și Tarutino⁷¹.

Coloniștii germani s-au confruntat cu diverse probleme mai ales în primii ani de trai în Basarabia. Aceștia nu dispuneau de case și perioade îndelungate (până la doi ani) au fost găzduiți în diferite localități ale băstinașilor. Multe din casele construite erau făcute la repezeală și necesitau renovări. Coloniștii nu dispuneau de unelte de muncă, animale domestice și alimente, pentru a întreține familiile. În octombrie 1815, numărul bolnavilor în rândul coloniștilor ajunsese la 1.000 de persoane⁷².

În primii ani de stabilire a germanilor în Basarabia nu au putut fi evitate unele abuzuri ale funcționarilor locali, ceea ce a provocat nemulțumirea imigrantilor. În 1815 a izbucnit o revoltă a coloniștilor germani, provocată de abuzurile administrației locale, în frunte cu supraveghetorul coloniilor Mandel. Noul pastor Friedrich Schnabel, numit în primăvara anului 1815, a sosit în colonia Elizaveta (Tarutino) și a susținut revendicările coloniștilor, poziționându-se în fruntea revoltei. Autoritățile ruse au trimis unități militare, pentru a stopa această revoltă, iar pastorul Schnabel a fost arestat. Peste 5 ani el a decedat în detenție⁷³.

⁶⁸ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien ...*, p. 39-40.

⁶⁹ Е. И. Дружинина, *Южная Украина 1800-1825 гг.*, Москва 1970, с. 134.

⁷⁰ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, с. 34.

⁷¹ *Ibidem*, p. 34-35.

⁷² Е. И. Дружинина, *Южная Украина 1800-1825 гг.*, с. 134.

⁷³ *Ibidem*, p. 141-143.

Autoritățile ruse au făcut cu greu față numărului mare de imigranți germani, iar costurile pentru așezarea acestora în Basarabia au fost foarte mari. Până în anul 1817, pentru aranjarea unei familii de imigranți s-a cheltuit de la 800 până la 1.113 ruble (în medie peste 900 ruble de familie), costurile totale ridicându-se la 1.819.000 de ruble. Pentru comparație, pentru aranjarea unei familii în gubernia Herson statul acorda un ajutor de 300 ruble, iar persoanele strămutate din guberniile interne ale țării primeau o asignație de doar 23 ruble și 50 copeici⁷⁴.

Comitetul de miniștri a decis, în iunie 1815, sistarea imigrărilor coloniștilor varșovieni⁷⁵, deși mulți încă doreau să sosească în Basarabia. Stoparea emigrării germanilor varșovieni s-a datorat și schimbărilor politice, survenite în spațiul polonez. Deja în anul 1813, Rusia a ocupat cea mai mare parte a Ducatului Varșoviei, restul fiind recuperat de Prusia. Congresul de la Viena din 1815 a consfințit aceste modificări teritoriale, iar odată cu aceasta au dispărut mai multe motive ale germanilor din acest spațiu de a emigra. Totuși, în 1817, pe un teren destinat imigranților varșovieni, a fost întemeiată colonia Teplitz, dar locuitorii de aici venise direct din sudul Germaniei, din Württemberg.

Germanii, care pe parcursul anilor 1814-1816 au fondat 12 colonii, au venit în Basarabia din Ducatul Varșoviei, dar numai o parte din ei erau originari din spațiul polonez. Bunaoră, cei mai mulți coloniști din Klöstitz au venit în teritoriile poloneze în anii 1800-1804 din Württemberg și parțial din Prusia, iar în 1814 au emigrat în Basarabia. La fel în coloniile Beresina, Borodino, Fere-Champenoise (Alt-Elft), o parte din locuitori erau originari din Württemberg sau Prusia. Majoritatea locuitorilor din coloniile Arzis și Brienne erau originari din districtul Bromberg din Prusia. În cazul coloniei Malojaroslawetz sau Wittenberg, însuși denumirea sugerează că aproape toți locuitorii erau originari din Württemberg⁷⁶.

Într-o colonie se stabileau cu traiul atâtea familii, pentru câte erau disponibile parcele de 60 de desetine. Familiile în plus trebuiau să se transfere în alte sate, iar dacă erau prea puține, atunci procesul de constituire a coloniei se extindea pentru mai mulți ani. Până în 1816, în 12 colonii ale germanilor varșovieni au obținut parcele 1.283 de familii, iar numărul definitiv al gospodăriilor din aceste colonii s-a ridicat la 1.464⁷⁷.

În 1818, în 13 colonii locuiau 8.284 de germani, care constituiau cca. 27% din totalul populației ținutului Akkerman. Toate coloniile germane aveau un număr mare de locuitori pentru acea perioadă, la o localitate revenind în medie cca. 637 de persoane⁷⁸. În internet, pe *Wikipedia*, este plasată o hartă interesantă despre coloniile germane din sudul Basarabiei, conform statisticii din 1818. Pentru fiecare din

⁷⁴ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, c. 32, 35.

⁷⁵ Valentina Chirtoagă, *Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani ...*, p. 126.

⁷⁶ Karl Stumpf, *Die Auswanderung aus Deutschland nach Russland in den Jahren 1763 bis 1862*, Stuttgart 1978, p. 86-87.

⁷⁷ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien ...*, p. 47. Cifra este mai mică decât estimările cu referire la imigranții germani (1.768 sau 1.770 de familii), sosită din Ducatul Varșoviei în decursul anilor 1814-1816.

Diferența se explică prin faptul că, o parte din imigranții germani au locuit doar temporar în cele 12 colonii, fără a obține parcele, după care s-au transferat în alte localități.

⁷⁸ Кабузан В. М., *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, Chișinău 1974, c. 94-96.

cele 13 colonii existente atunci se menționează numărul locuitorilor, anul înființării, dar și locul de origine al coloniștilor. Astfel, din totalul celor 8.284 de coloniști germani, 2.797 (33,8%) erau din Polonia, 2.623 (31,7%) din Württemberg, 2.409 (29,1%) din Prusia, restul erau originari din Franța, Boemia, Ungaria, Bavaria sau Austria⁷⁹. Repartizarea pe localități era următoarea:

Tabelul 3

Locuitorii coloniilor germane din Basarabia, în 1818, după origine (în %)

Colonia	total	Polonia	Württemberg	Prusia	Franța	Bavaria	Alte
Arzis	704	36%	-	63%	-	-	1%
Beresina	673	39%	51%	10%	-	-	-
Borodino	594	-	57%	24%	9%	9%	1%
Brienne	390	59%	4%	33%	-	-	4%
Fere-Champenoise	653	43%	32%	24%	-	-	1%
Kulm	624	47%	-	53%	-	-	-
Leipzig	706	52%	12%	36%	-	-	-
Klöstitz	713	23%	45%	29%	3%	-	-
Krasna	736	32%	23%	31%	4%	-	10%
Malojaroslawetz	798	-	95%	3%	-	-	2%
Paris	627	80%	-	19%	-	-	1%
Tarutino	643	41%	5%	51%	-	-	3%
Teplitz	423	-	90%	-	2%	-	8%
TOTAL	8.284	33,8%	31,7%	29,1%	1,5%		2,6%

Colonia Krasna era singura localitate din sudul Basarabiei, locuită de germani catolici, restul coloniilor fiind populate de credincioși protestanți. Primii imigranți s-au stabilit în această localitate încă în noiembrie 1814, dar cei mai mulți au venit în primăvara anului 1815 și pe parcursul anului 1816. Din totalul de 133 de familii, care s-au aşezat cu traiul în Krasna, 19 familii erau evanghelice. În 1825, aceste familii de germani protestanți s-au transferat în colonia Katzbach⁸⁰.

Terenurile unor colonii erau foarte întinse, din care cauză era mai dificil de prelucrat pământul dintr-un singur loc. Din această cauză, în 1823, coloniile Malojaroslawetz și Fere-Champenoise au divizat în jumătate atât pământul, cât și numărul de familii, iar Arzis s-a împărțit, în anul 1825, în trei părți (pământul și numărul de familii), 2/3 rămânând la Arzisul Vechi, iar 1/3 revenind la Arzisul Nou⁸¹. Câteva colonii au purtat concomitent două denumiri: Malojaroslawetz I (Wittenberg); Malojaroslawetz II (Alt Posttal); Fere-Champenoise I (Alt Elft); Fere-Champenoise II sau Neu Elft.

Fondarea altor colonii germane primare în sudul Basarabiei. Imigranți germani au sosit în Basarabia nu doar din Ducatul Varșovie, dar și direct din sudul

⁷⁹ http://ro.wikipedia.org/wiki/Fișier:Colonistii_varsovieni_1818.PNG

⁸⁰ Die katholischen Gemeinden in Bessarabien, în HKalBD, 1980, p. 50-52.

⁸¹ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien* ..., p. 48.

Germaniei. Aceştia veneau atât pe cale terestră (prin Galitja), cât și pe cale fluvială (cu bărci pe râul Dunăre, din Ulm până la Ismail). La începutul sec. al XIX-lea, mai ales în sudul Germaniei era răspândită în rândul locuitorilor comunitatea confesională a hiliaștilor, care împărtășeau credința în sfârșitul apropiat al lumii și a doua venire a lui Hristos pe Pământ. Ei doreau să întâlnească sfârșitul lumii în Cauză, pe muntele Ararat, de aceea mulți erau predispuși să emigreze din spațiul german. Chiar se considera că, sfârșitul lumii se va produce în anul 1836⁸².

La începutul sec. al XIX-lea, șvabii din sudul Germaniei s-au confruntat cu mai mulți ani neroditori și chiar foamete în 1802, 1809-1810 și în intervalul 1812-1817. Situația economică dezastroasă a grăbit luarea deciziei de emigrare. Din aprilie până în august 1817, un număr mare de familii au plecat cu ambarcațiuni pe Dunăre de la Ulm până la Viena, iar de acolo cu alte corăbii au călătorit până la Ismail. Însă, soarta acestor emigranți a fost dezastroasă. Din cauza diferitor boli, a epidemilor și lipsei de hrana, un număr mare de emigranți au decedat. Se estimează că, din 5.508 persoane, care au plecat din Ulm, în Rusia au ajuns doar 2.629 persoane⁸³.

Un grup de imigranți germani au ajuns în 1817 în Ismail, iar țarul rus le-a propus să se așeze cu traiul în Basarabia sau în gubernia Herson. Un număr de 98 familii au rămas în Basarabia și au fondat colonia Teplitz⁸⁴. Pentru aşezarea acestor coloniști, statul a cheltuit în medie doar 383 de ruble pentru o familie⁸⁵.

În 1821, 28 de familii din teritoriul polonez au întemeiat colonia Katzbach. Ulterior în această colonie s-au mai așezat 8 familii din Kulm și Malojaroslawetz (în 1822), 19 familii de luterani din Krasna (în 1825), în 1837 au sosit alte 7 familii din Polonia și câteva direct din Germania⁸⁶. În total, în Katzbach s-au așezat cu traiul 65 de familii, inclusiv 20 originare din Würtemberg, câte 14 din Prusia și Polonia⁸⁷.

Constituirea coloniei Sarata se datorează pasteurului Ignaz Lindl. Acesta a fost mai întâi preot catolic într-o parohie de lângă Augsburg, dar ulterior s-a apropiat de credința evanghelică, devenind un adept al sectei confesionale a hiliaștilor. În 1819, Lindl a plecat în Rusia și, prin intermediul princelui Golițin, a fost primit în audiенță de țarul Alexandru I. Pastorul Lindl visa să formeze o comunitate bazată pe principii creștin-comuniste, fără a se pune accentul pe confesiunea acestora. După o scurtă sedere în Peterburg, Lindl a fost numit paroh în Odesa, dar nu s-a bucurat de sprijinul credincioșilor catolici. Nu s-a realizat nici dorința sa de a întemeia o comunitate în apropiere de Ovidiopol sau Oceakov. În schimb, în primăvara anului 1822 a obținut acordul de a forma o astfel de comunitate în Basarabia, pe valea râului Sărata⁸⁸.

⁸² *Heimatbuch der Bessarabiendeutschen*, p. 12.

⁸³ Ortfried Kotzian, *Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudscha und in der Karpatenukraine*, 2005, p. 219.

⁸⁴ Valentina Chirtoagă, *Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani ...*, p. 126.

⁸⁵ И. А. Анцупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, c. 35.

⁸⁶ Valentina Chirtoagă, *Considerații privind evoluția socială în coloniile germane din sudul Basarabiei în perioada 1814-1871*, în *Revista de Etnologie și Culturologie*, vol. VII, Chișinău 2010, p. 38.

⁸⁷ Karl Stumpf, *Die Auswanderung aus Deutschland ...*, p. 85-86.

⁸⁸ Arnulf Baumann, *Die Hintergründe der Ausweisung Linds aus Sarata in der politischen und religiösen Geschichte Rußlands*, în HKalBD, 1974, p. 23-25.

Adeptii din Bavaria a lui Ignaz Lindl au decis să îl urmeze și în anul 1821 au emigrat din Germania. Ei au plecat în trei coloane (30 și 31 iulie, 5 septembrie), au călătorit prin Austria, Moravia, Silezia, Galitia și Polonia, iar la 10 decembrie, ultima coloană a ajuns în Odesa. Până în primăvară imigranții au iernat dispersat în Odesa și în coloniile germane din împrejurimi. La 13 martie 1822, adeptii lui Lindl au pornit cu 50 de căruțe la drum, iar pe 19 martie au ajuns pe valea râului Sărata din Basarabia, unde au întemeiat noua colonie. Grupul de imigranți era format din 63 de familii și 9 persoane necăsătorite⁸⁹.

Pastorul Ignaz Lindl obținuse în Basarabia un teritoriu cu o suprafață de cca. 18 mii hectare (17.404 hectare după altă sursă), divizat în trei parcele. În colonia Sarata s-au constituit 101 gospodării, restul terenului fiind prevăzut pentru alte două colonii, cu câte 80 gospodării fiecare, unde să fie așezată de asemenea adeptii lui Lindl. Deși fiecare familie a obținut câte 60 desetine, pământul nu a fost împărțit, ci era prelucrat în comun, recolta era depozitată la administratorul Lindl și era ulterior repartizată, după necesități, membrilor comunității. Deja în toamna anului 1822 au fost finisate 66 de case ale coloniștilor, iar în 1823 a fost plantată viață de vie⁹⁰.

Fiind un orator talentat, Ignaz Lindl a reușit să atragă la predicile sale un număr mare de locuitori din împrejurimi, iar comunitatea sa nu se supunea unei organizații religioase. Influența sa mare în rândul coloniștilor germani a provocat îngrijorarea și nemulțumirea autorităților. Din această cauză, însuși țarul Alexandru I a dispus, în decembrie 1823, expulzarea lui Lindl din Basarabia. În același an a decedat și Christian Friedrich Werner, care fiind un comerciant bogat și un adept convins al lui Lindl, a contribuit cu banii săi la prosperarea comunității. El a lăsat prin testament o sumă mare de bani, care a fost utilizată la construcția Școlii Normale din Sarata, cunoscută și ca Școala-Werner⁹¹. După plecarea lui Lindl, deja în anul 1824, terenurile coloniei au fost repartizate pe familii, iar comunitatea treptat s-a integrat cu celelalte colonii protestante germane din Basarabia.

În 1827, în ținutul Akkerman locuiau 9.370 coloniști germani (inclusiv elvețienii din Șaba), dintre care 4.848 de gen masculin și 4.522 de gen feminin⁹². În aceeași sursă, însă, se indică greșit numărul germanilor (6.407 persoane) și polonezilor din Bugeac (3.224)⁹³, care locuiau aproape exclusiv în coloniile germane. În realitate, polonezii din satele germane erau originari din teritoriul Poloniei, dar germani după etnie, doar un număr foarte mic fiind polonezi, în mare asimilați. Bunăoară, în colonia Krasna, singura populată de germani catolici, inițial s-au stabilit și 8 familiile de imigranți polonezi, care cu timpul s-au germanizat⁹⁴.

Statistica din anul 1827 oferă informații detaliate despre originea germanilor din coloniile din Basarabia. După calculele noastre, în 18 colonii germane din acest spațiu locuiau atunci 9.304 persoane, inclusiv 4.810 de gen masculin și 4.494 de gen

⁸⁹ Christian Fiess, *Sarata – 160 Jahre. 1822-1982*, în HKalBD, 1982, p. 20-21.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 21-22.

⁹¹ *Ibidem*, p. 22-23.

⁹² Статистическое описание Бессарабии ..., c. 107-108.

⁹³ *Ibidem*, p. 25-26.

⁹⁴ Die katholischen Gemeinden in Bessarabien, p. 52.

feminin. După locul de origine, 3.198 (34,4%) erau din teritoriul Poloniei, 3.143 (33,8%) din Württemberg, 2.186 (23,5%) din Prusia, 378 (4,1%) din Bavaria, 224 din Brandenburg, 68 din Saxonia, 52 din Franța, 18 din Austria etc⁹⁵. Repartiția pe localități a coloniștilor germani era următoarea:

Tabelul 4

**Locuitorii coloniilor germane din Basarabia,
în 1827, după origine**

Colonia	total	Polonia	Würt.	Prusia	Bavaria	Brandenb.	Alte
Arzis I	462	381	-	81	-	-	-
Arzis II	198	116	1	79	-	2	-
Beresina	672	233	322	50	-	43	24
Borodino	637	4	525	28	-	76	4
Brienne	375	160	13	202	-	-	-
Ferechampenoise I	339	123	63	138	5	3	7
Ferechampenoise II	271	72	89	96	-	-	14
Katzbach	271	143	81	44	-	-	3
Klöstitz	804	159	399	224	-	4	18
Krasna	535	315	7	27	135	-	51
Kulm	770	372	-	398	-	-	-
Leipzig	667	390	61	211	-	5	-
Malojaroslawetz I	500	-	494	6	-	-	-
Malojaroslawetz II	468	7	461	-	-	-	-
Paris	563	475	5	83	-	-	-
Sarata	444	-	197	-	236	3	8
Tarutino	939	248	70	516	-	88	17
Teplitz	389	-	355	3	2	-	29
TOTAL	9.304	3.198	3.143	2.186	378	224	175

După anul 1827 au mai fost înființate 6 colonii primare germane în sudul Basarabiei. Atunci mai existau 4 terenuri nepopulate, dintre care două (nr. 9 și 13) prevăzute pentru coloniștii varșovieni și două destinate inițial parohului Lindl. Pe terenurile destinate imigranților din sudul Germaniei s-au constituit coloniile Gnаденталь (1830) și Лихтенштадт (1834), ambele cu câte 80 de familii, originare din Württemberg. Colonia Gnаденталь, numită și Sarata Nouă, s-a completat în decursul anilor 1830-1833, iar Лихтенштадт – în 1834-1847⁹⁶. O parte din coloniști au trăit temporar în Sarata, apoi s-au mutat în satele vecine. Astfel, în 1829 au sosit mai multe familii din Württemberg, care iarna au trăit în Sarata. În 1830, 10 din aceste familii au întemeiat colonia Gnаденталь, urmate de alte 10. În anii următori au sosit alte grupuri din Germania (12 familii în 1831, 37 – în 1832, 11 – în 1833), astfel colonia fiind completată cu 80 de familii⁹⁷. Din 80 de familii a coloniei Лихтенштадт, 47 au venit di-

⁹⁵ Calculat după datele din lucrarea *Статистическое описание Бессарабии*, с. 188-220.

⁹⁶ Karl Stumpf, *Die Auswanderung aus Deutschland ...*, p. 85-87, 519, 535.

⁹⁷ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien ...*, p. 51.

rect din sudul Germaniei, iar 33 – din Sarata și Gnadental⁹⁸.

Răscoala din 1831 din Ducatul Varșovie a provocat noi emigrări ale germanilor. Guvernul a emis la 18 octombrie 1832 o dispoziție către Comitetul tutelar al coloniștilor, prin care se permitea așezarea în colonii a germanilor strămutați din Polonia. Grupuri de imigranți au constituit coloniile Friedenstal (1833) și Plotzk (1839). Colonia Plotzk a fost formată inițial de 13 familii, sosite din districtul Plotzk din Polonia (de unde provine și denumirea), iar în 1839/40 au sosit alte 26 familii din Polonia și Württemberg⁹⁹. În Friedenstal, o parte din primii coloniști au plecat înapoi, iar în 1843 au venit noi imigranți din sate de peste Nistru¹⁰⁰.

Pentru fondarea unor colonii s-a procedat la redistribuirea domeniului funciar acolo, unde existau hotare comune. Astfel, terenul coloniei Friedenstal a fost redus în favoarea coloniei Teplitz, ceea ce a permis obținerea unui teren nou pentru Dennewitz. Cea mai mare parte a suprafeței coloniei Plotzk provine de la Brienne și parțial, de la Teplitz. De asemenea colonia Klöstitz a cedat o parte din pământ în favoarea coloniei Hoffnungstal¹⁰¹. Deja din anul 1828, coloniile Klöstitz, Teplitz și Brienne dispuneau de o suprafață mai mică decât în anul anterior¹⁰².

În 1834, 15 familii din coloniile Alt-Posttal, Kulm și Wittenberg s-au stabilit la 10 km sud de Teplitz, unde au fondat colonia Dennewitz. În 1845, în această colonie erau deja 60 de case țărănești. Primii coloniști au numit acest sat Hamburg (după numele unui arendaș al acestui teren). Autoritățile ruse, însă, i-au dat numele de Dennewitz, în amintirea unei victorii asupra lui Napoleon din 6 septembrie 1813, obținută într-o localitate cu această denumire din provincia Brandenburg¹⁰³.

După altă sursă, întemeietorii coloniei Dennewitz au fost 15 familii tinere, venite din coloniile Beresina, Kulm, Tarutino, Malojaroslawetz. În anii următori s-au stabilit la Dennewitz atât imigranți din Germania, cât și locuitori din alte colonii din Basarabia. Se estima că, cel mult 49 familii erau venite direct din Germania, restul fiind urmași ai imigranților germani, sosiți în anii 1814-1816. Din această cauză, Dennewitz este considerată și ca una din primele colonii secundare sau colonie-fiică (*Tochterkolonie*) din Basarabia, alături de Lichental și Hoffnungstal¹⁰⁴.

Colonia Hoffnungstal a fost întemeiată de 25 de familii, care erau originare din Württemberg, dar erau urmașe a imigranților, care au sosit în Rusia în decursul anilor 1804-1819 și până în 1841 au locuit în colonia Karlstal, lângă Odesa. Deoarece încercarea acestora de a se așeza în colonia elvețiană Șaba a eşuat, în 1842 ei s-au stabilit pe parcela nr. 9 a coloniștilor varșoviieni din Basarabia și au fondat colonia Hoffnungstal. În anii 1843-1847, în această colonie au mai sosit 57 de familii din diferite sate din gubernia Herson, inclusiv din Glückstal, Bergdorf și Neudorf¹⁰⁵ (din teritoriul actual al raionului Grigoriopol).

⁹⁸ Ludwig Layer, *150 Jahre Lichental*, în HKalBD, 1984, p. 43.

⁹⁹ Karl Stumpf, *Die Auswanderung aus Deutschland ...*, p. 87.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 86, 517.

¹⁰¹ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 48; Valentina Chirtoagă, *Considerații privind evoluția ...*, p. 39.

¹⁰² Valentina Chirtoagă, *Considerații privind evoluția socială în coloniile germane ...*, p. 39, 40.

¹⁰³ Emil Schill, *Dennewitz 1834 bis 1984*, în HKalBD, 1984, p. 25.

¹⁰⁴ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 55.

¹⁰⁵ Karl Stumpf, *Die Auswanderung aus Deutschland ...*, p. 86; Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 55.

Odată cu întemeierea coloniei Hoffnungstal, s-a încheiat procesul de constituire a coloniilor primare germane din sudul Basarabiei. În total, în perioada 1814-1842 au fost fondate 24 de colonii primare sau colonii-mame (*Mutterkolonien*), dintre care 21 pe terenurile destinate coloniștilor varșovieni. Din 6 colonii, înființate după anul 1830, patru au avut denumiri germane, care în traducere ar însemna valea grațioasă (Gnadental), valea luminată (Lichtental), valea pașnică (Friedenstal), valea speranței (Hoffnungstal). Aceste denumiri denotă credința profundă a coloniștilor și speranța lor de a trăi în liniște și pace în Basarabia. Coloniile germane se mărgineau în vest și sud – cu cele bulgare și găgăuze, în est – cu sate ucrainene, în partea de nord – cu sate moldovenești și mixte din ținutul Bender.

Colonia elvețiană Șaba și satele germane din nordul Basarabiei. Sosirea coloniștilor elvețieni în Basarabia se datorează lui Frederic Cesar de la Harpe și Louis Samuel Vincent Tardent. Timp de 10 ani (1784-1794), de la Harpe a activat ca educator al viitorului țar Alexandru I. Anume de la Harpe a propus țarului Alexandru I, printr-o scrisoare din 22 decembrie 1819, colonizarea unor viticultori elvețieni în Basarabia, recomandând pe Tardent să intermedieze această afacere. Tardent a convins mai multe familii de elvețieni din cantonul Vaud (de lângă lacul Geneva) să se mute în Basarabia, pentru a se ocupa în principal cu viticultura și pomicultura. În iulie 1822, 8 familii constituite din 28 de persoane au pornit la drum și, după o călătorie de peste 4 luni prin Austria, Ungaria, Bucovina și Basarabia, la 10 noiembrie 1822 au ajuns lângă Akkerman, unde au întemeiat noua colonie. Încă în perioada otomană, acest loc se numea în turcă Aşabah sau Aşa-bag, ceea ce însemna „grădiniile de jos”, deoarece acolo erau mai multe grădini și livezi. Imigranții au numit localitatea o perioadă Aşabag, apoi prescurtat Șaba sau Șabo¹⁰⁶. După altă informație, primul grup de elvețieni (16 persoane) a ajuns în toamna anului 1822 în Chișinău, iar în primăvara anului 1823 s-au așezat în Șaba Veche¹⁰⁷.

Autoritățile ruse au repartizat pentru coloniștii elvețieni un teren cu o suprafață de 9.728 desetine (cca. 10.628,7 hectare), unde să fie așezate 120 familii de coloniști elvețieni¹⁰⁸. Pentru acești coloniști era prevăzut vechiul sat Șaba, precum și cătunele Achimbei și Catorja Mică. Terenul respectiv cuprindea 8.244 desetine de pământ productiv și 1.485 de pământ neproductiv și nisipos, unde urma să fie plantată viață de vie. În afară de livada de 700 desetine, pe care coloniștii doreau să o prelucreze în comun, fiecare familie a primit câte 60 de desetine separate¹⁰⁹.

Speranțele autorităților de a înființa o colonie mare cu viticultori elvețieni s-a materializat doar parțial. În 1825, în colonia Șaba erau 14 gospodării, constituite din 53 de elvețieni (30 bărbați și 23 femei)¹¹⁰. În decursul anilor 1823-1832, în Șaba au sosit 27 familii de elvețieni, dintre care 3 s-au întors înapoi. Împreună cu primele 8 familii, sosite în 1822, către anul 1832 erau 32 de familii elvețiene. În 1846 au venit ultimele 3 familii din Elveția, numărul total ridicându-se la 39 de familii¹¹¹.

¹⁰⁶ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 52.

¹⁰⁷ И. А. Антупов, *Аграрные отношения на юге Бессарабии ...*, с. 43.

¹⁰⁸ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 52-53.

¹⁰⁹ Е. И. Дружинина, *Южная Украина 1800-1825 гг.*, с. 148.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 148.

¹¹¹ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 53.

Deja în anii 1823 și 1824, coloniștii au răsădit câte 60 mii de loaze (mlădițe) de viață de vie, dar o parte s-au uscat din cauza frigului. La sfârșitul anului 1825, coloniștii elvețieni dispuneeau de 104 mii de mlădițe de viață de vie, remarcându-se mai ales întemeietorul Tardent, care avea 25 mii de loaze de viață de vie. Tot până atunci, coloniștii au răsădit și peste 1.800 de pomi de diferite soiuri¹¹². Datorită viticultorului Tardent, în Akkerman a funcționat o perioadă scurtă (în 1832-1833) Școala de Pomicultură și Viticultură, care își propunea să pregătească specialiști pentru cultivarea viaței de vie și îngrijirea livezilor din Basarabia¹¹³.

Elvețienii sosiți în Basarabia erau protestanți reformați, vorbitori de limbă franceză. În Șaba au locuit, însă, și coloniști de naționalitate germană. În 1840, din 40 familii din această colonie, 8 erau de naționalitate germană. Totodată, coloniștii din Șaba nu au acceptat ca în această localitate să fie așezate și 33 familii de germani, veniți de pește Nistru, din colonia Karlstal. Astfel, coloniștii elvețieni au obținut doar o parte din terenul, prevăzut pentru colonizare (4.013 desetine), restul fiind dat de către stat în arendă¹¹⁴. În 1827, în colonia Șaba trăiau 73 de elvețieni¹¹⁵. În 1844, colonia Șaba avea 160 locuitori, dintre care 135 elvețieni de origine franceză și 25 germani¹¹⁶. Către anul 1850, în Basarabia erau 250 de francezi, majoritatea concentrată în colonia Șaba¹¹⁷.

Până la mijlocul sec. al XIX-lea, germani au locuit dispersat și în alte localități, inclusiv în două sate din nordul Basarabiei. În 1815, un grup de imigranți germani au ajuns la Chișinău, iar moșierul Krupensky i-a convins să locuiască pe o moșie a sa din ținutul Hotin. După doi ani, aceștia s-au transferat în satul Naslavcea din ținutul Soroca, unde au format o comunitate. Un alt grup de germani s-au așezat tot în anul 1817 în satul Sarata din ținutul Iași. Sub aspect bisericesc, acești germani luterani aparțineau de parohia protestantă din Chișinău, constituită în anul 1827¹¹⁸.

În anul 1844, satul Naslavcea avea 996 de locuitori, dintre care 58 germani, iar în satul Sărata din județul Iași, din 639 locuitori, 76 erau germani¹¹⁹. În anul 1846, pastorul protestant Johann Helwisch din Chișinău a vizitat pentru prima dată două sate din nordul Basarabiei, locuite parțial de germani. Atunci locuiau 10 familiile germane în Sarata Veche și 17 familii – în Naslavcea. Peste alți 13 ani, în 1859, în Naslavcea trăiau 120, iar în Sarata Veche – 72 de germani¹²⁰.

O comunitate germană a existat și în orașul Chișinău. Deja în 1818, din 10.966 locuitori ai orașului Chișinău, 72 erau germani. În deceniile următoare, deși numărul locuitorilor din Chișinău s-a mărit constant, comunitatea germană a rămas mică. În 1844, din 39.112 locuitori din Chișinău, doar 43 erau de naționalitate germană¹²¹.

¹¹² Е. И. Дружинина, *Южная Украина 1800-1825 гг.*, c. 260-261.

¹¹³ Mai detaliat a se vedea: Maria Danilov, *Școala de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman (Cetatea Albă). 1832-1833*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.3, 2016, p. 36-47.

¹¹⁴ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 53.

¹¹⁵ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 94.

¹¹⁶ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria ....*, p. 105; ANRM, f. 2, inv. 1, dosar 4126, f. 78.

¹¹⁷ Пётр Кеппен, *Об этнографической карте Европейской России*, Санкт Петербург 1852, c. 34.

¹¹⁸ *Heimatbuch der Bessarabiendeutschen*, p. 239.

¹¹⁹ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria ....*, p. 108, 113.

¹²⁰ Hugo Häfner, *Lebensraum Bessarabien*, p. 61-62.

¹²¹ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei ....*, p. 27, 129.

Coloniile germane din sudul Basarabiei au beneficiat de o largă autonomie locală, fiind divizate, ca și coloniile bulgare, în districte (*okrug*). Cele 13 colonii germane, existente în 1817, au fost organizate în două districte. Primul a avut reședință inițial în Malojaroslawetz I, iar din 1834 – în Malojaroslawetz II. Reședința la al doilea district s-a aflat în colonia Klöstitz. Coloniile Sarata și Șaba au fost coordinate o perioadă direct de către Comitetul tutelar. În 1836 s-a constituit al treilea district, cu sediul în Sarata, format din Sarata, Gnadental și Lichtental¹²².

Creșterea numerică a germanilor din Bucovina și Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea. În rezultatul întemeierii a zeci de colonii germane în Bucovina și Basarabia, până la mijlocul sec. al XIX-lea s-a consemnat o creștere numerică semnificativă a acestei minorități etnice în ambele provincii. La începutul administrației galiciene (1786), în diferite localități din Bucovina trăiau cca. 1.580 persoane de naționalitate germană, dintre care peste 100 erau de confesiune luterană, restul fiind catolici. Însă deja în anii următori, în rezultatul formării unor colonii noi și a imigrărilor, a crescut semnificativ numărul germanilor din Bucovina. Reiesind din unele surse documentare și estimări, am constatat că, în 1791, în Bucovina locuiau 153.790 persoane, inclusiv cca. 2.700 (1,8%) germani (cca. 1.900 catolici și 800 luterani).

Toate coloniile germane, întemeiate în perioada administrației galiciene, erau aşezate pe teritoriul Fondului Bisericesc greco-ortodox al Bucovinei. Concomitent, un număr mare de funcționari, negustori, meșteșugari și militari germani se stabileau cu traiul în orașe, târguri și în satele mai importante din Bucovina. Îndeosebi era mare ponderea nemților la Cernăuți, Rădăuți, Suceava, Câmpulung, Siret, Gura Humorului, Vatra Dornei, Solca...

În 1795 la Cernăuți locuiau 68 familii de protestanți germani (35 în oraș și 33 la Roșa)¹²³. Într-un raport din 3 noiembrie 1796 se constată, că la Cernăuți, Roșa, Sadagura și Boian locuiau cel puțin 100 de familii protestante sau cca. 400 persoane¹²⁴. Însă la Cernăuți numărul germanilor de religie romano-catolică era și mai mare. Analogic, s-a mărit numărul nemților și în alte localități. Această colonizare a germanilor în Bucovina în perioada administrației galiciene nu putea să nu influențeze asupra ponderii nemților în populația totală a ținutului.

Pentru determinarea exactă a numărului germanilor din Bucovina la mijlocul sec. al XIX-lea de cea mai mare valoare sunt lucrările lui Joseph Hain și Karl Czoernig¹²⁵. Joseph Hain îndeplinea atunci funcția de secretar ministerial al serviciului direcției statistice administrative, iar Karl Czoernig era șeful direcției statistice administrative, adică ambii erau preocupați nemijlocit de prelucrarea datelor statistice oficiale.

Karl Czoernig scria în lucrarea sa despre enclava germană din Bucovina următoarele: „În Bucovina populația germană locuiește exclusiv numai de la începutul dominației austriecă. Împreună cu populația germană numeroasă de la Cernăuți

¹²² Valentina Chirtoagă, *Considerații privind evoluția socială în coloniile germane ...*, p. 39.

¹²³ Johann Polek, *Das Entstehen und die Entwicklung der evangelischen Gemeinde in Czernowitz*, în *JBLM*, 5/1897, p. 60.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 64.

¹²⁵ Joseph Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien, 1852; Carl Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Bde I-III, Wien 1855-1857.

și din împrejurimile sale, de la Siret, Suceava, Rădăuți, Solonețul Vechi, Solca, Arbore, Gura Humorului, Vama, Câmpulung Moldovenesc acest ținut conține 2 tipuri de colonii:

a) coloniile, pe care împăratul Joseph al II-lea le-a întemeiat la Tereblecea, Sf. Onufrie, Frătăuții Vechi, Milișeuți, Satul Mare, Ițcanii Noi și Ilișești și care sunt populate cu nemți din vestul Germaniei, și așezările Lichtenberg, Buchenhain, Schwarzthal și Poiana Micului, întemeiate în timpurile mai noi de către germani din Boemia (Buchenhain și Poiana Micului este aceeași colonie – n.n.);

b) locuitorii germani din satele montane (Cârlibaba, Iacobeni, Pojorâta, Louisenthal, Eisena, Freudenthal, Bucșoaia, Stulpicani) sunt majoritatea din Zips și sași din Transilvania, și nemți, sosiți din ținuturile vestice ale Austriei și din Bavaria, care locuiesc la salina Cacica și la fabricile de sticlă de la Crasna, Karlsberg și Fürstenthal¹²⁶.

În conformitate cu datele statistice ale lui Joseph Hain, în 1846 populația Bucovinei era de 371.131 locuitori, dintre care 25.000 erau nemți¹²⁷. Karl Czoernig constată, că în 1850 populația Bucovinei era de 380.826 persoane, inclusiv 25.592 germani¹²⁸. Potrivit acestor date statistice, la mijlocul sec. al XIX-lea germanii constituiau cca. 6,7% din totalul populației Bucovinei. Spre sfârșitul administrației militare, în Bucovina locuiau numai cca. 1.580 germani, ceea ce constituia doar 1,2% din populația totală. Pe parcursul administrației galiciene numărul populației germane s-a mărit de cca. 16 ori. În același timp numărul populației totale a Bucovinei s-a mărit cu cca. 181,5%.

În Basarabia, germanii au sosit din anii 1813-1814. Deja în anul 1818, în 13 colonii din sudul Basarabiei locuiau 8.284 de germani. În 1827, în 18 colonii germane din sudul Basarabiei trăiau 9.304 persoane, cei mai mulți fiind originari din spațiul polonez (34,4%), Württemberg (33,8%) și Prusia (23,5%)¹²⁹. După constituirea celor 25 de colonii primare, numărul germanilor a crescut doar pe cale naturală. În 1834, în toată Basarabia locuiau 10.038 germani. Până în 1850, numărul germanilor din Basarabia a atins cifra de 19.139 persoane, timp de 14 ani consemnându-se o creștere cu 90,7%¹³⁰.

O statistică din anul 1844 conține informații despre numărul germanilor atât din colonii, cât și din alte localități din Basarabia. După sursa respectivă, 23 de colonii din sudul Basarabiei erau populate de 15.294 persoane (7.840 de gen masculin și 7.454 de gen feminin). În circumscripția Klöstitz (9 colonii) erau 6.729 locuitori, în circumscripția Malojaroslawetz (11 colonii) – 7.094 persoane, iar în 3 colonii din zona Sarata trăiau 1.471 persoane¹³¹. În această statistică nu era inclusă colonia Hoffnungstal, formată în 1842. Numărul total al germanilor din Basarabia în anul 1844 era de 15.525 persoane, dintre care 15.294 (98,5% din total) erau concentrată în 23 de colonii, restul trăiau în orașul Chișinău (43), în colonia elvețiană Șaba (25),

¹²⁶ Carl Czoernig, *op. cit.*, p. 43.

¹²⁷ Joseph Hain, *op. cit.*, p. 240.

¹²⁸ Carl Czoernig, *op. cit.*, p. 74-80.

¹²⁹ Calculat după datele din lucrarea *Статистическое описание Бессарабии*, c. 188-220.

¹³⁰ Пётр Кеппен, *Об этнографической карте Европейской России*, c. 19.

¹³¹ Calculate din lucrarea: Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă ...*, p. 105.

în satele Naslavcea (58) și Sărata (76) din nordul Basarabiei¹³². Deja în anii '50 ai sec. al XIX-lea, doar în 24 de colonii germane din sudul Basarabiei au fost înregistrăți 24.049 de persoane¹³³, adică cu 8.755 persoane mai multe decât în anul 1844.

Concluzii. Marea majoritate a coloniilor germane din Bucovina și Basarabia s-au constituit până la mijlocul sec. al XIX-lea. Germanii din Bucovina locuiau mai dispersat atât în orașe și târguri, cât și într-un sir de localități rurale, mai ales în partea centrală și de sud a provinciei, populată compact de români. Cei mai mulți coloniști germani din Bucovina locuiau împreună cu populația locală românească, doar câteva colonii erau locuite aproape exclusiv de germani. Prin colonizarea germanilor în Bucovina, autoritățile austriece au urmărit scopul atât de a mări numărul populației impozitabile și a obține mai mult profit, cât și de a moderniza agricultura, dezvoltă industria și comerțul, de a extinde influența limbii și culturii germane în acest spațiu.

În Bucovina se evidențiau trei tipuri de colonii germane. În munții din sud-vestul Bucovinei au fost întemeiate câteva colonii cu mineri germani. Un număr mare de germani s-au stabilit cu traiul și în alte comune din zonă. Majoritatea acestor germani erau originari din comitatul Zips (astăzi pe teritoriul Slovaciei) și din Transilvania, după confesiune fiind atât catolici, cât și protestanți. În 4 colonii s-au stabilit sticlari germani de religie catolică, originari din Boemia. Cele mai numeroase erau coloniile întemeiate de către țărani germani. În 1787 s-au așezat țărani șvabi în mai multe sate din apropiere de Rădăuți și Suceava, majoritatea lor fiind evanghelici. În anii '30 ai sec. al XIX-lea au fost întemeiate 5 colonii cu germani catolici din Boemia. Totodată, un număr mare de funcționari, negustori, meseriași și militari de naționalitate germană se așezau treptat în orașe, târguri și în satele mai importante din Bucovina.

În Basarabia, germanii s-au așezat compact în stepa Bugeacului. În decursul anilor 1814-1842 au fost întemeiate 24 de colonii germane în valea râurilor Cogâlnic, Ceaga, Sărata și Cilighider. Cei mai mulți coloniști germani au venit în decursul anilor 1814-1816 din Ducatul Varșoviei. Atunci au fost create 12 colonii cu germani varșoviensi, dar numai o parte erau din spațiul polonez, restul erau originari din alte provincii germane, cei mai mulți din Württemberg și Prusia. Câteva colonii din sudul Basarabiei au fost întemeiate de germani, sosiți direct din sudul Germaniei. Colonia Șaba de lângă Akkerman a fost întemeiată de elvețieni reformați, care vorbeau limba franceză, dar mai târziu aici s-au stabilit și familii germane. Două comunități mici de germani au existat și în nordul Basarabiei, în satele Naslavcea și Sărata. Autoritățile ruse au colonizat pe germani în sudul Basarabiei cu scopul de a popula acest spațiu depopulat, iar germanii trebuiau să servească un model de organizare a noilor sate, de dezvoltare și modernizare a agriculturii. Germanii din sudul Basarabiei au obținut terenuri mult mai mari decât cei din Bucovina și au beneficiat de statutul de coloniști până în anul 1871.

Numărul germanilor a crescut rapid atât în Bucovina, cât și în Basarabia. La începutul administrației galățiene (1786), în diferite localități din Bucovina trăiau

¹³² Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei ...*, p. 34, 105, 108, 113.

¹³³ V. M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 147-148.

cca. 1.580 persoane de naționalitate germană, inclusiv peste 100 de confesiune luterană. Însă deja în anul 1791, numărul germanilor din Bucovina a ajuns la cca. 2.700 de persoane (cca. 1.900 catolici și 800 luterani). Până la mijlocul sec. al XIX-lea, numărul germanilor din Bucovina a depășit cifra de 25 mii. În 1850, populația Bucovinei era de 380.826 persoane, inclusiv 25.592 germani, adică pe parcursul administrației galitiene numărul populației germane s-a mărit de cca. 16 ori. Atunci locuiau în Bucovina 6.672 de germani luterani, restul (cca. 19 mii) erau catolici.

În sudul Basarabiei, numărul germanilor a crescut de la 8.284 (în 1818), la 9.304 (în 1827). Până în 1850, numărul germanilor din Basarabia a atins cifra de 19.139 persoane. Deja în anii'50 ai sec. al XIX-lea, doar în 24 de colonii germane din sudul Basarabiei au fost înregistrați 24.049 de persoane. În Basarabia, doar colonia Krasna era populată de germani catolici, restul erau de confesiune luterană. Peste 98% din germanii basarabeni locuiau compact în coloniile din Bugeac și se ocupau aproape exclusiv cu agricultura.

Iana Balan *

DEZVELIREA MONUMENTULUI ȚARULUI ALEXANDRU I LA CHIȘINĂU

The ceremonials' history of political anniversaries and the construction of monuments dedicated to historical events played a notable role in the history of the 19th – 20th centuries. These events were essential for highlighting the greatness and the legitimization of political power.

The Russian Empire was no exception to the trend. The inauguration of memorials had important political, social and religious roles that helped the legitimization and glorification of the Russian power especially after the defeat suffered in the Russo-Japanese War. Bessarabia, as its guberniya, was involved in many anniversaries. These outstanding events of the Empire were celebrated at that time with great pomp. The most important ones were those from 1912 which continued in 1914 with the unveiling of the monument of Tsar Alexander I.

The event gain even more importance as the Russian authorities focused on ceremony, the presence of the imperial family in Chisinau and the Romanian Press's responses, although some of them were non-political.

Key words: anniversary, memorial, political initiative, legitimization of power, ceremony, imperial family, political response

Considerații generale privind ridicarea monumentelor. Elemente estetice a orașelor, încărcate cu roluri sociale și politice, monumentele ridicate la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea au reprezentat interes pentru istorici. Scopul acestora pentru societate s-a rezumat la mai mult decât o atribuție culturală și istorică, ele au reprezentat forme sculpturale încărcate cu un volum de simbolism și un important rol politic. Preocupările privind acest domeniu au antrenat istoricii, aceștia clasificând monumentele publice și statuile oamenilor politici drept forme de manifestare a puterii sau dovezi ale influenței politice. Ceremonialul inclus în inaugurarea unui monument era și el, la rândul lui, încărcat de o doză de simbolism și o semnificație deosebită.

David I. Kertzer a fost preocupat de definirea simbolului și a ritualului în politică¹ importanța ritualului în atribuirea puterii prin apelul la unele sloganuri, drapeluri sau locuri încărcate cu o anumită importanță istorică². De asemenea, autorul a încercat să justifice apelul oamenilor politici la unele simboluri istorice pentru legitimarea puterii³. Analiza lui Kertzer privind ritualurile și simbolurile folosite pentru

* Iana Balan, asistent cercetare la Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, doctorandă la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.

¹ David I. Kertzer, *Ritual, politică și putere*, traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeru, Editura Univers, București, 2002, p. 17-21.

² *Ibidem*, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 57. David. I. Kertzer a oferit aici exemplul lui Ludovic Filip care a urcat pe tronul Franței în 1830. Monarhul francez a încercat să își legitimeze puterea prin restituirea imnului „La Marseillaise” și a drapelului tricolor revoluționar care au fost scoase în afara legii de predecesorii săi Bourboni.

legitimarea puterii au fost exemplificate prin revoluția franceză și cea americană, prin activitatea naziștilor etc.⁴.

Rolul social, politic dar și simbolismul monumentelor ridicate a reprezentat o preocupare pentru Eric Hobsbawm și Terence Ranger. În volumul coordonat de cei doi istorici au fost analizate o serie de teorii privind „arme” folosite de putere pentru o coeziune și unitate socială. Eric Hobsbawm a folosit termenul de tradiție „inventată” pentru a demasca unele elemente ale puterii pentru justificarea exercitării acțiunilor sale, iar tradiția „inventată” și ritualul sunt caracterizate drept elemente de coeziune socială folosite de politica regală britanică nu doar în teritoriul insular dar și în colonii⁵.

Teoria exercitării puterii, prin unele forțe simbolice, a fost suplimentată și de unele aspecte materiale care aveau drept scop o „îmbunătățire” a imaginii statului pentru străini dar și pentru localnici. Astfel, capitala a reprezentat un element deosebit în această ecuație. Imaginea capitalei reflecta imaginea de ansamblu a statului, iar monumentele publice, parte a renovărilor marilor orașe, trebuiau să definească noul stat și glorificarea națională, cazul reconstrucțiilor orașelor Londra, Roma, Viena sau Berlin de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Aceste amenajări au reprezentat chiar imaginea unei rivalități la fel cum era cea la nivel militar sau economic⁶. Tradiția era folosită drept instrument de unitate socială și națională, iar monumentele personalităților istorice, folosite drept modele pentru națiune, aveau același scop ca și tradiția⁷.

Preocuparea pentru ridicarea și inaugurarea de statui unor personalități istorice și oameni politici români a avut-o Liviu Brătescu⁸. Autorul a fost preocupat de domeniul statuomaniei, dar în special, în studiile de caz, a urmărit procesul de la inițiativă, ridicarea și inaugurarea statuilor dedicate personalităților marcante din istoria României. Lucrarea inițiază cititorul în aspecte legate de implicațiile publice și simbolistice, cum ar fi statuia lui Mihai Viteazul drept simbol național⁹ sau contradicțiile legate de ridicarea unor statui, cum ar fi ridicarea statuui lui I.C. Brătianu¹⁰.

Ioana Beldiman a avut același domeniu de interes fructificat prin analiza influenței sculpturii franceze în România exemplificată în monumente, portrete sau sculpturi funerare. Autoarea a fost preocupată și de o categorisire a acestora¹¹. Însă,

⁴ Ibidem, p. 169-184.

⁵ David Cannadine, *The context, performance and meaning of ritual: The British Monarchy and the „Invention of tradition”, c. 1820-1977* în Eric Hobsbawm, Terence Ranger (editors), *The invention of tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, p.102-103.

⁶ Ibidem, p. 126-128.

⁷ Eric Hobsbawm, *The mass-producing traditions: Europe, 1870-1914* în Eric Hobsbawm, Terence Ranger (editors), *op. cit.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, p. 270-275.

⁸ Liviu Brătescu, *Liberali versus conservatori. Monumente publice și memorii concurente în România modernă (1866-1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.

⁹ Ibidem, p. 68-69.

¹⁰ Ibidem, p. 211.

¹¹ Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România 1984-1931). Gust artistic, modă, fapt de societate*, Editura Simetria, București, p. 299.

această lucrare nu a tratat latura simbolică, ritualul inaugurării și latura politică a acestor monumente ci doar aspectul estetic.

Considerații generale privind aniversările și ridicarea monumentelor în Imperiul Rus. Imperiul Rus a fost cuprins, la fel ca și Occidentul european de modelul ridicării de monumente unor personalități marcante din istoria statului. În spațiul rus, aceste evenimente erau de cele mai multe ori asociate unor aniversări însemnate din istoria Rusiei. În același timp, rolul acestor monumente nu s-a rezumat doar la cel estetic. Implicațiile sociale și politice ale acestor evenimente au o pondere mult mai mare decât rolul istoricului și frumosului.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a fost marcat de o serie de momente istorice aniversare pentru Imperiul Rus, cărora li s-a dat o importanță nu doar la nivel cultural și istoric, ci și la nivel politic. De cele mai multe ori, au fost date instrucțiuni clare de marcarea evenimentelor, iar la nivelul guvernărilor s-au organizat acțiuni cu caracter complex. Manifestațiile de masă puse în opera cu prilejul festivităților aniversare nu au avut doar încarcătură politică, ci au reprezentat momente cu semnificație religioasă, militară, dar și socială, cum ar fi balurile, adunările populare sau dezvelirea de monumente. Astfel, aniversarea a 1000 de ani a Rusiei, în 1862, a 900 de ani de la creștinarea Rusiei Kievene, în 1888, împlinirea a 200 de ani a bătăliei de la Poltava, centenarul bătăliei de la Borodino (sau al „Războiului pentru apărarea patriei”, cum a fost numit în istoriografia rusă) sau împlinirea a 300 de ani de domniei a dinastiei Romanov¹² au fost evenimente aniversate cu mare fast. V.A. Allenova a calculat că în deceniul ce a precedat revoluția bolșevică au fost sărbătorite peste 160 de asemenea evenimente¹³. Această tematică a aniversărilor și a multiplelor semnificații se bazează pe numeroase izvoare istorice, nu doar din perspectiva surselor oficiale, în epocă fiind convocate comisii speciale pentru organizarea unor asemenea evenimente, ci și prin seria de surse numismatice, sub forma monedelor sau a medaliilor aniversare. În același timp, caracteristic acestor evenimente a fost dezvelirea unor monumente dedicate țărilor sau altor personalități din istoria Rusiei.

Aniversările invocate s-au caracterizat prin organizarea unor manifestații de amploare, nu doar la Sankt Petersburg sau Moscova, dar și în locurile de referință pentru istoria imperială. De exemplu, la momentul celebrării creștinării rușilor, centrul manifestațiilor a fost la Kiev, iar la serbarea centenarul războiului cu Napoleon Bonaparte s-a reconstituit frontul bătăliei de la Borodino¹⁴.

Accentul care s-a pus pe ceremonialul aniversărilor dar și intensitatea cu care se inaugurau noi monumente dedicate personalităților din istoria Imperiului Rus aveau și un scop ascuns: de a dovedi puterea rezistenței aparatului autocrat rus. Necesitatea acestei legitimizări a apărut, în special, după înfrângerea în războiul ruso-japonez din

¹² В. А. Алленова, *Романовские торжества 1913 года в Воронежской губернии* în „Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология”, nr. 3, 2014, Voronej, p. 5.

¹³ Ibidem.

¹⁴ А. В. Горбунов, *Музеификация Бородинского поля: проект Великого князя Сергея Александровича* în В. Е. Анфилатов (coord.), *Отечественная война 1812 года: источники, памятники, проблемы: материалы VIII Всероссийской научной конференции*, Бородино, 6-7 септември 1999 г, с. 91-104.

1904-1905. Acest eveniment nu a zguduit doar opinia publică europeană, care nu se aştepta la înfrângerea „tăvălugului rusesc”, dar a dezechilibrat și întreaga Rusie, deoarece a scos la iveală fisurile din aparatul de stat rus și slăbiciunile autocrației țariste. Revoluția din 1905-1907 a amplificat acest proces a destabilizării puterii de la Petersburg și era nevoie de o re legitimore a puterii.

Conducerile guberniilor ruse au încercat, la rândul lor, să marcheze momentele aniversare. Între ele s-au numărat și autoritățile din Basarabia, provincie anexată de Imperiul Rus în urma păcii de la București, semnată la 16 mai 1812¹⁵, și devenită gubernie a Imperiului în 1874¹⁶. Acest ultim moment a însemnat nu doar apogeu aplicării politicii de rusificare, dar și integrarea deplină a Basarabiei în noul stat. Modificarea de statut s-a observat chiar din 17 ianuarie 1874, când a fost suprimită funcția de guvernator general al Basarabiei, funcția fiind preluată de Ministerul Afacerilor Interne¹⁷.

În Basarabia au fost organizate cu mare fast momentele aniversare asumate de centru, mai ales că funcționarii din conducerea guberniei erau rusificați, iar unele dintre evenimentele celebrate aveau implicații majore pentru istoria locului. Anul 1912, a fost unul aniversar pentru Basarabia, care a sărbătorit, alături de toți locitorii Imperiului, victoria împotriva lui Napoleon¹⁸. În același timp însă, conform părerii exprimate de conducerea politică și religioasă a Basarabiei, celebrarea de la 1912 conținea un motiv special pentru locitorii guberniei, deoarece se aniversau 100 de ani de la „unirea” provinciei cu Rusia. Inițiativa sărbătoririi acestor evenimente a aparținut conducerii guberniei, care a creat o comisie specială de organizare încă din mai 1911¹⁹.

Manifestațiile din 16-19 mai 1912 de la Chișinău au avut o amploare semnificativă, stârnind reacții dure în presa din România, în special reprezentată de vocile membrilor Ligii Culturale. Analiza acestor acțiuni merită o analiză separată, mai ales în condițiile unei comparații cu evenimentele de pește Prut, deoarece în vechiul Regat se comemorau 100 de ani de la anexarea Basarabiei, evenimente organizate de aceeași Ligă Culturală²⁰. Organizația, a cărei voce remarcabilă la acel moment era Nicolae Iorga, a acuzat Rusia de nedreptăți istorice, considerând, în același timp, ziua de 16 mai zi de doliu național²¹.

Un alt moment important pentru Imperiul Rus, cu reverberații și în Basarabia, a fost aniversarea a 300 de ani de domnie a casei Romanov. Încă din februarie

¹⁵ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă*, Editura Universității, București, 1992, p. 26.

¹⁶ Demir Dragnev, Ion Varta, *Istoria românilor, epoca modernă (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea-1918)*, Editura Civitas, Chișinău, 2000, p. 107.

¹⁷ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, Editura Grafema Libris, Chișinău, 2005, p. 23.

¹⁸ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (în continuare ANRM), fond 208 *Празднование столетия присоединения Бессарабии к России*, dosar 4548, fila 134.

¹⁹ Николай Лашков, *Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России*, Издание бессарабского губернского юбилейного комитета, Chișinău, 1914, p. 1.

²⁰ *Centenarul Răpirii Basarabiei în "Adevărul"*, Iași, an XXV, nr. 8099, aprilie 1912, p. 4, *Le centenaire de la perte de la Bessarabie în "L'indépendance Roumaine"*, București, an 36, nr. 11.135, mai 1912, p. 2.

²¹ *Centenarul Răpirii Basarabiei în "Evenimentul"*, Iași, an XX, nr. 61, mai 1912, p. 2.

1912, episcopul Serafim²² a preluat conducerea organizatorică. De această dată au fost manifestații de o amploare mai mică decât cele cu ocazia „unirii”, programul rezumându-se la *Te Deum*-uri și marșuri de stradă²³.

Analizând organizarea și desfășurarea evenimentelor de acest tip, concluzionăm că ele au avut o puternică funcție pedagogică, au reprezentat momente de exhibare a potențialului politic, militar, economic al Imperiului, au fost gândite ca evenimente coagulante în jurul monarhiei și a ideii de stat centralizat. Au dispus de fonduri impresionante și li s-au consacrat broșuri cu funcții propagandistice²⁴, broșuri pe care școlile erau obligate să le procure²⁵. În același timp, erau acordate diferite medalii organizatorilor și liderilor politici²⁶. Impactul acestor manifestări, cel puțin în Basarabia, s-a datorat implicării și coordonării conducerii centrale, dar și obligativității prezenței reprezentanților a diferite profesii și meserii la manifestările din Chișinău²⁷.

Fiind parte a Imperiului Rus, Basarabia a fost cuprinsă în acest flux al aniversărilor care aveau drept scop demonstrații ale puterii ruse în această gubernie. Un aspect important l-a avut și dezvelirea monumentului lui Alexandru I. Acest moment a fost încărcat de o doză mare de simbolism, el fiind însăși drept eliberatorul basarabenilor de sub jugul turcesc. În acest context, urmărим să stabilim principalele aspecte ale ridicării și inaugurării monumentului și reacțiile privind acest eveniment considerat de conducerea rusificată drept un moment de mulțumire a basarabenilor către ruși.

Inițiativa ridicării monumentului. Evenimentele de la 3 iunie 1914 au reprezentat o prelungire a celor din 16-19 mai 1912, când la Chișinău s-au aniversat 100 de ani de la „unirea” Basarabiei cu Rusia. Serbările din 1912, care pentru Imperiul Rus au însemnat centenarul victoriei de la Borodino, pentru Basarabia a avut o dublă aniversare, una comună pentru imperiu și cea considerată semnificativă pentru basarabeni. Printre liderii organizatorici a fost episcopul Serafim, un adept al politiciei de rusificare. Acesta s-a supus ordinului de la Petersburg și s-a preocupat de organizarea serbărilor centenarului începând cu anul 1911. Inițial, pentru organizarea ceremoniilor religioase din 16 mai 1912, el a format o comisie alcătuită preponderent din fețe bisericești și anume Gavriil, episcop de Akkerman, protoiereul Nicolai Lașcov, consilierul de stat Iosif Parhamovici și protoiereul Vasile Guma²⁸.

²² Mitropolitul Serafim (Ciceagov), 9 iunie 1856-11 decembrie 1937, numit episcop al Chișinăului și Hotinului la 16 septembrie 1908 a fost unul dintre cei mai aprigi adepti a politiciei de rusificare în Basarabia, a insistat pentru introducerea definitivă a limbii ruse în biserică din Basarabia, ordonând distrugerea vechilor cărti bisericești. La 16 mai 1912, a fost ridicat la rang de arhiepiscop, iar la 20 martie 1914 a fost numit arhiepiscop de Tveri. Schimbarea lui de la conducerea bisericii din Basarabia ar fi avut drept cauze acțiunile sale dure și extrem de riguroase.

²³ ANRM, fond 208, Указы Кишиневской Духовной Консистории относительно празднования 300-летия царствования дома Романовых, dosar 4547, fila 1.

²⁴ ANRM, fond 208, Празднование столетия присоединения Бессарабии к России, dosar 4548, fila 79 verso.

²⁵ Ibidem, fila 11, fila 21, fila 25, fila 26, fila 165, fila 166.

²⁶ Ibidem, fila 97.

²⁷ Ibidem, fila 92.

²⁸ ANRM, fond 208, Празднование столетия присоединения Бессарабии к России, dosar 4548, fila 4.

Formarea acestei comisii a subliniat clar intențiile inițiale de a organiza serbări religioase „de a mulțumi lui Dumnezeu și țarului că Basarabia a fost eliberată de sub stăpânirea păgână”²⁹.

Ulterior, din tendința de a serba cu cât mai mare fast centenarul, au fost implicate mai multe autorități basarabene. Astfel, în aprilie 1911 episcopul Serafim, episcop de Chișinău și Hotin, a convocat reprezentanții administrației, funcționarii publici și pe cei imobiliari pentru a discuta chestiunea organizării serbării centenarului „unirii” Basarabiei cu Rusia³⁰. Autoritățile locale au ajuns la o înțelegere comună de a organiza serbări publice pe lângă cele de ordin religios și au ajuns la unele concluzii comune privind desfășurarea evenimentelor.

După adunarea convocată de Serafim în aprilie 1911, în luna mai a aceluiasi an a fost convocată o altă adunare în cadrul căreia mareșalul nobilimii basarabene, A. N. Krupenski, a format Comisia aniversară care trebuia să se ocupe de organizarea manifestațiilor. Din această Comisie făceau parte înalți funcționari, cum ar fi președintele Consiliului Zemstvei – A. F. Oleinicov, președintele Consiliului județean Chișinău – M. S. Glavce, mareșalul nobilimii județului Chișinău – A. C. Leonard, mareșalul nobilimii județului Bender – F. D. Krupenski și primarul orașului Chișinău – I. I. Levinschi³¹. Componența acestei comisii a fost în linii mari una rusă, fapt remarcat după numele lor de familie ceea ce a dovedit încă odată neimplicarea vechilor familii boierești basarabene sau cel puțin a populației.

Componența acestei Comisii nu a rămas constantă, ea suferind modificări pe parcurs. Astfel, ulterior aceasta a fost completată cu reprezentanți ai Zemstvei guverniale, de către baronii A. F. Stuart și N. I. Botezatu, reprezentanți ai Dumei orașului Chișinău, P. V. Sinadino, de reprezentanți de la conducerea eparhiei – protiereul V. I. Gumă, A. N. Iugan, viceguvernatorul Basarabiei, și S. V. Cociorvă, iar A. F. Oleinicov a fost înlocuit de C. A. Mimi³².

Comisia aniversară de organizare a serbărilor centenarului a fost confirmată oficial de Ministerul Afacerilor Interne abia la 15 martie 1912³³, însă acest fapt nu a oprit membrii acestei Comisii din activitatea lor. Ei au fost preocupați să implice cât mai multe instituții culturale și administrative din Basarabia, dar și populația acesteia pentru ca evenimentul să nu arate ca o inițiativă a administrației ruse, ci o inițiativă a basarabenilor „care sunt credincioși și smeriți în fața împăratului și îi mulțumesc că au fost eliberați de sub jugul turcesc”³⁴, aşa cum se menționa într-o telegramă adresată țarului.

Manifestațiile de la Chișinău din mai 1912 au fost de o mare amploare, fiind organizate în aşa fel încât să participe cât mai mulți basarabeni pentru a marca im-

²⁹ Ibidem.

³⁰ Николай Лашков, *op.cit.*, Chișinău, 1914, p. 1. Autoritățile ruse au pus accentul pe „unirea” Basarabiei cu Rusia sau în unele documente regăsim ”alipirea” Basarabiei cu Rusia.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, p. 2.

³³ Ibidem. Confirmarea târzie a Comisiei poate fi motivată prin faptul că a suferit mai multe modificări pe parcursul anului 1911 și la începutul anului 1912, din cele menționate mai sus, iar confirmarea ei în martie 1912 dovedește faptul că s-a ajuns la o componență finală a Comisiei.

³⁴ ANRM, fond 208, dosar 4548, fila 39.

portanța evenimentului. Autoritățile ruse de la Chișinău au încercat să organizeze aceste serbări cu cât mai mare fast, iar la un moment dat se anunță că va sosi chiar și împăratul Nicolae al II-lea cu întreaga familie imperială³⁵, consilieri de stat și reprezentanți de la curte, ceea ce nu s-a întâmplat. În schimb, autoritățile de la Petersburg și cele de la Chișinău s-au asigurat ca serbările să fie cât mai fastuoase și să participe cât mai multă lume care să elogieze țarul și politica rusă³⁶.

În cadrul ședințelor privind organizarea evenimentelor din mai 1912 a fost înaintată și propunerea ridicării unui monument în cinstea țarului Alexandru I. Această inițiativă a apărut în cadrul unei întruniri din mai 1911, atunci când mareșalul nobilimii basarabene A. N. Krupenski a condus ședința care trebuia să se ocupe de serbările din mai 1912³⁷, în contextul în care s-a propus revizuirea tuturor monumentelor referitoare la războiul din 1812, dar și o rememorare a activității și vieții țarului Alexandru I³⁸. În conjunctura acestor dezbateri Krupenski ar fi venit cu ideea ridicării monumentului³⁹. Însă după unele surse, inițiatorul ar fi fost episcopul Serafim⁴⁰. Inițiativa a fost primită cu „mare entuziasm” de cei prezenți, iar banii pentru construirea monumentului au fost oferiti „de bunăvoie” și cu mare „bucurie” de toți basarabenii, „voluntarii” adunând peste 120.000 de ruble⁴¹. În cadrul acestor ședințe s-a decis ca piatra de temelie să fie pusă în una din zilele manifestațiilor și să fie sfînțit de cele mai importante fețe bisericești în frunte cu episcopul Serafim⁴².

Comisia care s-a ocupat de monument a fost selectată în 1911 și includea pe guvernatorul Basarabiei Mihail Ghilhen, drept președinte al comisiei, episcopul Serafim, I. Levinskii, primarul orașului Chișinău, C. A. Mimi ca reprezentant al zemstvei etc⁴³. Aceeași comisie responsabilă de ridicarea monumentului a convenit redactarea a două broșuri aniversare care să aducă la cunoștință publicului momentele construirii monumentului și importanța sa istorică, dar cel mai important aspect a fost schița biografică a țarului Alexandru I care, la fel ca și în broșurile aniversare de la 1912, a fost responsabilitatea protoiereului Nicolai Lașkov⁴⁴. Ultimul a fost înșărcinat nu doar cu redactarea și publicarea broșurilor, dar și publicarea portretelor

³⁵ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă*, București, 1992, p. 72.

³⁶ Armand Goșu, *Basarabia sub ocupație țaristă în Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, ed. a III-a, coord. Ioan Scurtu, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 110.

³⁷ Николай Лашков, *Столетье присоединения Бессарабии к России*, Типография Бессарабского Губернского Правления, Chișinău, 1912, p. 1.

³⁸ ANRM, fond 208, *Празднование столетия присоединения Бессарабии к России*, dosar 4548, f. 79.

³⁹ *Idem*, dosar 5033, f. 21.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *История постановки памятника Императору Александру I Благословенному в Кишинев*, Editura I. I Guzin, Chișinău, 1914, p. 5.

⁴² Николай Лашков, *op.cit.*, 1912, p. 7.

⁴³ *История постановки памятника Императору Александру I Благословенному в Кишинев*, Editura I. I Guzin, Chișinău, 1914, p. 5.

⁴⁴ Николай Лашков, *Открытие в Кишиневе памятника Императору Александру I Благословенному Его Величеством Государем Императором Николаем II 3-го июня 1914 года*, Типография Бессарабского Губернского Правления, Chișinău, 1914, p. 5-12. În aceste broșuri aniversare au fost mai multe poze ale țarului Alexandru I dar și poze cu monumentul țarului deja finalizat.

membrilor familiei imperiale⁴⁵. Aceste portrete nu trebuiau să fie costisitoare, să nu depășească suma de 3-4 copeici, ca fiecare persoană să își poată procura un portret sau broșură. Portretele și broșurile au fost împărțite împreună, convenindu-se ca să fie tipărite 50.000 de portrete și 10.000 de broșuri, iar distribuirea lor să se facă prin intermediul comisiei responsabile cu instalarea monumentului⁴⁶.

Piatra de temelie și ridicarea monumentului. Pregătirea serbărilor pentru aniversarea „unirii” Basarabiei și desfășurarea evenimentelor propriu-zise a inclus și momente legate de monumentul țarului Alexandru I. Manifestațiile de la Chișinău s-au desfășurat în intervalul 16-19 mai, ziua de 17 mai având o semnificație deosebită legată de evenimentul menționat. Astfel, ziua a început cu o liturghie la catedrală, apoi s-a desfășurat o procesiune religioasă pe strada Alexandrovskaiia, de la catedrala episcopală până la biserică Ciuflea, unde a fost adusă icoana de la mănăstirea Hârbovăț⁴⁷. Procesiunea religioasă a fost condusă de Zenovie, episcop de Ismail, fiind ajutat de 4 arhimandriți, 2 protoierei și de cor⁴⁸. După liturghie, la 11.30, din biserică a pornit o altă procesiune religioasă care urma să fie apogeul zilei de 17 mai dar și a serbărilor de 100 de ani „de unire a Basarabiei cu Rusia”, prin punerea pietrei de temelie a monumentului lui Alexandru I.

Amplitudinea acestor evenimente a avut drept scop dovada puterii Rusiei în Basarabia și loialitatea basarabenilor față de puterea de la Sankt Petersburg. Această necesitate a apărut din dorința de a demonstra rezultatul pozitiv al politiciei de rusificare, deoarece revoluția din 1905-1907 din Basarabia a avut subsol naționalist, de menționat asociațiile studenților basarabeni de la Universitatea din Dorpat, Estonia⁴⁹.

Procesiunea de punerea pietrei de temelie a monumentului a fost în frunte cu Serafim⁵⁰ însoțit de alți 3 episcopi dar și persoane oficiale, cum ar fi A. N. Haruzin, s-a întrebat către piața de lângă casa arhiepiscopală unde urma să se desfășoare evenimentul. Aici Serafim a ținut un discurs prin care a enumerat „faptele mărețe” ale conducătorilor ruși și a vorbit de binefacerile poporului rus pentru basarabenii⁵¹.

⁴⁵ ANRM, fond 2, *Канцелярия губернатора Бессарабии*, dosar 9439, f. 3.

⁴⁶ *Idem*, dosar 9440, f. 1.

⁴⁷ „Друг”, Chișinău, an XVI, nr. 113 (4770), mai 1912, p. 1.

⁴⁸ *Епархиальная хроника* în „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, an XLV, nr. 21, mai 1912, p. 728.

⁴⁹ Nicolae Ciachir, *Basarabia voievodală românească până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial*, Editura Oscar Print, București, 1999, p. 80. Studenții basarabeni de la Universitățile din Odesa, Kiev, Varșovia, Moscova, Sankt Petersburg, dar mai ales Dorpat au fost cei care au pus bazele mișcării revoluționare de la 1905-1907 din Basarabia. La Dorpat a fost înființată prima organizație basarabeană din Rusia - „Pământenia basarabeană” – din care au făcut parte naționaliștii basarabeni Ion Pelivan, Alexandru și Vasile Oatul, Gheorghe Chicu, Teodor Loghin, Alexandru Groapă, Constantin Goian, Nicolae Siminel, V. Hartia și alții. Un alt nucleu al organizației basarabene din Dorpat a fost și Pantelimon Halippa care, la 30 octombrie 1905, a pus bazele „Societății pentru cultura națională moldovenească”. De menționat că Revoluția din 1905-1907, în Rusia a avut scopul de liberalizare a aparatului politic autocrat în timp ce în guberniile imperiului, revoluțiile au avut un caracter naționalist.

⁵⁰ Николай Лашков, *op. cit.*, 1912, p. 70. Serafim a primit titulatura de Arhiepiscop din partea țarului cu ocazia centenarului.

⁵¹ *Ibidem*, p. 90-91.

După discursul lui Serafim, la 11.45 s-a ținut o mică slujbă religioasă de sfințire a locului apoi a fost citit actul de ctitorie a monumentului. Aici au fost menționată toți funcționari care au contribuit la ctitoria lui, apoi pergamentul a fost pus într-o cutie de metal și aşezată la baza monumentului. Prima piatră de temelie a fost pusă de către arhiepiscopul Serafim, de A. N. Haruzin și de A. N. Iugan⁵².

Monumentul a fost ridicat timp de doi ani, iar pentru lucrările acestuia s-a recomandat artistul-sculptor italian Ettore Ximenes⁵³, autorul lucrărilor monumentelor lui Alexandru al II-lea și al lui Stolâpin din Kiev⁵⁴. Pentru lucrările monumentului s-au folosit doar 75.000 de ruble din cele 120.000 de ruble adunate, N. Lașkov a menționat în broșura sa că s-ar fi folosit 100.000 de ruble⁵⁵. Lucrările au fost însoțite de mai multe neînțelegeri dintre părți, deoarece nu se ajungea la un proiect final. Însă, în mai 1914 monumentul a fost deja finisat. Neînțelegerile au privit proiectul inițial al lui Ximenes care prevedea iluminarea monumentului, dar s-a renunțat treptat la această idee, deoarece după unele afirmații, accesoriile aduse de sculptor ar fi fost distruse⁵⁶.

La sfârșitul lunii mai au apărut din nou discuții cu privire la amenajarea monumentului, dar și problema lichidării plăților restante către sculptor. Problema plăților către sculptorul italian a apărut pe fundalul ultimelor amenajări ale monumentului, care nu ar fi fost făcute de Ettorio Ximenes, ci de comisia de organizare. În acest fel, unele voci s-au postat pentru plata a 20.000 de ruble din totalul inițial de 30.000 care trebuiau plătite. Într-un final s-a ajuns la înțelegerea plății integrale de 30.000 de ruble, la insistențele lui Sinadino și Krupenski care au considerat o onoare munca marelui sculptor italian⁵⁷. În rezultatul dezbatерii privind iluminarea monumentului, cu mențiunea distrugerii accesoriilor propuse de sculptor dar și altor schimburi de idei, s-a ajuns la concluzia ca monumentul să nu fie iluminat, decizia justificându-se prin faptul că nu va coincide cu proiectul propus inițial⁵⁸.

Din nefericire, monumentul nu s-a păstrat, dar au fost găsite o serie de poze de la momentul festiv din 3 iunie 1914 (fig. 1). De asemenea, în *Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России* este o descriere detaliată a monumentului: „Monumentul este compus dintr-un postament precedat de 7 trepte și figura Împăratului. Postamentul și treptele sunt din granit roz; lungimea

⁵² Ibidem, p. 92-93.

⁵³ Ettore Ximenes, 11 aprilie 1855-20 decembrie 1926, a fost un renomit sculptor italian renomuit prin numeroasele sale sculpturi nu doar din Italia dar și din mai multe orașe ale lumii, cum ar fi Washington, New York, São Paulo sau Buenos Aires. Printre lucrările sale semnificative ar fi monumentalul Ciceruacchio, grupul de marmură „Il Diritto” sau monumentalul lui Giuseppe Verdi din Parma. În Rusia s-a făcut renomuit prin monumentele lui Alexandru al II-lea (1911) și a lui Piotr Stolâpin (1913) din Kiev, monumente nepăstrate.

⁵⁴ История постановки памятника Императору Александру I Благословенному в Кишинев, Editura I. I Guzin, Chișinău, 1914, p. 6.

⁵⁵ Ibidem, p. 12.

⁵⁶ ANRM, fond 2, Канцелярия губернатора Бессарабии, dosar 9439, f. 4.

⁵⁷ Ibidem, dosar 9440, f. 4.

⁵⁸ Ibidem, f. 1.

treptelor pe fațada străzii Alexandrovskia este de 12 metri. Pe postament a fost ridicată figura de bronz a împăratului cu o înălțime de 4 arșini⁵⁹, în uniformă de campanie și capul descooperit. La picioarele împăratului, pe postament este un basorelief ce reprezintă două femei, Rusia care primește în brațele sale Moldova suferindă. Basorelieful este din bronz, iar asupra basoreliefului este reprezentat un vultur ce protejează cu aripile sale puternice cele două figuri. Întreaga parte arhitecturală a monumentului este de șase metri⁶⁰.

Dezvelirea monumentului în prezența familiei imperiale ruse. Dezvelirea monumentului și sfîntirea lui a fost inițial propusă pentru 16 mai 1914 pentru a marca 2 ani de la serbările Centenarului, însă anunțul conform căruia la Chișinău va veni țarul Nicolai al II-lea și întreaga familie imperială a amânat acest eveniment pentru 3 iunie 1914⁶¹. Această schimbare în programul dezvelirii monumentului a adus și o „alertă” conducerii guberniale a Basarabiei. Importanța deosebită acordată acestui eveniment a fost considerată drept una simbolică, deoarece venea să sărbătorească 100 de ani de la „unirea Basarabiei cu Rusia” în prezența monarhului⁶².

Pregătirile au devenit mai consistente spre sfârșitul lunii mai. La 20 mai, s-a întrunit o ședință specială a comisiei responsabile pentru amenajarea monumentului⁶³, în cadrul căreia s-au discutat unele probleme organizatorice. Astfel, s-a decis printr-o propunere finală ca monumentul să nu fie iluminat, s-a discutat broșura lui N. Lașkov și a portretelor familiei imperiale⁶⁴, și prezența populației dar și a elevilor din ciclul mediu de învățământ la aceste procesiuni⁶⁵. Situația a devenit mai alarmantă după ucazul imperial din 22 mai 1914. Prin acest ucaz fiecare județ trebuia să trimită o listă cu preoții care „doresc” să participe la ceremoniile din Chișinău de la 3 iunie⁶⁶. Prin acest ucaz practic tot clerul Basarabiei a fost nevoit să vină la Chișinău, demonstrat și de ucazul Episcopului de Chișinău, Gavriil, din 23

⁵⁹ Arşin – unitate de măsură folosită în Rusia imperială, 1 arshin poate fi tradus ca yard ce reprezenta 71,12 cm. În acest context monumental țarului Alexandru I ar fi avut o înălțime de 285 cm.

⁶⁰ Николай Лашков, *op. cit.*, 1914, p. 90.

⁶¹ Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая Александровича и Государыни Императрицы Александры Федоровны и Наследником Цесаревичем Алексеем Николаевичем и Августинами Дочерьми Ольгой Николаевной, Татьяной Николаевной, Марией Николаевной и Анастасией Николаевной 3-го июня 1914 года в г. Кишиневе în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1123.

⁶² „Бессарабская жизнь”, Chișinău, an XI, nr. 127, 3 iunie 1914, p 3. Presa din Basarabia a ținut să sublinieze că țarul venea pe timp de pace comparativ cu anul 1877 când țarul a venit în Basarabia atunci când era în plină desfășurare războiul rusu-româno-turc.

⁶³ Din cadrul comisiei speciale pentru amenajarea monumentului au făcut parte președintele administrației zemstve/guberniale, C.A. Mimi, președintele administrației zemstvei Chișinăului, M.S. Glavce, baronul A.F. Stuart și invitații președintelui Mimi: comandantul garnizoanei, G.A. Zander, președintele instituțiilor medii de învățământ din Chișinău-I. A. Closovskii, inginerul guberniei-A.M. Svaldurov și șeful poliției din Chișinău-S. A. Petrovskii.

⁶⁴ ANRM, fond 2, *Канцелярия губернатора Бессарабии*, dosar 9440, f 1. Cu ocazia centenarului „unirii”, protoiereul Nicolai Lașcov a fost însărcinat cu scoaterea unor broșuri în care a prezentat istoricul celor 100 de ani de la acest eveniment și desfășurarea evenimentelor din mai 1912. Cu ocazia dezvelirii monumentului a fost însărcinat să editeze o broșură în care au fost semnalate activitățile esențiale ale lui Alexandru I dar și un scut istoric al monumentului și o serie de portrete a familiei imperiale ruse.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 1-2.

⁶⁶ ANRM, fond 208, *Празднование столетия присоединения Бессарабии к России*, dosar 5033, f. 48.

mai 1914, prin care cerea tuturor fețelor bisericești să fie prezente la ceremonie, bisericile oferindu-le bani pentru biletul de tren⁶⁷.

*Fig. 1. Dezvelirea monumentului lui Alexandru I
în prezența familiei imperiale, Chișinău, 3 iunie 1914.*

Sursa: „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, an XLVII, nr. 25, 22 iunie, p. 1123.

Ulterior, acest ucaz a fost extins și asupra populației guberniei. Această mobilizare generală a fost organizată la fel ca în 1912 pentru a arăta „dragostea” și „bucuria” basarabenilor pentru că se află în componența Imperiului Rus. Astfel, la fel ca și în 1912, fiecare județ trebuia să trimită „reprezentanții” săi la Chișinău. Asemenea liste au fost întocmite de fiecare județ, aceste acte astăzi pot fi consultate în dosarele de arhivă. Astfel, prezenta preoților și locuitorilor din județele Bălți, Akkerman, Ismail⁶⁸, dar și a cadrului didactic din instituțiile de învățământ din Chișinău, cum ar fi Seminarul din Chișinău, Gimnaziile de băieți nr. 2 și 3 etc. se datorează măsurilor administrative întreprinse de autorități⁶⁹.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem, f. 2-20.

⁶⁹ Ibidem, f. 2-25. Documentele de arhivă oferă o serie de rapoarte primite de Consistoriul Duhovnicesc de la majoritatea județelor guberniei prin care s-a confirmat prezența populației la evenimentul din 3 iunie drept răspuns la ucazul din 22 mai. Rapoartele de confirmare au fost din județele Hotin, Orhei, Akkerman, Ismail sau Bălți. De menționat că s-a pus accent pe prezența în special a fețelor bisericești, chiar și prezența unor preoți militari din regimentul 55 din Podolsk sau 55 din Volânsk. Semnificativ este faptul că liste din unele sate nu au relevat nici un nume cu origine română.

Apropierea vizitei țarului nu a fost doar un moment semnificativ pentru conducerea Basarabiei, ci și pentru funcționarii de la Petersburg. Astfel, poliția secretă s-a preocupat de securitatea evenimentului, iar la 26 mai, de la Odesa a sosit la Chișinău ministrul S. V. Ruhlov⁷⁰, verificând în acest fel linia de cale ferată Odesa-Chișinău⁷¹.

Pregătirile organizatorice au continuat pe parcursul lunii mai și s-a decis ca în contextul în care inițiativa construirii monumentului a aparținut lui Serafim, acum arhiepiscop de Tveri, să fie invitat pentru momentul festiv ca să sfîntească monumentul, acesta a acceptat această onoare⁷². Apoi, arhiepiscopul Serafim a participat la ulterioarele pregătiri ale evenimentului. Astfel, la 30 mai, la ora 18.00, comisia a dezbatut ultimele probleme legate de pregătiri, s-a discutat programul slujbelor catedralei privind venirea țarului în prezența arhiepiscopului Serafim, dar și al episcopilor Gavril și Neofit⁷³. Pe 31 mai, s-a făcut o repetiție a programului aprobat de cancelaria guberniei.

Apropierea zilei de 3 iunie a animat viața în capitala guberniei dar și în toate instituțiile administrative, educative, culturale și religioase. Orașul a fost amenajat cu mai multe arcuri de triumf, dar nu cu aceeași ampolare ca în 1912. De asemenea, a fost limitată circulația prin oraș, deoarece s-au amenajat spațiile pentru serbarele populației⁷⁴. La 3 iunie, în gara de la Chișinău s-au adunat cele mai importante personalități ale Chișinăului. La 8.30, în gară înaintea trenului imperial a sosit comandanțul militar al regiunii Odesa, V.N. Nikitin, iar pentru sosirea țarului în gară așteptau miniștrii afacerilor interne, educației publice, comunicațiilor, guvernatorul Basarabiei, mareșalul nobilimii basarabene, deputați, primarul Chișinăului, dar și alți funcționari publici și militari ai guberniei împreună cu membrii familiilor lor, precum și reprezentanți ai presei (ziarele „Друг”, „Голос Кишинева”, „Кишиневские Епархиальные Ведомости” etc.)⁷⁵.

Trenul imperial a ajuns în gară la 9.30, fiind întâmpinat cu urale. Familia imperială a salutat pe cei prezenți, țărina și fiicele au primit flori. Țarul a fost însoțit de ministrul palatului imperial, de aghiotanții săi, generali și miniștri⁷⁶. După scurte discursuri toți cei prezenți s-au întrebat spre catedrală. La catedrală au fost întâmpinați de Serafim, care a ținut un scurt discurs în care a mulțumit pentru eliberarea Basarabiei de sub jugul turcesc, iar monumentul ridicat este un semn de mulțumire

⁷⁰ Serghei Vasilievici Ruhlov, 24 iunie/6 iulie 1852-19 octombrie 1918, a fost om de stat rus, ministrul al Comunicațiilor în intervalul 1909-1915, în presa din Basarabia numit „ministrul al drumurilor de fier”, a fost și membru conservator al Consiliului de Stat în 1913.

⁷¹ *Știri din Chișinău* în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 19, 25 mai 1914, p. 4.

⁷² ANRM, fond 208, *Празднование столетия присоединения Бессарабии к России*, dosar 5033, f. 21.

⁷³ „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 23-24, 8-15 iunie 1914, p. 1113.

⁷⁴ М. Гилхен, *Их Императорские Величества в Кишиневе* în „Бессарабская жизнь”, Chișinău, an XI, nr. 128, 5 iunie 1914, p. 3.

⁷⁵ *Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая ...* în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1127.

⁷⁶ *Награды полученные на открытие памятника Александру I* în „Бессарабская жизнь”, Chișinău, an XI, nr. 127, 3 iunie 1914, p. 5.

și apropiere față de poporul rus⁷⁷. După un scurt Te-deum toată lumea s-a îndreptat spre monument. La 10.30, toți cei prezenți erau pregătiți pentru a începe ceremonia în acest scop fiind anterior amenajat un pavilion unde a stat familia imperială (fig. 2). Toți demnitarii locali au fost prezenți în jurul monumentului, bărbații erau îmbrăcați în uniformă de vară cu toate semnele de paradă, iar doamnele în haine și pălării albe⁷⁸, „însă ficele nobililor și al funcționarilor au vrut să uimească și au ales să se îmbrace în portul național, idee aprobată de părinții acestora”⁷⁹.

Ziarul „Друг” a dat mai multe detalii privind ceremonia, dar am reușit să analizăm doar câteva preluări din alte surse din cauza absenței ziarelor. Astfel, după ce a fost ținut un scurt Te-Deum la monument și o rugăciune de pomenire pentru Alexandru I, a fost dezvelit și monumentul cu 100 de bubuituri de tun⁸⁰, după care monumentul a fost sfântit de episcopul Serafim⁸¹. După acest moment festiv au fost oferite medalii funcționarilor implicați în organizarea acestui eveniment aniversar. Au fost oferite o medalie de aur, 50 de argint și 700 de bronz, ulterior au mai fost distribuite și alte medalii în alt context; medalile au fost fabricate de italianul Stefano Johnson din Milano⁸². Apoi, funcționarii reprezentanți ai diferitor instituții și capi de județe au depus coroane, în total, fiind adunate peste 50 de coroane⁸³ (fig. 3). După aceste momente țarul a ținut un scurt discurs prin care a mulțumit pentru primirea călduroasă urând tuturor sănătate și a mulțumit fețelor bisericesti pentru credință și fidelitate⁸⁴. De asemenea, din pavilionul amplasat lângă monument familia imperială a putut admira defilarea trupelor, tot atunci, s-a decis ca regimentul 53 de Volînsk să fie cel care va pași monumentul⁸⁵.

După această parte festivă a evenimentului a avut loc o întâlnire a familiei imperiale cu funcționari din Basarabia la sediul gimnaziului Nicolai al II-lea, unde oaspeții au fost întâmpinați, cu pâine și sare⁸⁶, de mareșalul nobilimii basarabene, Dolivo-Dobrovolski. În cadrul acestei intruniri funcționarii basarabeni au primit mai multe cadouri din partea țarului. Aceste cadouri sub formă de medalii nu au reprezentat altceva decât medalile aniversare ale Centenarului, listele cărora au fost întocmite din 1912, dar au fost înmânate de abia acum. Astfel, medalia de argint și ordinul Sfântului Vladimir a fost acordată preoților și profesorilor din Taraclia și Bender⁸⁷, iar medalia de aur și ordinul Sfintei Ana a fost înmânată unor locuitori din localitățile Mingir și Dăgușenii

⁷⁷ „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1118.

⁷⁸ *Ceremonialul dezvelirii monumentului împăratului Alexandru I la Chișinău* în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 20, 2 iunie 1914, p. 2.

⁷⁹ P. Cubolteanu, *Cum să ne îmbrăcăm* în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 19, 25 mai 1914, p. 1.

⁸⁰ *Serbările de la 3 iunie în Chișinău* în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 21, 8 iunie 1914, p. 3.

⁸¹ *Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая...* în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1133.

⁸² *Idem*, fond 2, Канцелярия губернатора Бессарабии, dosar 9440, f. 11.

⁸³ *Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая...* în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1133., p. 1134-1135.

⁸⁴ „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1117.

⁸⁵ *Награды, полученные на открытие памятника Александру I в “Бессарабской жизни”*, Chișinău, an XI, nr. 127, 3 iunie 1914, p 5.

⁸⁶ *Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая...* în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1141.

⁸⁷ „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 27-28, 6-13 iulie 1914, p. 294.

Vechi⁸⁸. De asemenea, înalții funcționari basarabeni ca Ghilhen, Krupenski, Mimi, Dolivo-Dobrovolski sau Levinski au primit cadouri din partea țarului, dar și medaliile de aur aniversare⁸⁹. A. N. Krupenski și C. A. Mimi, care au fost printre inițiatorii festivităților și au făcut parte din comisiile aniversare, au fost ridicăți la statutul de secretari de stat⁹⁰. După întâlnirea de la gimnaziul Nicolai al II-lea, întreg cortegiul a mers la muzeul zemstvei guberniale, unde au stat mai mult de două ore. Aici familia imperială a primit mai multe cadouri specifice tradiției românești: covoare și prosoape din partea muzeului⁹¹.

Fig. 2. Dezvelirea monumentului lui Alexandru I

în prezența familiei imperiale, Chișinău, 3 iunie 1914 (pavilionul).

Sursa: „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, an XLVII, nr. 25, 22 iunie, p. 1124.

După aceste ceremonii, la 16.00 a fost organizată o masă festivă pentru oaspeții festivităților, dar și spectacole pentru populație, iar la ora 18.00 guvernatorul a organizat o cină la palatul său⁹². După această cină, oaspeții capitalei au plecat spre

⁸⁸ Ibidem, p. 295.

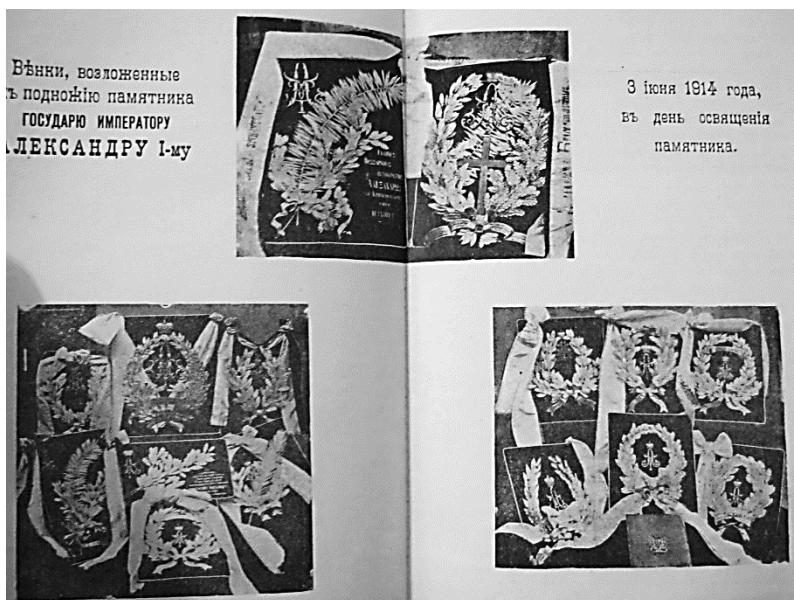
⁸⁹ Пребывание Их Императорских Величеств, Государя Императора Николая ... în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 25, 22 iunie 1914, p. 1148.

⁹⁰ М. Гилхен, *Их Императорские Величества в Кишиневе* în „Бессарабская жизнь”, Chișinău, an XI, nr. 128, 5 iunie 1914, p 3.

⁹¹ Serbările de la 3 iunie în Chișinău în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 21, 8 iunie 1914, p. 3.

⁹² „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, nr. 23-24, 8-15 iunie 1914, p. 1115.

gară, fiind însorți de întregul cortegiu. Însă serbările au continuat la adunarea nobilimii, iar pentru populație s-au organizat mai multe evenimente, orașul fiind iluminat și decorat pentru a se aprecia mobilizarea nobilimii și funcționarilor în acest fel serbările continuând și pe 4 iunie⁹³.

Fig. 3. Coroanele depuse de funcționarii guberniei Basarabia la dezvelirea monumentului lui Alexandru I, Chișinău, 3 iunie 1914.

Sursa: „Кишиневские епархиальные ведомости”, Chișinău, an XLVII, nr. 25, 22 iunie, p. 1217.

Ecouri în presă. Reflecțiile evenimentului de la Chișinău din 3 iunie 1914 pot fi caracterizate în funcție de punctul de vedere din care a fost privit. Presa din Basarabia, cu unele publicații cum ar fi „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, „Бессарабская жизнь”, „Друг” sau „Голос Кишинева” au fost preocupate de detaliile desfășurării evenimentului, accentuarea prezenței țarului la acest eveniment alături de familia imperială. Presa vremii nu oferă doar o notă informativă a evenimentului, ea s-a preocupat de informarea și pregătirea populației pentru întâmpinarea înălților oaspeți. Ziariștii nu au fost preocupați ca în articolele lor să critice sau să analizeze unele aspecte de politică externă sau reacții de peste Prut cu privire la acest eveniment. Presa din Basarabia a încercat să sublinieze importanța istorică a evenimentului care marca o dată în plus centenarul „unirii” Basarabiei cu Rusia.

De cealaltă parte, presa din Regat a fost atentă la desfășurarea evenimentelor de la Chișinău. De menționat că reacțiile la acest eveniment comemorativ pentru români nu a primit nici o reacție politică oficială, la fel ca și evenimentele din mai 1912, ci au fost reacții în presă și în cadrul unor cercuri intelectuale, în frunte cu

⁹³ Serbările de la 3 iunie în Chișinău în „Cuvânt Moldovenesc”, an I, nr. 21, 8 iunie 1914, p. 4.

Liga Culturală. Indignarea a fost amplificată de faptul că la 1 iunie 1914, țarul împreună cu familia imperială a fost la Constanța, unde a fost o întâlnire cu regele Carol I și familia regală. Această neînțelegere a fost greu de perceput, mai ales că problema Basarabiei a reprezentat mărul discordiei în relațiile româno-ruse după momentele 1812 și 1878. Unii istorici, ruși în special, explică această atitudine a Rusiei cu trimitere la faptul că aceasta considera Basarabia drept o parte integrantă a Imperiului său, o gubernie rusificată fără un fond românesc. De asemenea, se relevă și o duplicitate a rușilor, care susțineau România în aspirațiile sale privind Transilvania, în acest fel evitând subiectul Basarabiei. Această politică a Rusiei a fost de cele mai multe ori justificată de istoriografia rusă prin faptul că România avea sentimente mai apropiate de Transilvania și românii uitaseră demult de Basarabia⁹⁴.

Faptul că românii din Regat ar fi uitat de Basarabia au fost contraargumentate de criticele dure din presă în anul 1912, amplificate și de manifestațiile comemorative în marile orașe, dar și din anul 1914. Criticile presei românești nu s-au rezumat doar la acuzațiile asupra politicii ruse, dar au fost ridicate și o serie de obiecții asupra politicii externe românești cu referire la momentul întâlnirii de la Constanța dintre suverani. Atitudinea ostilă a unor voci privind vizita țarului la Constanța a fost privită prin prisma percepției că România ar fi ieșit de sub tutela Austro-Ungariei și ar fi intrat sub tutela Rusiei. Aceste puncte de vedere considerau că politica românească s-ar fi „schimbat la o cupă de șampanie cu Rusia autocrată”⁹⁵, însă românii nu uită rapturile de la 1812 și 1878, iar muzica evenimentului doar acoperea nemulțumirile românilor⁹⁶. Mai mult decât atât presa românească considera serbarele de la Chișinău drept „o bătaie de joc la adresa României” deoarece solemnitatea prezidată de țar se desfășoară imediat după vizita de la Constanța⁹⁷.

În această dezbatere aprigă au fost aduse mai multe comentarii și de Nicolae Iorga. Acesta a fost unul dintre liderii evenimentelor comemorative din 1912 și 1914 și nu s-a abținut să critice evenimentele de la Chișinău. Istoricul a subliniat că românii nu vor uita acțiunile rușilor pe parcursul istoriei. De asemenea, el a vorbit cu nemulțumire de prezența țarului la Chișinău unde s-a dezvelit statuia țarului „liberator”. Nicolae Iorga a avut doar critici, începând de la descrierea monumentului unde „Basarabia (a fost înfățișată drept) o copilă căutând adăpost la sănul mării Rusii”, dar și critici asupra discursului țarului care vorbea de „sentimentele de iubire pentru ruși ale basarabenilor”⁹⁸. Nicolae Iorga nu a împărtășit aceste sentimente ale rusofilloi din conducerea Basarabiei.

Marele istoric român nu s-a rezumat doar la critica dură a politicii ruse, care după 100 de ani de la anexare, a încercat cu insistență să susțină alinierea și implicare Basarabiei în viața politică, economică, culturală și religioasă a Imperiului Rus.

⁹⁴ А.В. Игнатиев, *История внешней политики Российской империи (конец XIX-начало XX века)*, Editura Relații Internaționale, Moscova, 1997, p. 61.

⁹⁵ Constantin Mille, *Basarabia în „Adevărul”*, București, an XXVII, nr. 8877, 2 iunie 1914, p. 1.

⁹⁶ Vizite simandicoase în Idem, nr. 8863, 18 mai 1914, p. 1.

⁹⁷ Serbarea răpirii Basarabiei. Monumentul Țarului Alexandru I în „Dimineata”, București, an XI, nr. 3681, 4 iunie 1914, p. 1.

⁹⁸ Nicolae Iorga, *Constanța-Chișinău în „Neamul Românesc”*, Vălenii de Munte, an IX, nr. 22, 8 iunie 1914, p. 1.

Nicolae Iorga a avut o poziție opusă unor ziariști români care au criticat politica României după vizita țarului și mai mult decât atât, la comentariile ungurilor, care vorbeau de dualitatea politiciei ruse privind Constanța-Chișinău, el a justificat acțiunile politicianilor români prin faptul că „statul român are nevoie sale. I le impune momentul. El are datoria de a le satisface cu minte rece. Sentimentul nu are ce căuta”⁹⁹. Nicolae Iorga a căutat să justifice politica românească privind evenimentele de la 1 și 3 iunie, dar privind viitorul României el a subliniat că „statul român cunoaște Constanța. Si atât”¹⁰⁰. Atitudinea lui Nicolae Iorga dovedește că politicianii români doar se conformau curentului prezent în epocă și România trebuia să își caute un aliat din moment ce relațiile cu Puterile Centrale se înrăutățeau.

Dezbaterile din presa românească privind întâlnirea de la Constanța au fost foarte intense, dar evenimentele de la Chișinău nu au avut o reflectare prea mare în presa românească. Multe periodice s-au abținut să trateze subiectul Chișinău, chiar dacă la un moment dat în presa din România s-a vehiculat ideea că la evenimentul de la Chișinău va participa și regale Carol I, iar în situația în care starea de sănătate nu îi va permite acest lucru, în fruntea delegației române va fi principalele Ferdinand¹⁰¹, dar se spera că informația respectivă este doar o glumă¹⁰².

Comparativ cu articolele și comentariile critice cu privire la evenimentele ce s-au petrecut la Chișinău în mai 1912, aceste voci critice au fost minore. O asemenea atitudine se explică prin faptul că în contextul relațiilor româno-ruse manifestate la Constanța, momentul Chișinău 1914 a rămas în umbră.

Concluzii. Serbările aniversare ce au marcat evenimente istorice semnificative din istoria Rusiei au avut, la fel ca și orice manifestare de acest gen, un rol politic și un simbolism aparte. Ceremonialul și desfășurarea unor asemenea evenimente au dezvăluit treptat aceste caracteristici. Frecvența cu care se desfășurau astfel de momente festive au avut drept scop evidențierea măreției și puterii țarismului necesare pentru legitimarea puterii autocrate mai ales după ce a fost zguduită de infrângerea în războiul rusojaponez din 1904-1905 și apoi de revoluția din 1905-1907.

Acste serbări au fost însotite de manifestații populare de amploare și au fost organizate cu o deosebită minuțiozitate atât la nivel central cât și la nivelul guberniilor. Atitudinea prietenoasă a funcționarilor guberniilor s-a datorat și faptului că, de cele mai multe ori, aceștia erau rusofili. Basarabia a fost implicată într-o serie de astfel de evenimente aniversare pentru a legitima o dată în plus puterea rusă dar și o dovdă a succesului politiciei de rusificare.

Rapoartele diplomaților dar și actele oficiale din Basarabia au menționat de serbările centenarului „unirii” Basarabiei cu Rusia și „eliberarea de sub jugul turcesc” în acest scop organizându-se manifestații de mare amploare cu caracter politic, social și religios. Apogeul acestor serbări a fost dezvelirea monumentului țarului Alexandru I. Importanța și simbolistica ridicării unui monument țarului a fost justificată de imaginea acestuia drept un eliberator al basarabenilor. În același timp,

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Întâlnirea regelui Carol cu țarul Rusiei în „Românul”, București, an 44, nr. 2, 2 mai 1914, p. 3.

¹⁰² Vizite simandicoase în „Adevărul”, București, an XXVII, nr. 8863, 18 mai 1914, p. 1.

prezența țarului Nicolae al II-lea la eveniment a amplificat importanța acordată de Petersburg Basarabiei, iar populația guberniei a fost „mulțumită” că a fost vizitată de urmașul țarului care a schimbat soarta acestui teritoriu.

Inițiativa și pregătirile pentru ridicarea monumentului au dovedit o împlinire doar a funcționarilor rusificați și nu a populației basarabene care ar fi oferit voluntar resurse pentru inaugurarea acestuia. Prezența maselor la eveniment nu a fost decât o bună organizare la nivel central.

Ceremonialul evenimentului învăluit într-un ritual de demonstrație a puterii ruse dar și o simbolistică deosebită a țarului eliberator a fost amplificată și de tabloul general al întregului monument care o dată în plus venea să demonstreze statutul „protector” al Rusiei. Un rol important în acest eveniment l-a avut și propaganda personificată prin broșuri și portrete.

Reacțiile privind acest eveniment nu au avut un impact deosebit. Criticile cu un răsunet mai mare și mai dure au fost cu ocazia manifestațiilor din 1912. De această dată presa din Regat nu a reacționat atât de vocal cum făcuse cu doi ani în urmă. Nicolae Iorga a fost cel care a criticat atitudinea rușilor care priveau Basarabia drept parte integrală a Imperiului Rus fără a ține cont de basarabenii care locuiau pe un pământ românesc.

Pavel Moraru *

NISTRUL – O GRANIȚĂ DIN TRE DOUĂ LUMI (1918-1944)

During the Second World War and in the interwar period, the Dniester river became a natural border, a state border and a dividing line between two worlds. The Dniester river was one of the most important lines of communication for Bessarabia, which was necessary for the economic development. While for the most of Transdniestrian's citizens it was a barrier that they wanted to pass and run from Communist regime. The Bolshevik agents crossed the river to the right bank because they wanted to destabilize the internal situation and to create diversions in order to "export the proletarian revolution" to Romania. That is why the Dniester border was the most guarded border in the epoch. In 1940, through the union of the two banks of the Dniester river, the leadership from Kremlin create the Moldavian Soviet Socialist Republic. In the following year, the Romanian army, together with the German troops crossed the river in order to liquidate the Soviet regime. In 1944, the two banks of the river were unified through the reestablishment of the Moldavian Soviet Socialist Republic. That situation remained till 1990, when the transdniestrian separatist tendencies were activated. Their mission was to prevent the reunion of the Bessarabia with Romania and the river Dniester became the border between two worlds.

Keywords: Dniester, Bessarabia, Transdniestrian, Romania, border.

Cu o lungime de 1.352 km., izvorând din Carpații Orientali (pe versantul de nord-vest al Muntelui Rozluci din Ucraina, în apropiere de granița cu Polonia) și revărsându-se în Marea Neagră, Nistrul a fost, pe parcursul istoriei, o importanță arteră de transport (circa 826 km. fiind navigabili), dar și o graniță naturală, cu cetele Hotin, Soroca, Tighina și Cetatea Albă, pe malul basarabean.

Albia Nistrului are o lățime medie de 150-250 de metri și adâncimi la ape mici, care variază între 0,50-1,40 metri, debitul mediu anual fiind de 600 metri³/secundă. Cursul râului este șerpuit și extrem de pitoresc: în partea de nord a Basarabiei – cu sectoare stâncoase ale malului, iar în partea de sud – cu văi roditoare. Ion Jalea, în lucrarea sa „Basarabia”, descria astfel lunca Nistrului: „Pe la Orhei, pe la Hotin, rămâi fermecat de frumusețile peisajului; nici împrejurimile Rinului parcă nu sunt mai pitorești ca ținutul de la Soroca de pe Nistru. Maluri înalte, sfârtecate, ici gemând sub povara pădurilor seculare, colo arătându-și piepturile goale și stâncoase. Mai încolo codrii mari înfloreasă cu maiestatea lor tacută, spintecați de văi înguste, piezișe, petroase, în care se zbuciumă pârâiele și râulețele ce se grăbesc zgomotoase spre Nistru. În sfârșit, bătrânlul Nistru însuși, cu apele-i vajnice, mâncându-și albia printre stânci și dealuri, domolindu-se pe urmă încetul cu încetul și alunecând falnic în Marea Neagră, cea posomorâtă și furioasă...”¹.

* Pavel Moraru, doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar, Facultatea de Științe Socio-Umane a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

¹ Jalea Ion, *Basarabia. Descrierea. Istoria. Unirea. Împreună cu Harta Basarabiei*. Ed. „Steinberg”, București, f.a., pp. 3-4. Ion Jalea mai nota: „Dintre râurile Basarabiei, afară de Nistru și Prut, care o

În prezent, cursul superior al Nistrului constituie granița dintre Republica Moldova și Ucraina, după care intră în teritoriul Republicii Moldova (în partea stângă fiind zona separatistă transnistreană), iar apoi, pe cursul inferior, iarăși este linia de frontieră dintre Republica Moldova și Ucraina.

1.1 Nistrul în contextul economic basarabean. În perioada țaristă, Nistrul era navigabil de la localitatea Jvaneț (actualmente în Ucraina), iar de la Moghilev și până la limanul Nistrului, circulau vapoarele; de la Varnița în jos, pe cursul râului erau instalate semne de atenționare pentru vase. Pe cursul superior al fluviului era transportat lemnul cu plutele. Circa 1/3 din transporturile de mărfuri, erau cele cu lemn, 1/2 cu grâu și restul cu piatră, ghips etc. În anii 1892-1908, în medie erau transportate pe Nistru 12 milioane de puduri² pe an. Numărul persoanelor transportate cu flota nistreană, era de aproximativ 90.000 pe an³.

Navigația pe fluviu era administrată de un serviciu special, cu sediul la Tighina. Acesta se ocupa de amenajarea și întreținerea porturilor și debarcaderelor.

În anii Primului Război Mondial navigația pe Nistru a avut de suferit: multe vase au fost scufundate, podurile care uneau cele două maluri ale râului au fost aruncate în aer, blocând accesul pe anumite segmente⁴.

După Unirea Basarabiei la Regatul României (27 martie 1918), cursul Nistrului a devenit granița de est a României⁵. Dar, guvernul român a planificat măsuri pentru reluarea navegării pe Nistru. Urma să fie instituit și un regim special pentru Limanul Nistrului. La 5 aprilie 1918, a fost emis Ordinul ministrului Lucrărilor Publice nr. 4.310, referitor la redeschiderea navegării pe Nistru, în care se spunea că, „în primul rând trebuiau luate „măsurile provizorii de poliție, pentru ca navegăția să înceapă fără întârziere”⁶.

Flotila nistreană se compunea din drăgi, remorchere, pontoane, bărci, precum și șalupe de poliție, etc. De-a lungul fluviului existau peste o sută de faruri, care în mare parte nu funcționau, din cauza dezorganizării cauzate de războiul mondial⁷.

mărginesc, însemnăm Răutul, Ichel, Bâcu, care se varsă în Nistru; Ciugur, Camenca și Nirnova, care se varsă în Prut; Ialpug, care se sfârșește în lacul Bolgrad; Balabanca, ce se scurge în Marea Neagră; și Cogâlnicul, care se varsă în lacul sărat Sasâc” (*Ibidem*, p. 10).

² Pud – unitate de măsură rusească a greutății, egală cu 16,38 kg.

³ Бер П. С., *Бессарабия. Страна. Люди. Хозяйство*. Ed. „Universitas”, Кишинёв, 1993, p. 23.

⁴ Apud Enciu Nicolae, *Traditionism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*. Ed. „Lexicon-Prim”, Chișinău, 2013, p. 83.

⁵ În Tratatul din 28 octombrie 1920, privind recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei la Regatul României, semnat de Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia, pe de o parte, și România, pe de altă parte, se spunea că, „Înaltele părți contractante declară că, recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontieră actuală a României, Marea Neagră, Cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar” (art. 1).

⁶ Atanasiu Carmen, *Contribuția ofițerilor de marină la elaborarea și aplicarea măsurilor privind reglementarea și redeschiderea navegării pe Nistru – aprilie 1918*, în „*Studia In Honorem Magistri Ion Calafeteanu LXX. Istorie și istoriografie contemporană*”. Editor: Florin C. Stan, Editura Muzeului Marinei Române, Constanța, 2010, pp. 112-113.

⁷ *Ibidem*, p. 114.

La 20 aprilie 1918, autoritățile române au declarat liberă navigația pe Nistru, deși încă nu se reușise implementarea tuturor măsurilor (de poliție), care să asigure transportul în cele mai bune condiții. Din această zi, a început o perioadă provizorie, în care navigația era condiționată și restricționată, această perioadă urmând să se încheie la 15/28 mai 1918⁸.

Principalele mărfuri transportate pe fluviu erau cerealele, lemnul etc. În special cerealele, cu transbordări la Cetatea Albă și Maiaki, erau exportate în străinătate prin portul Odessa.

Nistrul era o importantă cale de comunicații, având în vedere că, în zonele riverane Nistrului lipseau căile ferate, șoselele și drumurile practicabile, astfel că, Nistrul era cel care satisfăcea necesitățile de transport ale locuitorilor din regiune. Principalele puncte de acostare a vaselor erau: Soroca, Vadul Rașcov, Rezina, Lalova, Coșernița, Varnița, Tighina, Chițcani, Cioburci, Olănești și Cetatea Albă⁹.

Îmbunătățirea condițiile de navigație pe Nistru, a depins în mare măsură de normalizarea relațiilor sovieto-române. O tentativă de reglementare a navigației pe Nistru a avut loc în zilele de 21-29 ianuarie 1924, în cadrul Comisiei mixte centrale româno-ruse, convocate la Tighina. S-au ținut nouă ședințe, la care s-a reușit doar elaborarea unui regulament, aprobat de guvernele ambelor țări, referitor la prevenirea, aplanarea și soluționarea eventualelor incidente și conflicte pe ambele maluri ale Nistrului. Din cauza tensiunilor sovieto-române,¹⁰ în perioada interbelică s-au făcut foarte puține lucrări de amenajare și întreținere, precum și studii privind navigația pe Nistru¹¹.

Valea Nistrului oferea un imens potențial pentru dezvoltarea agriculturii. Mai ales în partea de jos a fluviului și pe malul Limanului existau livezi și culturi de viață-de-vie, renomite în toată țara: „O întindere impresionantă de zeci de kilometri a masivului de livezi, cuprinsă între Nistrul Viu și albia Nistrului Mort¹² [...] panorama magnifică, unică în țară, ce se desfășoară în fața ochilor pe culmea dealului din dreptul satelor Copanca, Talmaz, Chițcani și Hadjimus”.¹³ Teritoriul acoperit cu aceste livezi era supranumit „California României”, pentru importanța lui în producția și aprovizionarea țării cu fructe¹⁴.

Renumite erau și podgoriile de pe Valea Nistrului. Cultivarea viței de vie ocupa un loc important în economia Basarabiei. Renumite erau cramele de la Purcarci și Șaba. În anii 1934-1939, producția medie de struguri a fost de 226,7 mii de

⁸ Ibidem, p. 118.

⁹ Ibidem, pp. 115-16.

¹⁰ Tensiunile erau generate de câteva probleme din relațiile dintre cele două țări: „problema Basarabiei”, „problema Tezaurului românesc evacuat în Rusia”, „problema exportului revoluției proletare” etc.

¹¹ Apud Nicolae Enciu, *Traditionalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, p. 83.

¹² În urma cutremurului din 11 ianuarie 1938, care a produs o schimbare de relief, lacul Nistrului de lângă Copanca, județul Tighina, s-a uscat pe o lungime de 5 km., iar râul și-a schimbat cursul pe lângă malul abrupt din partea stângă, partea dreaptă rămânând să se numească în popor „Nistrul mort” (Nistrul mort, <http://copanca.info/nistru-mort>).

¹³ Agrigoroaiei Ion, Palade Gheorghe, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*. Ed. „Universitas”, Chișinău, 1993, p. 83.

¹⁴ Ibidem.

tone, iar 1.500 - 2.000 de vagoane de vin erau destinați exportului¹⁵.

La mijlocul anilor '30, Valea Nistrului a devenit una din cele mai importante regiuni economice ale României. Exporturile de fructe și struguri de acolo, constituiau aproximativ 1/4 din volumul total al exporturilor de fructe și struguri al României. În anii cei mai roditori, se producea o cantitate de aproximativ 4.000 de tone, din care o mare parte era exportată¹⁶.

De asemenea, pescuitul în Nistru și în Liman, era o sursă importantă de venit pentru populația basarabeană.

După eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în vara anului 1941, administrația românească a luat măsuri pentru reluarea navegării pe Nistru și pe Limanul Nistrului.

La 28 august 1941, Subsecretariatul de Stat pentru Marină, din cadrul Ministerului Apărării Naționale informa că, din primele zile de la eliberare, Direcția Marinei Comerciale a organizat Căpitanile și Oficiile de Porturi, pe care le-a încadrat „cu personal ales dintre cei mai buni funcționari din porturi”. Aceste structuri erau pregătite să-și desfășoare activitatea în condiții normale, pentru dirijarea și controlul navegării și a muncii în porturile basarabene. Reluarea navegării pe Nistru era dificilă din cauza mai multor poduri distruse, a neefectuării, de mai mulți ani, a dragajului, precum și a numărului mic de vase¹⁷.

Printre măsurile preconizate erau: determinarea și semnalizarea intrării din Marea Neagră în Limanul Nistrului, a drumului navigabil pe Limanul Nistrului, între Bugaz – Cetatea Albă – Casa Roșie, precum și a intrării din Liman pe Gura Nistrului; demontarea prin tăiere a podurilor căzute în apele Nistrului și asigurarea accesului de navigație pe o lățime de circa 25 de metri; crearea, la podurile de pontoane construite de armatele de operații, a unor porți de acces, cu o lățime de 25 metri, care să fie deschise pentru trecerea vaselor; verificarea căii navigabile, pentru depistarea navelor scufundate, a minelor și a altor obstacole; înființarea agențiilor hidraulice la Tighina și Cetatea Albă; trimiterea de la Dunăre, pe Marea Neagră, a parcului necesar de vase. Pentru viitor, era preconizată dragarea intrării în Limanul Nistrului dinspre Marea Neagră, pentru a da posibilitate vaselor de mare tonaj să poată mai repede aduce/ prelua marfa în/din Basarabia¹⁸.

La 9 octombrie 1941, același Subsecretariat aducea la cunoștință că, au fost dispuse „noi recunoașteri și completarea sondajelor atât pe Nistru, cât și pe Limanul Nistrului”. Cercetările preliminare au arătat că, Nistrul era navigabil de la Tighina și până la Liman (pentru vasele cu un pescaj de maxim 1,5 metri), iar în Liman puteau să treacă doar vasele mai mici, cu un pescaj de maxim un metru. Pe Liman, căile navigabile între Bugaz – Cetatea Albă – Ovidiopol – Casa Roșie – Gura Nistrului, precum și canalul Gura Nistrului – Bugaz, erau balizate. Anumite segmente din portul Cetatea Albă au fost dragate, pentru a se obține o adâncime navigabilă. La Tighina a

¹⁵ Ibidem, p. 84.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – A.N.R.M.), Fond 706, inv. 1, dosar 199, filele 19-20.

¹⁸ Ibidem, fila 22-22 verso.

fost deschisă o secție a Serviciului Hidraulic, care dispunea de materiale și ambarcațiuni, necesare executării lucrărilor pentru siguranța navegației. Urmau să fie trimise vase pentru circulația pe Nistru, imediat ce siguranța navegației pe Marea Neagră o va permite¹⁹.

Condițiile de război nu au permis reluarea rapidă a navegației pe Nistru, aceasta reorganizându-se în cea mai mare parte numai după cucerirea Odesei (16 octombrie 1941) și îndepărțarea războiului de granițele Basarabiei.

La începutul anului 1942, navegația pe Nistru se putea face până la Vadul lui Vodă (kilometrul 320) și treptat urma să fie extinsă în amonte. După viitura de primăvară trebuiau continuătă lucrările de curățire a albiei, de dragare, semnalizare etc. Direcția Marinei Comerciale urma să înființeze agenții de port la Bugaz, Cetatea Albă, Olănești și Tighina²⁰.

La început de septembrie 1942, navegația pe Nistru se putea face până la Tighina. Mai sus, nivelul apei era mic, dar nici cereri pentru transporturi nu au existat. Cele mai importante porturi și comune cu debarcader până la Tighina erau: pe malul basarabean – Tudora (km 44), Crocmaz (km 50), Olănești (km 77), Purcari (km 87), Răscăieți (km 120), Cioburci (km 123), Tighina (km 213); pe malul transnistrean – Maiaki (km 11), Belaevka (km 16), Ciobruci (km 149), Slobozia (km 169), Caragaci (km 174), Sucleia (km 181), Tiraspol (km 190), Merenești (km 198). De amenajarea tuturor acestor puncte s-a ocupat Serviciul Hidraulic Cetatea Albă.²¹

După cum am arătat mai sus, Nistrul le oferea basarabenilor diverse oportunități economice – pescuit, agricultură, transporturi. Dar, au existat momente când Nistrul le distrugea gospodăriile și avutul. Au fost ani când Nistrul ieșea din matcă și se revârsa în comunele riverane. Așa s-a întâmplat în primăvara anului 1942: podul de la Otaci – Moghilev, de pe Nistru, a fost luat de ape; sub presiunea sloiurilor de gheăță foarte mari a fost distrus podul de la Criuleni; livezile comunelor Bucăceni, Șerpeni, Speia, Gura Bâcului, Chițcani, Varnița și I.G. Duca au fost inundate; au fost inundate opt case din Saharna, 45 din Holercani, 38 din Molovata, iar în comuna Belița erau expuse pericolului inundării 15 case; drumul dintre Varnița și Gura Bâcului era parțial inundat, la fel și drumul Tighina – Chișinău, pe o porțiune de 100 de metri, dar fără să fie perturbată circulația etc., etc. Autoritățile au luat măsuri pentru evacuarea populației, vitelor și averilor locuitorilor, afectate sau amenințate de revârsarea Nistrului. Unitățile de pionieri dinamitau sloiurile de gheăță, acumulate în anumite sectoare, pentru degajarea cursului râului. Au fost constituite echipe, sub conducerea pionierilor, pentru salvarea persoanelor aflate în dificultate.²² Pierderile materiale au fost extrem de mari.

1.2. Nistrul în context geo-politic și militar. Din punct de vedere politic, după Unirea din 1918, România a devenit, aşa precum susțineau S. Mehedinți și V. Mihăilescu, „cetatea cea mai înaintată a Europei în fața Asiei”, iar Nistrul era hotarul „adevăratei Europe”²³. Aceiași autori scriau că, din punct de vedere geografic,

¹⁹ Ibidem, filele 4-7.

²⁰ Ibidem, dosar 203, filele 5-6.

²¹ Ibidem, fișa 15.

²² Ibidem, dosar 1001, filele 40, 42.

²³ Apud Nicolae Enciu, *Traditionism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, p. 80.

Nistrul era sortit să fie hotarul dintre Est și Vest: „Statul moldovenesc, de la întemeiere, adică din secolul XIV, s-a întins nu până la Prut, – prețuit ca un râu de mijloc de țară, ca și Siretul, – ci până în valea adâncă a Nistrului” și de aceia, „domnii Moldovei au reclădit și au întemeiat cetăți puternice (Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă), ca să apere pe locuitorii așezați în sate și orașe împotriva celor de strânsură și de pradă, care rătăceau la Răsărit de Nistru”²⁴.

După cum scria și omul politic Gheorghe Tătărescu, „Nistrul nu este numai o frontieră care separă două popoare, nu este numai o linie de demarcare a două state; Nistrul este hotarul care separă două lumi și două concepții de viață”, iar Basarabia „este fereastra deschisă prin care Internaționala a III-a își intinde arma încărcată spre inima Europei”²⁵.

În perioada interbelică Rusia Sovietică/ U.R.S.S. nu a recunoscut granița de pe Nistru, considerând-o ilegitimă (deoarece, în opinia liderilor bolșevici, în anul 1918 România a anexat Basarabia, profitând de slăbiciunea Rusiei) și provizorie (până la „soluționarea problemei Basarabiei”). Forțarea liniei Nistrului și recuperarea Basarabiei s-a încercat pe cale propagandistică (prin agenți comuniști), politică (prin negocieri, precum cele de la Viena din 27 martie - 2 aprilie 1924), militară (prin operațiunile „răscoale” de la Hotin și Tighina din 1919, Tatar-Bunar din 1924²⁶ și nenumăratele incursiuni, de o mai mică amploare, executate pe malul basarabean). Regimul sovietic a urmărit nu doar extinderea granițelor teritoriale sovietice, dar și a celor ideologice. Anexarea Basarabiei la U.R.S.S. trebuia să o transforme într-un avanpost pentru „exportul” comunismului în România și în restul Europei. Eșuarea tentativelor de mai sus, a determinat autoritățile sovietice să înființeze la 12 octombrie 1924, în stânga Nistrului, un alt avanpost – cu aceleași misiuni – Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (R.A.S.S.M.), cu capitala administrativă la Balta (1924-1928), Birzula (1928-1929) și apoi, la Tiraspol (1929-1940).

Pentru combaterea eficientă a acțiunilor subversive sovietice și asigurarea stabilității social-politice în Basarabia, de la 1 iulie 1918,²⁷ de-a lungul Nistrului, pe o fașie, care a variat între 30 și 50 km. spre interior, a fost instituită starea de asediu (care a prevăzut restricții de circulație, limitarea libertăților etc.; în timpul campaniilor electorale, spre exemplu, în zona stării de asediu erau permise întrunirile partidelor politice, dar cu condiția păstrării ordinii depline, „să nu fie atacată Coroana, armata și forma de guvernământ”²⁸). Instituirea stării de asediu, a devenit atunci, dar și mai târziu, obiectul speculațiilor propagandei comuniste, precum că, basarabenii se aflau sub un regim românesc de ocupație militară, al abuzurilor și al nerespectării drepturilor cetățenești²⁹.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Tătărescu Gheorghe, *Mărturii pentru istorie*. Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 104-108.

²⁶ Despre aceste „răscoale”, vezi: Moraru Pavel, *Serviciile secrete și Basarabia (1918-1991). Dicționar*. Editura Militară, București, 2008, pp. 226-236.

²⁷ Hamangiu Constantin, *Codul General al României*, vol. XXV. Leon Alcalay & Viața Românească, București, 1900-1942, p. 1841.

²⁸ Suveică Svetlana, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*. Ed. „Pontos”, Chișinău, 2010, p. 90.

²⁹ Лунгу В. Н., *Политика террора и грабежа в Бессарабии*. Изд. „Штиинца”, Кишинёв, 1979, p. 216.

Frontiera românească din est era una dintre cele mai bine păzită din lume. De-a lungul fluviului au fost amplasate trupe de grăniceri, unități militare (Grupul de Divizii *General Ioan Popovici*³⁰ și ulterior Corpul 3 Armată), unități de jandarmi, brigăzi de siguranță. Organele informative și polițienești de pe Nistru aveau misiunea să combată acțiunile de spionaj, de propagandă comunistă, de sabotaj, de contrabandă etc.³¹. România s-a confruntat cu un asalt continuu sovietic, realizat prin diversi agenți pe hotarul de pe Nistru. Județele de pe malul Nistrului – Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă – erau cele mai importante din punct de vedere al siguranței statului: erau județe de graniță, cu mulți etnici minoritari (ruși, ucraineni, bulgari, evrei), vizate de acțiunile subversive sovietice.

Comandamentul Grupului de Divizii *General Popovici* era responsabil de paza graniței de pe Nistru și de asigurarea ordinii în Basarabia. Planificarea răspunsului la eventualele acțiuni ostile de peste Nistru, se făcea de către acest Comandament pe baza suportului informativ, asigurat de organele specializate din subordine, prin agenții lor externi. Aceștia erau lansați peste Nistru, unde trebuiau să culeagă informații cu caracter militar și politic, să furnizeze informații despre situația din teritoriul transnistrean, despre intențiile forțelor ostile României. În special, interesa situația din Odesa – mare centru politic și economic – de unde erau coordonate toate activitățile subversive sovietice, țărănești și ucrainene, de propagandă și spionaj în Basarabia, care submina integritatea teritorială a Statului român. Atunci când Odesa era ocupată de forțele țărănești (în frunte cu A. Denikin), aceste activități erau desfășurate de către denikiști, când Odesa era preluată de forțele sovietice, activitățile antiromânești erau duse de către bolșevici. Același lucru era valabil și pentru ucrainenii naționaliști. Și unii și alții urmăreau același scop – anexarea Basarabiei. În aceste condiții, misiunile externe ale agenților români la est de Nistru erau extrem de importante, dar și periculoase, și dificile. Unii nu au mai revenit din misiune, iar alții se reîntorceau după un timp îndelungat. Spre exemplu, în luna aprilie 1919, agentul special de siguranță Ștefan Popescu din Serviciul de Siguranță Soroca a fost trimis în Ucraina pentru a culege informații despre situația bolșevicilor. Anterior, el a mai fost de câteva ori în misiuni peste Nistrul, însă de această dată a fost prins de bolșevici și „supus la îngrozitoare torturi, de pe urma cărora s-a ales cu ambele picioare tăiate mai jos de genunchi”. Deoarece „acest agent a adus servicii reale (Statului român – n.n.), precum și pentru spiritul de abnegație și sacrificiu ce a făcut dovedă”, comandantul Diviziei a IX-a, generalul Mironescu s-a adresat comandamentului Grupului de Divizii *General Popovici* pentru a interveni „în mod stăruitor” la *Societatea Invalidilor de Război*, în vederea procurării „unei perechi de picioare artificiale spre a se putea servi în viață”, precum și a interveni la Ministerul de Război pentru ca Ștefan Popescu să fie considerat invalid de război, „având drept la pensiune de grade inferioare, deoarece servi-

³⁰ În a doua jumătate a anului 1918, Grupul de Divizii „General Ioan Popovici” era alcătuit din Diviziile IX și X Infanterie ale Corpului 5 Armată, cu misiunea apărării graniței româno-sovietice (A.N.R.M., fond 706, inv. 2, dosar 2, filele 243, 245).

³¹ Detaliat despre dispozitivul de apărare și siguranță românesc din Basarabia în perioada interbelică, vezi: Moraru Pavel, *La hotarul românesc al Europei. Din istoria Siguranței Generale în Basarabia (1918-1940)*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române, București, 2008.

civil l-a făcut în timpul operațiunilor Armatei și pentru serviciul Armatei române”³².

În acei ani, pentru mulți cetățeni din U.R.S.S., trecerea Nistrului în România a fost un bun refugiu, pentru a scăpa de văltoarea războiului civil (1918-1923), represuni, foamete etc. Trecerea Nistrului era dificilă, dar asta însemna salvarea. Cei care au venit din stânga Nistrului, în Basarabia, imediat după Marea Unire, puteau rămâne cu traiul în România. Din vara anului 1919, organele de pază a frontierei au avut dispoziții să ofere întregul lor concurs persoanelor care doreau să se refugieze în România. Lucrurile însă s-au schimbat după ce, la 1 februarie 1924, Comisia Mixtă sovieto-română pentru prevenirea și aplanarea conflictelor de pe Nistru a adoptat o decizie, conform căreia refugiații de peste Nistru, puteau să se stabilească în România, doar în anumite condiții: dacă veneau la rudele lor din Basarabia și solicitau cetățenia română; dacă erau copiii celor care au locuit în această provincie; dacă erau de origine etnică română. Restul persoanelor, care treceau fraudulos Nistrul, trebuiau predate Comisiei Mixte Centrale de la Chișinău³³.

Grănicerii sovietici aveau ordine categorice să tragă în oricine care va încerca să treacă ilegal frontiera. Pentru paza hotarului au fost aduse în R.A.S.S.M. echipe speciale, plasate pe Nistru și în satele cele mai refractare regimului. În unele sectoare ale Nistrului (mai accesibile) a fost pusă sărmă ghimpată, pentru a opri trecerea celor care încercau să fugă în România. Sârma era înfiptă chiar pe malul apei sau în apă, pentru a-i opri pe cei ce încercau vara să treacă apa înnot³⁴.

Problema refugiaților transnistreni era atât de gravă, încât a fost discutată în Camera Deputaților a Parlamentului României (26 februarie 1932) și în Senat (4 martie 1932). Aproape toți vorbitorii din cele două ședințe ale Parlamentului s-au pronunțat pentru ajutorarea refugiaților³⁵. Deoarece relațiile româno-sovietice au fost întrerupte, problema refugiaților era practic imposibil de rezolvat³⁶. Astfel că guvernul român s-a adresat cu un memoriu Societății Națiunilor, care să intervină pe lângă guvernul sovietic, în vederea opririi masacrelor de pe Nistru³⁷. Însă, forul internațional nu a reușit să soluționeze problema refugiaților transnistreni³⁸.

Printre refugiați a fost și un număr mare de agenți, infiltrati de serviciile speciale sovietice, pentru diverse activități subversive în Basarabia. Astfel că acțiunea umanitară a autorităților române de adăpostire a refugiaților transnistreni a constituit și un pericol la adresa securitatei României Mari. Zaharia (Zinovie) Husărescu, inspector General al Siguranței din Basarabia (1920-1930), nota în lucrarea sa că, „Marele număr de refugiați veniți de peste Nistru au fost primiți de autoritățile noastre din motive umanitare. Drept răsplătă însă, pentru ospitalitatea ce li s-a acord-

³² Moraru Pavel, *La hotarul românesc al Europei. Din istoria Siguranței Generale în Basarabia (1918-1940)*, pp. 46-47.

³³ Agrigoroaiei Ion, Palade Gheorghe, *Basarabia în cadrul României Întregite (1918-1940)*, p. 64.

³⁴ Smochină P. Nichita, *Din amarul românilor de peste Nistru*, în „Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie”. Editor: Florin Rotaru, Ed. „Semne”, București, 1996, p. 352.

³⁵ *Ibidem*, p. 358.

³⁶ *Ibidem*, p. 359.

³⁷ *Ibidem*, p. 360.

³⁸ *Ibidem*, pp. 368-370.

dat, majoritatea s-a dedat la o vie agitație și propagandă pe orice cale, în favoarea naționalismului rus sau a bolșevismului. Cele mai numeroase elemente care au invadat în țară, de peste Nistru, sunt pseudo-refugiații, adică contrabandişti, agenți, spioni, curieri comuniști și alții indivizi periculoși ordinii de Stat, care alimentați fiind, cu mari sume de bani, s-au introdus în centrele populate pentru a provoca curente anarchice. Aceste elemente au trecut clandestin frontiera prin diferite puncte și cu acte de legitimare false și-au asigurat libertatea de a străbate prin satele și orașele Basarabiei pentru a sădi sămânța anarchiei. Refugiații, în afara de prejudiciile pricinuite vieții politice a Basarabiei și ordinii de Stat, au adus perturbări și în viața economică. Centrele în care s-au aşezat, devenind suprapopulate, traiul s-a scumpit și mai mult, specula a luat proporții îngrijorătoare, iar contrabandele s-au înmulțit considerabil, aducând mari pagube Statului și populației³⁹.

După realizarea punctului trei din Pactul Molotov-Ribbentrop⁴⁰ – ocuparea Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herța de către U.R.S.S. (28 iunie 1940) – granița sovieto-română a fost mutată pe cursul râului Prut. Cele două maluri ale Nistrului, mai exact Basarabia și R.A.S.S.M., au fost unite la 2 august 1940, formând Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, cu capitala la Chișinău. O asemenea entitate teritorial-administrativă, care să unească cele două maluri ale Nistrului, pe transnistreni și pe basarabeni, nu a mai existat (chiar dacă în *Legea de alcătuire a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Unionale* se spunea, în mod eronat, despre „reunirea” celor două maluri ale Nistrului⁴¹). Sistemul social-politic și economic comunist din stânga Nistrului, total străin basarabenilor, a fost extins asupra Basarabiei.

Proclamarea R.S.S.M. s-a făcut înainte de a se stabili frontierele. La 4 noiembrie 1940, prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., privind delimitarea frontierei dintre R.S.S. Ucraineană și R.S.S. Moldovenească, au fost fixate granițele R.S.S.M.: noua republică moldovenească a pierdut în favoarea R.S.S. Ucrainene, județele basarabene Ismail, Cetatea Albă și Hotin (peste 15.000 km²), devinute parte a regiunii Odesa; la R.S.S. Ucraineană au trecut și opt raioane din fostă R.A.S.S.M. În aceeași zi, în componența R.S.S. Ucrainene a fost inclusă și partea de nord a Bucovinei, denumită „regiunea Cernăuți”⁴².

Anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către U.R.S.S. s-a făcut în contextul pregătirilor statului sovietic pentru un război de sovietizare a Europei. Acțiunea a fost nu doar o recuperare a unui teritoriu revendicat, ci o apropiere de zona petrolieră din Valea Prahovei, de unde se aprovizia Germania. În cazul refuzului României de a ceda Basarabia și nordul Bucovinei sau în cazul declanșării războiului de

³⁹ Husărescu Zinovie, *Mișcarea subversivă în Basarabia*, în „Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie”. Editor: Florin Rotaru, Ed. „Semne”, București, 1996, p. 240.

⁴⁰ Vezi textul *Protocolului adițional secret* (Pactul Molotov-Ribbentrop), în: *Pactul Molotov – Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*. Editori: Șișcanu Ion, Văratic Vitalie, Ed. „Universitas”, Chișinău, 1991, pp. 5-7.

⁴¹ Șișcanu Elena, Șișcanu Ion, *Începutul sovietizării Basarabiei (iunie 1940-iunie 1941)*, în „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, nr. 1-2 (1999), p. 29.

⁴² Moraru Anton, Negrei Ion, *Reinstaurarea și consolidarea regimului comunist în R.S.S. Moldovenească. Evoluția vieții politice (1944-1956)*, în „Cugetul. Revistă de istorie și cultură”, nr. 1-2 (1999), pp. 32-33.

sovietizare a Europei, această zonă urma să fie în primul rând lovită. Anume anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei a determinat Germania să realizeze dictatul de la Viena (30 august 1940), căci astfel și Germania, la rândul ei, se apropia de Valea Prahovei, pentru protejarea ei. Viktor Suvorov este de părere că, anexarea Basarabiei l-a îngrijorat pe A. Hitler (deoarece a înțeles ce urmărea I. Stalin) și l-a făcut să treacă neîntârziat la elaborarea și aplicarea planului „Barbarossa” – de atac militar împotriva U.R.S.S.⁴³.

După aproape un an de ocupație sovietică a Basarabiei și a nordului Bucovinei, la 22 iunie 1941, România, după o serie de pregătiri militare și politico-diplomactice, a declanșat acțiuni armate împotriva U.R.S.S., alături de trupele germane, pentru eliberarea teritoriilor basarabene și bucovinene. Luptele au durat peste o lună de zile și s-au încheiat la 26 iulie 1941 (la 5 iulie a fost eliberat Cernăuțiul, iar la 16 iulie – Chișinăul). Din rațiuni strategică-tactice – de luptă împotriva adversarului până la capitularea lui – Armata română a continuat războiul și la est de Nistru (începând cu data de 17 iulie 1941)⁴⁴.

Teritoriul cucerit, dintre Nistru și Bug, potrivit înțelegerii germano-române a fost trecut în administrarea României. La 19 august, la Tighina, conducătorul statului Ion Antonescu a semnat *Decretul nr. 1*, potrivit căruia, teritoriul ocupat dintre Nistru și Bug, cu excepția regiunii Odesa, mărginindu-se la nord pe linia Nord Moghilev – Nord Jmerinka, intra sub administrație românească. Împoternicitul conducătorului statului pentru administrarea acestui teritoriu, denumit „Transnistria”, a fost desemnat profesorul universitar Gheorghe Alexianu. În aceeași zi, de 19 august 1941, au fost emise *Instrucțiunile pentru administrarea Provinciei Transnistria* și au ajuns în Transnistria echipele administrative, care inițial s-au limitat la „o administrație de informare”⁴⁵.

La 30 august 1941, la Tighina a fost încheiat un alt acord româno-german, intitulat *Înțelegeri asupra administrației și exploatarii economice a teritoriului dintre Nistru și Bug* (Transnistria) și *Bug și Nipru* (regiunea Bug – Nipru). Înțelegera stabilea responsabilitatea României pentru siguranța, administrarea și exploatarea economică a Transnistriei, precum și pentru siguranța în teritoriul dintre Bug și Nipru, iar Germania își rezerva responsabilitatea pentru administrarea și exploatarea economică a teritoriului dintre Bug și Nipru⁴⁶.

La nivel oficial, autoritățile române niciodată nu au pus problema alipirii Transnistriei la România. Nistrul a continuat să fie graniță estică a României, chiar dacă în Transnistria se afla administrația românească. Existau pichete de grăniceri, puncte vamale etc., care au avut printre misiuni combaterea contrabandei cu diverse mărfuri (sare, tutun, chibrituri, gaz, băuturi spirtoase), a traficului ilegal de persoane etc.

În unele cercuri maghiare se susținea că, recuperarea Basarabiei și a nordului Bucovinei „consolează pe români de pierderea Transilvaniei de Nord” și că „cen-

⁴³ Vezi mai detaliat: Suvorov Viktor, *Sinuciderea. De ce a atacat Hitler Uniunea Sovietică?* Ed. „Polirom”, Iași, 2012, Capitolul 17; *idem, Umbra victoriei*, Ed. „Polirom”, Iași, 2013, Capitolul 4.

⁴⁴ La acest subiect, vezi: Constantiniu Florin, Șchipor Ilie, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*. Ed. „Albatros”, București, 1995.

⁴⁵ Moraru Pavel, *România și bătălia informațiilor între Prut și Bug (1940-1944)*. Editura Militară, București, 2011, p. 101-102.

⁴⁶ *Ibidem*.

trul de gravitate al statului român trebuia să se mute spre est⁴⁷. Însă, potrivit istoricului german Andreas Hillgruber, „Antonescu (Ion – n.n.) nu a renunțat niciodată la ideea unei revizuiri a arbitrajului de la Viena și nu vedea în recucerirea Basarabiei și a nordului Bucovinei, și în ocuparea Odesei, nicio compensație pentru teritoriul cedat Ungariei”⁴⁸.

Unii militari germani proliferau ideea că Transnistria va fi sub „protectoratul german”, în timp ce naționaliștii ucraineni susțineau că provincia va fi alipită viitorului stat ucrainean independent, ceea ce crea o stare de neîncredere a populației față de autoritatea românească din Transnistria⁴⁹.

În urma victoriei obținute în bătălia de la Stalingrad (19 noiembrie 1942 – 2 februarie 1943), armatele sovietice au preluat inițiativa strategică pe front, înaintând continuu spre granițele României. Astfel că, la începutul anului 1944, sub preșuna frontului, autoritățile române din Transnistria au trebuit să se retragă la vest de Nistru. La 2 februarie 1944, la Odesa, a avut loc substituirea administrației civile cu cea militară⁵⁰.

După eliberarea Odesei (10 aprilie 1944), unitățile Armatei sovietice (Armata a 5-a) au început înaintarea spre Basarabia, instalându-se în regiunea Tiraspolului. Pe linia râului Nistru, sovieticii au staționat mult timp – de la mijlocul lunii aprilie și până la începutul lunii august 1944 – ducând lupte de poziții, după care au mers în ofensivă, desfășurând operația Iași – Chișinău (20-29 august 1944)⁵¹.

În paralel cu realizarea acestei operații militare, la București a fost răsturnat guvernul mareșalului Ion Antonescu, iar România a ieșit din războiul împotriva U.R.S.S. și a îndreptat armele (la 24 august 1944) împotriva Germaniei și a aliaților ei.

În Basarabia și nordul Bucovinei s-au reinstalat autoritățile sovietice. R.S.S. Moldovenească a fost restabilită, cele două maluri ale Nistrului fiind reunite.

***

Pentru a menține într-o stare de interdependentă cele două maluri ale Nistrului, pe parcursul perioadei postbelice, conducerea de la Moscova a industrializat teritoriul transnistrean, în timp ce teritoriul basarabean a rămas predominant agrar.

La sfârșitul anilor '80, pe fondul transformărilor gorbacioviste din U.R.S.S., misiunea regiunii transnistrene fixată la crearea ei în anul 1924, sub forma republicii autonome moldovenești, a fost reactivată. Dacă în anul 1924, scopul ei era ruperea Basarabiei din componența României (prin propagandă și generarea haosului și a neîncrederii populației față de autoritățile române), atunci din anul 1990, „problema transnistreană” trebuia să împiedice reunirea Basarabiei (a Republicii Moldova) cu România și să o mențină în sfera de influență a Federației Ruse, prin crearea unei stări

⁴⁷ Dobrinescu Florin Valerian, Constantin Ion, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial (1939-1947)*. Institutul European, Iași, 1995, pp. 249-251.

⁴⁸ Hillgruber Andreas, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*. Ed. „Humanitas”, București, 1994), p. 151.

⁴⁹ Moraru Pavel, *România și bătălia informațiilor între Prut și Bug (1940-1944)*, p. 196.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 221.

⁵¹ Иванов Л., *Правда о „Смериц”*. Изд. „Яузу”, „Эксмо”, Москва, 2009, pp. 146-147.

de pat. Misiunea pe care o are regiunea separatistă transnistreană a recunoscut-o în-săși Ghennadii Selezniov, pe când era președinte al Dumei de Stat a Federației Ruse. Aceasta a declarat într-o conferință de presă ținută la Chișinău în anul 2001 că „Rusia a provocat războiul din Transnistria, pentru a împiedica Unirea Republicii Moldova cu România”⁵².

După războiul de pe Nistru (1992), cele două maluri ale Nistrului din Republica Moldova s-au înstrăinat. Nistrul continuă să separe două lumi: în timp ce autoritățile separatiste transnistrene se află sub protectoratul Rusiei, autoritățile constituționale de la Chișinău, cel puțin la nivel declarativ, își doresc să aducă Republica Moldova în Uniunea Europeană. În acest context, „reintegrarea țării” este extrem de dificilă.

---

⁵² Călugăreanu Vitalie, *Vladimir Voronin: Conflictul transnistrean nu poate fi stins din cauza României*, 1 februarie 2008,
<http://www.dw.com/ro/vladimir-voronin-conflictul-transnistrean-nu-poate-fi-stins-din-cauza-rom%C3%A2niei/a-3101639>

Mihai Țurcanu *

O CRONICĂ A RELAȚIILOR SOVIETO-GERMANE (APRILIE 1939 – IUNIE 1941)

This study describes the evolution of the Nazi-Soviet relations between 1939 and 1941. It shows how, following the Munich fiasco of the Western diplomacy, the commercial and economic ties between Germany and the U.S.S.R. have improved at first, followed by the establishment of a strong political understanding of the mutual benefits resultant of this relationship; this ascendant evolution will lead inevitably to the infamous Molotov-Ribbentrop agreement. The second part of this study refers to the subsequent Nazi-Soviet efforts of establishing the Soviet Union as a member of the Rome-Berlin-Tokyo Axis directed against Britain and the U.S., efforts in which both sides showed great interests and that reached climax during October-November 1940. In the last part we show why and how these efforts had failed, generating the circumstances which led to the Nazi invasion of Soviet Union in June 1941.

Key words: Soviet Union, Nazi Germany, Molotov, Ribbentrop, Stalin, Hitler, soviet-nazi cooperation.

Context. Evoluția relațiilor sovieto-germane din perioada interbelică și până la data de 22 iunie 1941 poate fi împărțită în două etape în funcție de regimurile care s-au succedat în Germania: Republica de la Weimar, până la 30 ianuarie 1933 și Reich-ul lui Adolf Hitler – după această dată.

Până la venirea lui Hitler la putere, relațiile dintre cele două țări au cunoscut un parcurs ascendent, deși complicat, ele semnând două tratate importante (la Rapallo – 1922, și la Berlin – 1926), documente prin care stabileau legături bilaterale semnificative în domeniile consulare, economice și comerciale. În același context, este bine cunoscută cooperarea militară germano-sovietică care a permis nemților să ocolească unele prevederi restrictive ale Tratatului de pace de la Versailles¹.

Anii 1931 și 1932 constituie apogeul cooperării dintre U.R.S.S. și Republica de la Weimar, însă odată cu accederea naziștilor la putere, relațiile dintre cele două țări se răcesc brusc. În consecință, în 1933, cooperarea militară sovieto-germană este întreruptă². Ca urmare a propagandei antisovietice germane, a situației celor două părți pe poziții divergente și ostile în Războiul Civil din Spania, dar și a succesorilor înregistrate de Hitler în fața politicii conciliatoriste a Marii Britanii și Franței (denunțarea prevederilor Tratatului de la Versailles, remilitarizarea zonei renane, Anschulss-ul ș.a.), Uniunea Sovietică își reajustea politica față de Germania nazistă. Începând cu anii 1933-1934, Rusia sovietică urmărește să se alăture vreunei inițiative antifasciste sau să înjghebe oalianță îndreptată în vederea îngrădirii expansiunii germane pe continent. În acest scop, în 1934, U.R.S.S. devine membru al Ligii

* Mihai Țurcanu, cercetător științific la Institutul de Istorie al AŞM.

¹ Hans V. Gatzke, *Russo-German Military Collaboration during the Weimar Republic* în *American Historical Review*, vol. LXIII, nr. 3, aprilie 1958, p. 565-597.

² George H. Stein, *Russo-German Military Collaboration: the last phase, 1933*, în *Political Science Quarterly*, The Academy of Political Sciences, 1962, vol. 77, nr. 1, p. 54.

Națiunilor, obține recunoașterea din partea unor state europene, dar și S.U.A., iar în 1935 încheie un tratat cu Cehoslovacia, prin care se angaja să vină în ajutorul cehoslovacilor în cazul unui atac german.

Uniunea Sovietică și criza cehoslovacă din 1938. Rolul jucat de sovietici în timpul crizei sudete și în contextul evenimentelor premergătoare ocupării germane a Cehoslovaciei a constituit subiectul unor controverse între istorici. În istoriografie există și opinia conform căreia sovieticii nu aveau de gând să intervină în sprijinul cehoslovacilor pe cale militară, ci că aceștia ar fi căutat de fapt să împingă Franța și Marea Britanie în conflict cu Germania, iar ei, făcând trimitere la refuzul României și al Poloniei de a permite trecerea Armatei Roșii pe teritoriul lor, să decline angajamentele luate față de cehoslovaci³. Această presupunere însă nu pare bine întemeiată, dacă ținem cont de faptul că cehii aveau încheiate două tratate *distincte* cu francezii și cu sovieticii. Primul dintre ele, semnat la 16 octombrie 1925, promitea asistența franceză în cazul în care Cehoslovacia ar fi fost supusă vreunei agresiuni, iar ce de-al doilea, din 16 mai 1935, îi obliga pe sovietici să sprijine Cehoslovacia într-o situație similară, numai că ajutorul sovietic era condiționat de cel francez: cu alte cuvinte, sovieticii nu interveneau decât dacă francezii ar fi făcut mai întâi acest lucru. În afară de aceasta, cele două tratate, încheiate la zece ani distanță unul față de celălalt, nu erau legate formal în niciun fel. Franța în schimb era obligată să sprijine militar Cehoslovacia indiferent dacă sovieticii consumțeau să facă și ei acest lucru. Intrarea Franței într-un război împotriva Germaniei ar fi atras în acest conflict și Marea Britanie al cărei prim-ministru, Neville Chamberlain, a rămas cunoscut în istorie pentru politica sa împăciuitoare față de manifestările revizioniste din cea de-a doua jumătate a anilor 1930. Chamberlain urmărea cu orice preț evitarea unui nou război de mari proporții pe continent⁴. El l-a determinat în cele din urmă pe colegul său francez, Édouard Daladier, să ignore prevederile tratatului de asistență mutuală dintre Franța și Cehoslovacia⁵.

Este greu să determinăm faptul dacă intenția sovietică de a ajuta Cehoslovacia era una serioasă sau dacă acest ajutor ar fi venit în cazul în care cehoslovacii ar fi respins înțelegerea de la München. Greutatea vine din faptul că asemenea abordări sunt contrafactice și în general considerate ca nefiind științifice. Pe de altă parte, se știe că Beneš nu a cerut ajutorul sovietic nici măcar atunci când țara sa se afla în fața pericolului imminent al dezintegrării, iar la Conferința de la München sovieticii nu au fost invitați⁶. Ceea ce se mai știe cu siguranță este că aceste cedări nu au fost suficiente pentru a-l satisface pe Hitler și că, având consimțământul puterilor occidentale, Hitler a ocupat regiunea sudetă a Cehoslovaciei. A urmat, sub pretextul preîntâmpinării tulburărilor politice – ocuparea și dezmembrarea întregii Cehoslovaciei, în ciuda faptului

³ O. Tăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică 1919-1939*, Editura Prut Internațional, Chișinău, p. 179.

⁴ Michael Jabara Carley, *Soviet Foreign policy in the west 1936-1941: a review article*, Europe-Asia Studies, vol. 56., nr. 7, 2004. pp. 1082-1090.

⁵ John Barber, *Istoria Europei moderne*, Editura Lider, București, 1993, p. 435-436.

⁶ Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938*, în *Journal of Contemporary History*, vol. 14, nr. 3, 1979, pp. 441-461.

că societatea cehoslovacă era suficient de consolidată și hotărâtă să-și apere independența și integritatea teritorială⁷.

Apropierea sovieto-germană din primăvara și vara anului 1939. U.R.S.S. își modifică politica vizavi de Germania ca urmare a modului în care a fost gestionată criza sudetă. Se pare că după acest eveniment Stalin a devenit foarte suspicios în legătură cu intențiile britanice și franceze și a decis să schimbe politica sovietică de îndiguire a expansiunii naziste, căutând în schimb o apropiere cu Germania lui Hitler. În afară de suspiciunea tradițională vizavi de puterile capitaliste, un alt motiv care a determinat apropierea lui Stalin de Germania a fost pericolul japonez căruia sovieticii trebuiau să-i facă față în Extremul Orient. Ostilitatea sovieto-japoneză a început să capete forma unor confruntări militare în Mongolia, precum și la hotarul dintre U.R.S.S. și teritoriul controlat de japonezi în China. În aceste condiții U.R.S.S. nu-și putea permite o politică ostilă Germaniei. În raportul de activitate prezentat Congresului al XVIII-lea al P.C.(b.)U.S. din 10 martie 1939, Stalin denunță intenția puterilor capitaliste de a atrage U.R.S.S. într-un război împotriva Germaniei, pentru ca mai apoi acestea să profite de pe urma slăbiciunii părților angajate în conflict. Potrivit lui Stalin, motive evidente pentru un conflict între Germania și Rusia Sovietică nu existau, iar Pactul Anti-Comintern nu era îndreptat împotriva U.R.S.S., ci contra Angliei, Franței și Statelor Unite⁸.

Pe de altă parte, nemții aveau și ei suficiente motive pentru a căuta o apropiere de sovietici. Aceștia, având experiența Primului Război Mondial, nu doreau o confruntare simultan pe două fronturi. În afară de aceasta economia și industria germană se pregăteau intens pentru război, iar din cauză că Germania dispunea de materii prime în cantitate limitată, un acord comercial cu U.R.S.S. era absolut necesar pentru îndeplinirea planurilor de mobilizare a naziștilor. Germania avea nevoie de materii prime din U.R.S.S., acestea fiind petrol, cauciuc, metale, iar sovieticii, la rândul lor, doreau să obțină instalații industriale, arme, vase militare, avioane de luptă și alte produse industriale germane⁹.

În aceste condiții sovieticii și germanii au început tratativele în vederea apropiarii, mai întâi economice, iar apoi politice, și după cum vom vedea chiar și militare. Primele chestiuni în acest sens au fost discutate încă din aprilie 1939, când sovieticii au ridicat problema contractelor militare pe care ei le aveau cu uzinele Škoda din Cehoslovacia, aflată acum sub ocupație germană. Discuțiile dintre Secretarul de stat al Ministerului de Externe al Germaniei, Weizsäcker, și ambasadorul sovietic acreditat la Berlin, Merekalov, s-au desfășurat pe un ton amiabil, Weizsäcker observând că presa sovietică „nu aderă la tonul antigerman al gazetelor americane și engleze“, iar ambasadorul sovietic a apreciat, la rândul său, relațiile russo-germane ca fiind normale, și că acestea au potențialul de a fi îmbunătățite și că diferențele ideologice nu trebuie să fie un obstacol în calea lor¹⁰.

⁷ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968, p. 313.

⁸ Stalin, *Chestiunile leninismului*, ed. II, O.G.I.Z, 1946, p. 569- 572.

⁹ Heinrich Schwendemann, *German-Soviet Economic Relations at the time of the Hitler-Stalin Pact, 1939-1941, Cahiers du Monde Russe*, vol. 36, nr. ½, „Cultures économiques et politiques économiques dans l'Empire tsariste et en URSS, 1861-1950”, p. 161-178.

¹⁰ *Diplomatia cotropitorilor*. Culegere de documente. Alcăt: Ion Turcanu, Editura Universitas, Chișinău 1992, p. 7-8.

Un punct de cotitură în procesul de apropiere dintre sovietici și naziști în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial a fost demiterea lui M. Litvinov la 3 mai 1939. Acest diplomat a rămas cunoscut pentru eforturile sale anterioare de înjgebare a unei coaliții anti-fasciste, iar începând din martie 1939 era angajat în tratative cu Franța și Marea Britanie în vederea semnării unui pact trilateral de asistență mutuală¹¹. Eforturile lui Litvinov însă nu mai corespundeau viziunilor lui Stalin în ce privește realitățile politiciei internaționale¹². Naziștii au privit demiterea lui Litvinov (care era evreu) ca pe un semnal pozitiv ce le era adresat anume lor în legătură cu intențiile lui Stalin de îndepărțare de puterile capitaliste, iar numirea lui Molotov în funcția de comisar al poporului pentru afaceri externe reprezenta, în opinia nemților, o garanție că politica externă sovietică se va realiza „strict corespunzător ideilor lui Stalin”¹³. În decursul lunii mai, diplomații sovietici s-au mulțumit să sondeze terenul la Berlin, abordând problema contractelor militare cu uzinele Škoda, apreciind tendința pozitivă de evoluție a relațiilor sovieto-naziste și exprimându-și speranța în vederea posibilităților de îmbunătățire a acestor relații; aici se cuvine să menționăm și faptul că sovieticii au transmis nemților semnale clare în legătură cu faptul că ei nu se așteptau ca tratativele anglo-sovietice să se încheie cu vreun acord¹⁴. În aceeași perioadă un episod important ține de întrevederea lui Molotov cu Schulenburg la Moscova, în cadrul căreia comisarul sovietic, fără a oferi prea multe detalii ambasadorului german, își exprimă nemulțumirea în legătură cu maniera tărgănată în care aveau loc negocierile sovieto-germane în privința semnării unui acord comercial și că tratativele în acest sens vor fi reluate numai după ce va exista o „bază politică” necesară în acest sens¹⁵.

Înțial, germanii nu au reacționat la aceste avansuri aproape deloc voalate ale sovieticilor, suspectându-i că intenționau de fapt să obțină un capital politic pe care mai apoi îl vor folosi în negocierile tripartite anglo-franco-sovietice¹⁶. Cu toate acestea, la scurt timp, nemții realizează faptul că manevra lui Molotov nu era altceva decât o invitație în vederea accelerării procesului de apropiere a pozițiilor politice ale celor două părți. În discuțiile dintre sovietici și germani de la sfârșitul lunii mai (ce au loc la inițiativa celor din urmă), se revine la ideea conform căreia diferențele ideologice nu trebuie să împiedice dezvoltarea relațiilor dintre U.R.S.S. și Germania, acceptându-se

¹¹ Derek Watson, *Molotov's Apprenticeship in Foreign Policy: The Triple Alliance Negotiations in 1939*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 4 (Jun., 2000), p. 698.

¹² Albert Resis, *The Fall of Litvinov: Harbinger of the German-Soviet Non-Aggression Pact*, *Europe-Asia Studies*, Vol. 52, No. 1 (Jan., 2000), p. 51.

¹³ Însărcinatul german cu afaceri la Moscova (Tippelskirch) către Ministrul de externe al Germaniei în *Diplomația...*, p. 9.

¹⁴ Memorandumurile din 5, 9 și 17 mai ale lui Karl Schnurre, Consilier de Legație și Șef al Secțunii Est-Europene a Diviziei Politice a Ministerului german de Externe, către Ministerul de Extene german în *Nazi-Soviet Relations. Documents from the Archives of the German Foreign Office*. Edited by Raymond James Sontag și James Stuart Beddie, Department of State, 1948, p. 3-4.

¹⁵ Memorandumul Ambasadorului german în Uniunea Sovietică (Schulenburg) în *Nazi-Soviet Relations*, p. 5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 7-9.

teza sovietică, precum că dimensiunea economică a acestor relații nu poate fi separată de cea politică, fiind, prin urmare, necesar un acord în acest sens¹⁷. În opinia nemților, condițiile politice pe arena internațională erau prielnice pentru o înțelegere sovieto-nazistă: Stalin era preocupat de agresiunea japoneză în Extremul Orient, iar Germania dorea să slăbească poziția Poloniei și astfel să-și consolideze propria poziție în raport cu puterile occidentale¹⁸.

La această etapă, sovieticii suspectau faptul că nemții insistau asupra semnării unui acord comercial pentru a zădărni negocierile tripartite anglo-franco-sovietice¹⁹, dar în discuțiile ulterioare dintre Schulenburg și Molotov acesta din urmă s-a arătat favorabil normalizării relațiilor dintre Germania nazistă și Rusia sovietică, iar primul pas în acest sens trebuia să fie începerea negocierilor în vederea semnării unui acord comercial²⁰; ambele părți au întreprins eforturi în vederea creării unui cadru favorabil acestui acord, în special prin intermediul presei, renunțând la atacurile reciproce. În consecință, începerea oficială a negocierilor comerciale și în privința acordării unui credit german a fost anunțată pe data de 22 iulie²¹, iar din acest moment încep discuțiile sovieto-naziste referitoare la posibilitatea încheierii unui acord politic între cele două părți.

Eforturile în vederea restabilirii colaborării în domeniul economic prin semnarea unui acord comercial și de credit au fost astfel prima etapă în cadrul procesului de apropiere sovieto-nazist din anul 1939. În cadrul următoarelor etape trebuia să aibă loc apropierea politică dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică și atingerea unui acord politic cuprinzător care să soluționeze toate divergențele în materie de politică externă dintre cele două părți atât în Europa, cât și în Extremul Orient. Fundamentul pe care această relație trebuia construită era dat de opozitia pe care atât sovieticii, cât și naziștii o împărtășeau față de democrațiile capitaliste. Antagonismul ideologic sovieto-nazist devinea irelevant, fiind considerat o etapă depășită în relațiile dintre cele două părți și era explicit mai ales prin prisma ostilității din trecut a Partidului Național-Socialist față de Partidul Comunist German, supus Moscovei prin intermediul Internaționalei Comuniste. Este important să menționăm că încă din acea perioadă și în același context, naziștii s-au arătat deschiși să țină cont de „interesele vitale” ale Rusiei sovietice în Polonia și în regiunea Mării Baltice²².

¹⁷ Ibidem, Corespondența dintre Weizsäcker și Schulenber, p. 10-15.

¹⁸ Scrisoarea ambasadorului german la Moscova (Schulenburg) adresată Secretarului de Stat al Ministerului de Externe, 5 iunie 1939, *Diplomația...*, p. 11-13.

¹⁹ The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, June 27, 1939, în *Nazi-Soviet...* p.25.

²⁰ Idem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, June 29*, p. 26-27.

²¹ Ambasadorul german la Moscova către Ministrul de Externe al Germaniei, 22 iulie 1939, în *Diplomatica...*, p. 15.

²² Foreign Office Memorandum în *Nazi-Soviet Relations...* p. 36. Ibidem: *The German Foreign Office to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, p. 36; *The State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker) the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, p. 37.

Din acest moment discuțiile sovieto-naziste trec la o nouă etapă. Pe fundalul stagnării negocierilor tripartite anglo-franco-sovietice în lipsa interesului sovietic, situație pe care nemții o cunoșteau foarte bine²³, tratativele sovieto-germane se accelerează implicându-i în mod direct pe Ribbentrop și pe Molotov; în acest context este pentru prima oară adusă în discuție „posibilitatea încheierii cu Rusia a unui tratat referitor la soarta Poloniei”²⁴. Sovieticii au propus ca discuțiile în acest sens să aibă loc la Moscova, pentru a facilita mersul negocierilor²⁵, iar naziștii au fost extrem de receptivi la această propunere: la 14 august 1939, Ribbentrop i-a transmis lui Schulenburg instrucțiuni amănunțite prin care îi cerea să-l informeze pe Molotov despre faptul că divergențele ideologice nu pot sta în calea dezvoltării relațiilor comerciale și politice dintre cele două țări între care, în realitate, nu ar fi existat niciun conflict de interes și că toate problemele din Europa de Est – de la Marea Baltică până la Marea Neagră(!) – puteau fi reglementate spre deplina satisfacție a ambelor părți. În continuare, Ribbentrop reitera teza conform căreia adversarii naturali ai ambelor părți erau de fapt democrațiile occidentale și că el însuși era pregătit să vină la Moscova pentru a-i transmite lui Stalin opiniile lui Hitler. Acest pas trebuia făcut însă cât mai curând, în opinia lui Ribbentrop. Miza era ca cele două părți să semneze un acord în vederea delimitării sferelor de influență înainte ca războiul să izbucnească²⁶. Acest demers, însotit și de o promisiune ulterioară din partea germanilor de a contribui la aplanarea divergențelor sovieto-japoneze²⁷, se pare că a desființat și ultimele urme de neîncredere ale lui Molotov care a propus ca viitorul acord să ia forma unui tratat de neagresiune, precedat de acordul comercial sovieto-german, negocierile în privința căruia aveau loc la Berlin; în același context, Molotov propune inițierea pregătirii proiectului viitorului pact de neagresiune și a protocolului adițional secret ce avea să-l însotească²⁸. Schița viitoarei înțelegeri sovieto-naziste este transmisa de către Ribbentrop lui Schulenburg la 18 august, cu insistență ca acesta să fie semnat cât mai repede întrucât izbucnirea războiului era

²³ Idem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to Counselor of Legation Schliep of the German Foreign Office*, p. 42. Aici trebuie să menționăm și faptul că deși britanicii și francezii au discutat cu sovieticii posibilitatea declanșării operațiunilor militare împotriva Germaniei în cazul unui atac nazist contra Poloniei, totuși, ei nu au fost în stare să-i convingă pe polonezi să accepte o prezență militară sovietică pe teritoriul lor. Sub acest pretext mareșalul Vorosilov a cerut mai întâi la 16 august întreruperea negocierilor pentru o perioadă de câteva zile, iar când misiunile militare sovietice, franceze și britanice s-au întrunit din nou pe 21 august, în lipsa unui răspuns afirmativ cu privire la problema tranzitării de către sovietici a teritoriului polonez, sovieticii au cerut întreruperea discuțiilor pentru o perioadă nedeterminată: *Запись заседания военных миссий СССР, Великобритании и Франции*, în *Год кризиса, 1938-1939*, Составитель МИД СССР, Москва, 1990, док. 560, 581.

²⁴ *Diplomatică.., Ministrul de Externe al Reich-ului (Ribbentrop) către Ambasadorul German în Uniunea Sovietică (Schulenburg)*, 3 august, 1939, p. 20-21.

²⁵ *Ibidem*, p. 22.

²⁶ *Nazi-Soviet..., The Reich Foreign Minister (Ribbentrop) to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 14 august 1939, p. 50-52.

²⁷ *Ibidem, The Reich Foreign Minister (Ribbentrop) to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 16 august 1939, p. 59-61.

²⁸ *Ibidem, The Reich Foreign Minister (Ribbentrop) to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 18 august 1939.

iminentă²⁹. La 19 august 1929, Molotov i-a înmânat lui Schulenberg proiectul sovietic al acordului și s-a declarat de acord cu o vizită a lui Ribbentrop la Moscova pe 26 sau 27 august³⁰.

Semnarea pactului Ribbentrop-Molotov și a protocolului adițional secret de împărțire a Europei de Est între Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Consecințele immediate ale acestei înțelegeri. În acest context, la 19 august este semnat Acordul comercial de credit între U.R.S.S. și Germania nazistă. Prin acest acord comercial naziștii le ofereau sovietilor un credit comercial în valoare de 200 milioane mărci, sub formă de bunuri industriale, instalații tehnice, vase maritime, mijloace de transport, etc. Uniunea Sovietică urma să ramburseze acest credit prin livrarea de materii prime precum lemn, fosfat, textile, petrol, platiniă, grâne etc.³¹. În acest fel, corespondentul dorințelor părții sovietice exprimate de Molotov, a fost deschisă calea semnării unui acord politic comprehensiv între cele două regimuri totalitare.

După semnarea acordului comercial, la 21 august, sovieticii cer întreruperea negocierilor tripartite anglo-franco-sovietice, iar în aceeași zi Schulenburg îi înmânează lui Molotov telegrama lui Adolf Hitler pentru Stalin în care îl informa pe acesta că este de acord cu „proiectul lui Molotov” în privința pactului de neagresiune și că „întrebarările legate de acesta trebuiau lămurite cât mai repede cu putință”³², în spiritul cooperării ruso-germane reciproc avantajoasă vreme de secole. De asemenea, el menționa că era de acord și cu inițiativa sovietică de semnare a protocolului adițional, iar în acest scop îi cerea lui Stalin să-l primească pe Joachim von Ribbentrop la Moscova pe 22 august. În aceeași scrisoare, îl avertiza pe Stalin în privința iminenței conflictului germano-polonez, subliniind că „tensiunea dintre Germania și Polonia a devenit de nesuportat. Attitudinea Poloniei față de marea putere este de așa natură încât o criză poate izbucni de la o zi la alta. Germania, în orice caz, este plină de hotărâre ca de acum înainte să-și apere cu orice mijloace interesele în fața acestor aspirații”³³. În răspunsul său din aceeași zi, Stalin își dă acordul ca Ribbentrop să vină la Moscova și își exprimă speranța pentru imbunătățirea relațiilor dintre cele două state în urma semnării pactului de neagresiune³⁴.

Iminența semnării acordului a fost dezvăluită în ziarul sovietic *Izvestia* pe data de 22 august³⁵. Aceasta a fost semnat, în noaptea dintre 23 și 24 august. Semnatorii au fost miniștrii de externe ai Germaniei naziste și Uniunii Sovietice, iar la negocieri au mai asistat Schulenburg și Stalin. Dincolo de textul propriu-zis al pactului de neagresiune, unul banal și care a fost dat publicitatii, ne interesează protocolul adițional secret prin care cei doi dictatori își împărteau sferele de influență în Europa de

²⁹ Ibidem.

³⁰ Diplomatia., Ambasadorul german la Moscova (Schulenburg) către Ministerul de Externe al Germaniei, 19 august 1939, p. 35-37.

³¹ Stephen Calkin, *A marriage convenience: The pre-war relationship between Nazi Germany and the Soviet Union*, Senior Thesis, 2011, p. 24.

³² Год кризиса, 1938-1939, Составитель МИД СССР, Москва, 1990, док. 582.

³³ Ibidem.

³⁴ Год кризиса, 1938-1939, док. 583.

³⁵ Ibidem, док. 587.

Est³⁶. Acesta conține patru articole: în primul rând, Germania nazistă și Uniunea Sovietică consumțeau delimitarea zonelor de interes în regiunea baltică, granița dintre acestea fiind hotarul nordic al Lituaniei, apoi în Polonia sferele de influență erau delimitate de cursul râurilor Narew, Vistula și San, lăsând discutarea posibilității păstrării unui stat polonez independent pentru viitor, în funcție de desfășurarea ulterioară a evenimentelor³⁷. În punctul trei (referitor la Europa de Sud-Est), sovieticii „subliniau interesul” pentru Basarabia, în timp ce partea germană se declara dezinteresată de „aceste teritorii”. Discuțiile neoficiale ce au urmat semnării acestui acord s-au concentrat asupra posibilității de ameliorare a relațiilor sovieto-nipone, dar și a altor aspecte precum politica expansionistă a Italiei în Africa și în Balcani, sau relația celor două puteri cu Turcia. Molotov, de asemenea, a subliniat încă odată noua teză conform căreia Pactul Anti-Comintern nu era nicidcum îndreptat împotriva Uniunii Sovietice, ci împotriva democrațiilor occidentale, mai cu seamă împotriva Angliei a cărei politică a fost mereu aceea de a „submina dezvoltarea bunelor relații între Germania și Uniunea Sovietică”. Stalin a fost de acord, menționând că doar prostia altor țări facilitează dominația britanică în afacerile internaționale. În cadrul acelorași discuții relaxate, Stalin a ținut un tost în cinstea lui Adolf Hitler față de care și-a exprimat admirarea, promițând că Uniunea Sovietică nu-și va trăda niciodată partenerul³⁸.

Impactul semnării întelegerii sovieto-naziste a avut consecințe imediate pe plan internațional. Fiind îndepărtat, cel puțin pe moment, pericolul unei confruntări cu sovieticii, Germania avea mâna liberă pe flancul de Est. Ba mai mult, întelegerea dintre Hitler și Stalin a limitat sever capacitatea de acțiune a României și Turciei³⁹, excludând practic orice posibilitate ca aceste țări, izolate de Franța și Marea Britanie, să poată acționa împotriva politicii lui Hitler⁴⁰. Pe de altă parte, datorită prevederii acordului semnat cu dictatorul nazist, Stalin a reușit să obțină o întelegerere extrem de favorabilă pentru ambițiile externe ale U.R.S.S. Stalin reușește pe această cale să readucă sub dominația Rusiei sovietice, teritorii imense „pierdute” în procesul de dezintegrare a Imperiului Rus. Este interesant de observat că inițiativa apropierea dintre cele două părți și a semnării în cele din urmă a întelegerii sovieto-naziste a venit din partea sovieticilor, și probabil, personal a lui Stalin: aceasta se vede cât se poate de clar din mersul tratativelor și a negocierilor în care partea sovietică s-a implicat mai activ, însuși Molotov coordonând aceste negocieri încă de la începutul numirii sale în funcția de Comisar al poporului pentru afacerile externe. Tonul reorientării politice sovietice a fost dat de Stalin în discursul său din 10 martie de care amintim mai sus, iar acest lucru este confirmat chiar de Molotov

³⁶ *Diplomația..., Protocolul adițional secret*, p. 47-48.

³⁷ La 28 august, alineatul doi (cu referire la Polonia) al protocolului adițional secret a fost amendat de către Molotov și Ribbentrop, delimitând sferele de influență dintre sovietici și nașiști pe cursurile râurilor Pisa, Narew, Vistula și San: *Разъяснение к секретному дополнительному протоколу от 23 августа 1939 года в Год кризиса*, 1938-1939, Составитель МИД СССР, Москва, 1990, док. 614.

³⁸ Idem, *Înregistrarea con vorbirii Ministrului de Externe al Reich-ului cu Stalin și Molotov*, p. 49-53.

³⁹ *Nazi-Soviet..., The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, September 2 and 5, October 2, 1939*, p. 85, 86, 87, 88, 110.

⁴⁰ *Diplomația, Scrisoarea lui Hitler către Mussolini*, 25 aug. 1939, p. 53-54.

într-un discurs din 31 august în care, în legătură cu circumstanțele semnării pactului, acesta declară explicit că „...în Germania au fost înțelese just aceste declarații ale tov. Stalin și au fost trase concluzii practice. Încheierea Pactului sovieto-german de neagresiune mărturisește că previziunea istorică a tov. Stalin s-a adeverit în mod strălucit”⁴¹.

Esența noilor evoluții ale scenei internaționale a fost înțeleasă imediat de către francezi și britanici. În fața iminenței invaziei germane, aceștia din urmă au încheiat un pact de asistență mutuală cu Polonia la 25 august⁴², dar pentru că englezii și francezii erau izolați teritorial de polonezi și în lumina noii înțelegeri sovieto-naziste, declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial nu a mai putut fi prevenită.

Chiar din primele zile ale războiului, în contextul înaintării impetuioase a forțelor militare germane în Polonia, Ribbentrop a încercat să-i determine pe sovietici să ia parte cât mai curând la dezmembrarea Poloniei și anihilarea rezistenței poloneze⁴³, ocupând partea estică a acestei țări în conformitate cu prevederile înțelegerii sovieto-naziste. Sovieticii însă nu au reacționat imediat, opinând că o acțiune pripită în acest sens ar fi demascat alianța sovieto-nazistă, putând astfel să dăuneze „cauzei noastre (sovieto-naziste – n.n.) și să contribuie la consolidarea unității în rândurile dușmanilor noștri (este vorba, evident, de democrațiile occidentale – n.n.)”. Sovieticii i-au asigurat pe germani însă, că în scurt timp Armata Roșie va începe pregătirile în vederea invaziei⁴⁴. La 10 septembrie, Molotov îi comunică ambasadorului german la Moscova că guvernul sovietic, din dorința de a nu apărea ca agresor, doară ca invazia sovietică să fie precedată de o declarație-pretext conform căreia Polonia se descompune și din acest motiv Uniunea Sovietică era obligată să intervină pentru a veni în ajutorul ucrainenilor și belorușilor „amenințați” de Germania⁴⁵. Anume aceasta a fost motivația oficială sovietică cu privire la intervenția militară a Armatei Roșii pe teritoriul Poloniei. Acest fals a fost preluat ca laitmotiv de istoriografia sovietică și persistă, din păcate, până astăzi.

Uniunea Sovietică atacă Polonia la 17 septembrie, încălcând în acest fel unilateral Tratatul de neagresiune pe care îl semnase cu Polonia în 1932. La 27 septembrie, în conformitate cu propunerea lui Stalin din 25 septembrie⁴⁶ privind la necesitatea lichidării statului polonez⁴⁷ și redefinirea liniilor de delimitare a sferelor de influență,

⁴¹ Idem, *Din cuvântarea lui V. Molotov la sesiunea a patra extraordinară de legislatura I a Sovietului Suprem al U.R.S.S., 31 august 1939*, p. 57.

⁴² Соглашение о взаимопомощи между Соединенным Королевством и Польшей, în Год кризиса, 1938-1939, Составитель МИД СССР, Москва, 1990, док. 606.

⁴³ Nazi-Soviet., *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 3 September 1939, p. 86.

⁴⁴ Ibidem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, September 9, 1939*, p. 90.

⁴⁵ Ibidem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, September 10, 1939*, p. 91.

⁴⁶ Ibidem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, September 25, 1939*, p. 102-103.

⁴⁷ În raportul din 31 octombrie 1939 a lui Molotov în şedința Sovietului Suprem al U.R.S.S. acesta laudă lichidarea de pe hartă a Poloniei pe care o descrie ca fiind “o creație hidoasă a Tratatului de la Versailles care trăia pe seama asupririi popoarelor nepoloneze”. *Diplomatia...*, p. 88.

Ribbentrop sosește din nou la Moscova, unde cu această ocazie este semnat Tratatul sovieto-german de frontieră și prietenie. Conform acestuia, regiunea Lublin, precum și o parte din regiunea Varșoviei treceau în sfera de influență germană, Lituania intrând în schimb (cu excepția unui teritoriu din sud-vestul acestei republici) în sfera de influență sovietică. În afara de aceasta au fost făcute aranjamente în vederea schimburilor de populație (este vorba de etnicii germani din U.R.S.S., și de belorusii și ucrainenii cuprinși în noile granițe ale Reich-ului)⁴⁸. La sfârșit, într-o declarație oficială comună, Molotov și Ribbentrop cereau Angliei și Franței să înceteze războiul contra Germaniei, amenințând că în caz contrar responsabilitatea pentru război va cădea pe umerii democrațiilor occidentale și că U.R.S.S. și Germania vor continua consultările „în vederea luării măsurilor necesare” în acest sens⁴⁹. Acest punct de vedere a fost reluat de către sovietici în perioada imediat următoare: Franța și Marea Britanie se transformau, în opinia lor, în state agresoare ce purtau un război ideologic, asemănător războaielor religioase de odinioară. Germania din acele zile era, în schimb, văzută de sovietici ca „un stat ce aspiră la terminarea cât mai grabnică a războiului și la pace”⁵⁰.

Alinierea sovieto-nazistă și repercusiunile acesteia pentru Europa de Răsărit (octombrie 1939 – septembrie 1940). După dezmembrarea Poloniei, sovieticii și naziștii au purces sistematic la punerea în aplicare a protocolului adițional secret în întreaga Europă de Răsărit. Foarte curând au început tratativele dintre cele două părți cu privire la soarta statelor baltice, care, conform ultimelor înțelegeri urmău să intre în sfera sovietică de influență. Inițial sovieticii au dorit ca în comun cu naziștii să forțeze Lituania să cedeze Germaniei fâșia de sud-vest a teritoriului său ce intra în sfera de influență nazistă. Lituaniienii urmău să primească în schimb de la Uniunea Sovietică orașul Vilnius. Nemții însă s-au împotrivit acestei manevre diplomatice ce ar fi înrăutătat și mai mult imaginea internațională a Germaniei, insistând în schimb ca în eventualitatea unei invazii sovietice teritoriul lituanian ce urma să revină Germaniei să fie lăsat neatins⁵¹. Ca urmare a presiunii comune sovieto-naziste asupra Lituaniei, Letoniei și Estoniei, aceste trei republici au semnat în perioada cuprinsă între sfârșitul lunii septembrie și până la jumătatea lunii octombrie tratate de asistență mutuală cu U.R.S.S. Conform acestor tratate (de fapt dictate), aceste trei țări au fost obligate să accepte prezența militară sovietică pe teritoriul lor, deși formal ele și-au mai păstrat independența pentru câteva luni. Astfel s-a încheiat prima etapă de anexare de către U.R.S.S., în conformitate cu înțelegerea dintre Hitler și Stalin, a statelor baltice.

Începând cu aceeași perioadă, nemții încep să contempleze cu îngrijorare posibilitatea unui conflict sovieto-finlandez⁵², dar și încercările sovieticilor de a semna

⁴⁸ Nazi-Soviet..., *German-Soviet Boundary and Friendship Treaty*, p. 105-107

⁴⁹ Tot acolo, *Declaration of the Government of the German Reich and the Government of the U.S.S.R. of September 28, 1939*, p. 108.

⁵⁰ Diplomatia..., *Raportul din 31 octombrie 1939 a lui Molotov în ședința Sovietului Suprem al U.R.S.S.*, p. 87-92.

⁵¹ Ibidem, Schulenburg către Ribbentrop, 3 oct. 1939, Ribbentrop către ambasadorul Schulenburg, 4. Oct. 1939 și 5 oct. 1939, p. 95-96.

⁵² Nazi-Soviet..., *The State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker) to the German Minister in Finland (Blücher)*, October 9, 1939, p. 122.

un tratat de asistență mutuală cu Bulgaria⁵³. Până în primele luni ale lui 1940, au existat două teme dominante în cadrul tratativelor sovieto-germane. Prima ținea de conflictul dintre U.R.S.S. și Finlanda, nemții susținând pe cale diplomatică, voalat, agresiunea sovieticilor⁵⁴. Aceasta, începută, ca și în cazul Poloniei, prin încâlcarea unilaterală a tratatului de neagresiune sovieto-finlandez din 1932, s-a încheiat cu o victorie sovietică „à la Pirus”, ce a dezvăluit curențele imense ale mașinii de război sovietice, dar în urma căreia Stalin a reușit totuși să obțină cca. 11% din teritoriul finlandez și prin aceasta să-și asigure flancul nordic și orașul Leningrad în eventualitatea unui război. A doua mare temă ținea de evoluția relațiilor economice și comerciale dintre U.R.S.S. și Germania nazistă. Cererile tot mai mari ale sovieticilor de mărfuri industriale și materiale de război i-au deranjat pe nemți, care aveau nevoie ei însăși de aceste materiale în vederea purtării războiului⁵⁵. Cum însă cererile sovieticilor devineau tot mai insistente, iar Germania, din cauza blocadei maritime britanice se confrunta cu o necesitate sporită de materii prime⁵⁶, Berlinul și Moscova au negociat un nou acord comercial în acest sens.

Acesta a fost semnat la 11 februarie 1940 și prevedea schimburi comerciale în valoare de 800 milioane mărci între cele două părți. Sovieticii urmău să exporte în Germania nazistă cantități uriașe de materii prime printre care aproape un milion și jumătate de tone fier și minereuri de fier, o sută de mii de tone de textile, jumătate de milion tone de fosfate și aproape un milion de tone de petrol. Germania, la rândul său, se angaja să livreze sovieticilor utilaje și instalații industriale, produse finite, tehnologii și materiale de război, printre care o navă de război a cărei construcție nu fusese finalizată, proiecte avansate de construcție a vaselor de război, prototipuri de tancuri, avioane militare, piese de artillerie, motoare, turbine, locomotive, și.a. Foarte important, în cadrul aceleiași întregeri, sovieticii au acceptat să asigure tranzitul pe teritoriul lor a comerțului german cu România, Iranul, Afganistanul și țările din Extremul Orient⁵⁷. Ba mai mult, sovieticii s-au angajat, în secret, să achiziționeze pentru germani bunuri și mărfuri de la state terțe⁵⁸. Acest acord comercial sovieto-nazist i-a adus beneficii strategice enorme lui Hitler: pe această cale naziștii au putut evita consecințele blocadei navale britanice. Eforturile anglo-franceze de a slăbi economia Germaniei naziste în acest mod au putut fi neutralizate numai cu ajutorul sovieticilor⁵⁹.

⁵³ Ibidem, *Memorandum by the State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker)*, 12 Oct. 1939, p. 124.

⁵⁴ Tot acolo, *The State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker) to German Missions Abroad*, 2 Dec. 1939, p. 127-128.

⁵⁵ Ibidem, *Memorandum by the State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker)*, 1 noiembrie 1939, p. 127; *Memorandum by the State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker)*, dec. 5, 1939, p. 128; *Memorandum by the Reich Foreign Minister*, Dec. 11, 1939, p. 131.

⁵⁶ Ibidem, *Schnurre, Foreign Office Memorandum*, p. 119-120.

⁵⁷ Ericson, Edward, *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*, Greenwood Publishing Group, 1999, p. 237.

⁵⁸ Deutsche Aussenhandelslage Nr. I. OKW Wi Rue Amt/Wi la M1, 6. Dezember 1939 // BA-NA, RW4/v. 308. 159. Apud: Случь С.З., *Советско-германские отношения в сентябре-декабре 1939 года и вопрос о вступлении СССР во Вторую мировую войну*, Отечественная история, 2000, № 5, с. 46-58; № 6, с. 10-27: <http://gkaf.narod.ru/kirillov/ref-liter/slutch-00.html#en127>, accesat la 3.05.2015.

⁵⁹ *Diplomatia..., Memorandumul lui Schnurre cu privire la acordul comercial germano-sovietic*, 23 februarie 1940, p. 113-115.

După aceste evenimente, atenția naziștilor se îndreaptă spre Europa de Vest. Este semnificativ că Hitler i-a comunicat lui Stalin iminența invaziei naziste a unor state din Europa de Vest și de Nord. Dar și mai semnificativ, poate, este faptul că sovieticii au salutat și au susținut (cu urări de succes, pe cale diplomatică) agresiunea nazistă în Europa de Vest. La 9 aprilie, Schulenburg îl informează pe Molotov despre invazia nazistă în Norvegia și Danemarca⁶⁰, cu scopul declarat de a preîntâmpina o posibilă întărire a pozițiilor anglo-franceze în acele țări. Molotov, la rândul său, are o atitudine pozitivă față de aceste nouătăți, subliniind faptul că sovieticii „doresc Germaniei succes deplin în *acțiunile sale defensive* (sublinierea noastră.)”. Scena aceasta s-a repetat aproape că la indigo pe 10 mai, când comisarul sovietic a fost notificat de către Schulenburg cu privire la invazia nazistă a Olandei, Belgiei și a Luxemburgului chiar în dimineață în care acesta avea loc. De această dată, Molotov și-a exprimat solidaritatea și încrederea deplină în succesul acțiunilor defensive (sic!) ale Germaniei naziste împotriva „atacurilor anglo-franceze”⁶¹.

În iunie 1940, sovieticii întăresc presiunile politice și militare asupra statelor baltice⁶², forțând anexarea acestora în spiritul înțelegerilor dintre Hitler și Stalin. Acuzând statele baltice de consipație și complot antisovietic, Armata Roșie a invadat Lituania la 15 iunie, iar pe 16 iunie trupele sovietice au intrat în Estonia și în Letonia. Foarte curând sovieticii au înlocuit guvernele din acele țări cu marionete pro-sovietice care au „solicitat” ca ele să fie acceptate în componența U.R.S.S. Este indicat să amintim aici că toate aceste acțiuni au fost întreprinse de U.R.S.S. în poftida faptului că Țările Baltice aveau încheiate tratate de asistență mutuală și de neagresiune cu sovieticii. Naziștii, pe de altă parte, deși îngrijorați cu privire la viitorul influenței economice și comerciale germane în Țările Baltice⁶³, nu au obiectat deschis față de ocuparea militară sovietică⁶⁴.

În acest context, sovieticii decid implementarea celei de-a treia prevederi a protocolului semnat de Molotov și Ribbentrop și care ținea de pretenția U.R.S.S. asupra provinciei românești a Basarabiei. La 23 iunie, guvernul sovietic îl informează pe germani cu privire la faptul că „soluționarea chestiunii Basarabiei nu mai suferea amânare”. Ba mai mult, pretențiile sovieticilor se extindeau și asupra Bucovinei, regiune care însă nu era amintită în înțelegerea din 23 august 1939, dar care, conform lui Molotov, era locuită de ucraineni și trebuia cedată către U.R.S.S. Sovieticii au cerut naziștilor să pună presiune asupra guvernului român, amenințând că în cazul în care nu va fi dat un răspuns pozitiv, soluția va fi forțată pe calea armelor⁶⁵. Pentru naziști,

⁶⁰ Nazi-Soviet..., *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, p. 137-138.

⁶¹ Tot acolo, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, p. 142.

⁶² Nazi Soviet..., Woermann, *Foreign Office Memorandum*, 11 June 1940, p. 146.

⁶³ Ibidem, Schunre, *Foreign Office Memorandum*, p. 153.

⁶⁴ Diplomatia..., Secretarul de stat Weizsäcker către toate misiunile diplomatice ale Germaniei, 17 iunie 1930, p. 125. Vezi și Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шуленбургом, 17.06.1940, în Министерство Иностранных Дел Российской Федерации, *Документы внешней политики, 1940 – 22 юн. 1941*, Том 23. Книга 1, Москва, Международные Отношения, 1995, p. 353-354.

⁶⁵ Diplomatia...Ambasadorul Schulenburg către Ministerul de Externe al Germaniei, 23 iunie 940, p. 126-127.

pretențiile sovietice asupra Bucovinei erau o nouitate și au fost puse pe seama faptului că la momentul semnării protocolului ei și-au manifestat dezinteresul față de „*aceste regiuni*”, sintagmă foarte vagă, folosită în acel context pentru a desemna, se pare, Europa de Sud-Est⁶⁶. Chestiunea ocupării Bucovinei de către sovietici, dar și posibilitatea ca România să devină teatrul unor operațiuni militare au stârnit îngrijorarea naziștilor și au constituit primele motive importante de contradicție dintre Moscova și Berlin. Ca urmare, nemții au promis să pună presiuni pe guvernul român pentru ca acesta să cedeze cererilor sovietice, dar i-au avertizat pe aceștia din urmă cu privire la faptul că interesele economice ale Germaniei în România nu trebuiau pericolită. Totodată, ei au sugerat sovietilor să renunțe la pretenția asupra Bucovinei, care nu făcuse parte niciodată din Imperiul Țarist, ci a fost o provincie a coroanei austriece. Molotov însă s-a opus, argumentând că Bucovina ar fi fost populată de ucraineni și că, în mod natural, trebuia să facă parte din Ucraina Sovietică⁶⁷. În cele din urmă, Molotov a limitat pretențiile sovietice în Bucovina doar la partea nordică a acestei provincii, fără însă a da ascultare sfaturilor lui Schulenburg de aducere în discuție a problemei tezaurului românesc sechestrat la Moscova de către bolșevici⁶⁸. La 26, și respectiv, 27 iunie 1940, U.R.S.S. a înaintat două note ultimative guvernului român prin care îi cerea să evacueze Basarabia și nordul Bucovinei. Aceste acțiuni au fost coordinate cu naziștii, care, prin intermediul ministrului german de la București, Fabricius, au pus presiune asupra guvernului român în vederea acceptării termenilor ultimatumului⁶⁹. România se afla singură, încurjată de mai multe puteri revizioniste (Ungaria, Bulgaria, U.R.S.S. și Germania nazistă). Cum Franța căzuse cu foarte puțin timp în urmă, iar Marea Britanie era în imposibilitate să-și onoreze „garanțiile” oferite României în 1939, aceasta a fost nevoie să cedeze în fața presiunii combinate sovieto-naziste.

Noi fricțiuni sovieto-naziste apar în cursul procesului de ocupație sovietică a Țărilor Baltice. Este vorba în special de același teritoriu din sud-vestul Lituaniei, care, conform înțelegerii sovieto-naziste urma să intre în sfera de influență germană⁷⁰. Stalin, deși recunoștea acest lucru a cerut totuși „în virtutea relațiilor extraordinar de amicale dintre U.R.S.S. și Germania” ca aceasta din urmă să consimtă a ceda acest teritoriu Uniunii Sovietice, motivând acest lucru prin situația politică din Lituanie, dar și prin faptul că majoritatea locuitorilor din acea regiune erau lituanieni⁷¹. Nemții însă nu au fost de acord cu cererea lui Stalin, întrucât considerau că aceasta leza interesele Germaniei, recunoscute în spiritul înțelegerii de la Moscova din 28 septembrie

⁶⁶ Ibidem, *Memorandumul lui Ribbentrop pentru Hitler*, 24 iunie 940, p. 129.

⁶⁷ Nazi-Soviet..., *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 25 June 1940; *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, June 26 1940 p. 158-160.

⁶⁸ Ibidem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, June 26, 1940 p. 162.

⁶⁹ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Foreign Office*, June 27, 1940, p. 163.

⁷⁰ Diplomația..., *Ambasadorul Shulenburg către Ministerul de Externe al Germaniei*, p. 159-160.

⁷¹ Документы внешней политики, 1940 – 22 юн. 1941, Москва, Международные отношения, 1995, Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шулленбургом, 13 июля 1940 г., р. 353-354

1939⁷². Au urmat negocieri în vederea rezolvării acestei probleme, negocieri în cadrul cărora naziștii au propus ca soluție acordarea unor compensații teritoriale în schimbul fâșiei de pământ lituanian dorită de sovietici. Aceștia din urmă însă au refuzat, oferindu-le în schimb nemților compensații financiare în acest sens, pe care însă nemți le-au considerat inacceptabile⁷³. Mai înainte ca această problemă să se fi putut rezolva, au apărut și neînțelegeri referitoare la zona liberă din jurul portului Memel (Klaipeda), pe care nemți se pare că ar fi ocupat-o, interzicând accesul bunurilor lituaniene (devenite sovietice) acolo⁷⁴. Aceste incidente au provocat resentimente sovieticilor, fapt care la rândul său a ridicat semne serioase de întrebare în ce privește interesele economice și comerciale germane din fostele țări baltice⁷⁵.

Următorul motiv de dispută dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică a fost deja mult mai serios, în acest caz fiind implicate importante considerente geopolitice și strategice. Este vorba de arbitrajul de la Viena în urma căruia România a fost nevoită să cedeze Ungariei hortiste o mare parte din Ardeal. Sovieticii au percepuit arbitrajul german drept o consolidare a pozițiilor naziste în acele țări. Se știe că interesele geopolitice ale Rusiei din oricare perioadă au motivat expansiunea acesteia în Balcani și către Strâmtori, iar întărirea pozițiilor Germaniei în această regiune nu putea fi pe plac sovieticilor. Având în vedere faptul că naziștii i-au anunțat pe sovietici despre arbitraj doar după ce acesta s-a încheiat, punându-i astfel în fața faptului împlinit, ei i-au acuzat pe nemți de atitudine neloială și de faptul că au încălcăt articolul III al tratatului de neagresiune, care cerea părților contractante să se consulte asupra problemelor ce țin de interesele lor comune și că s-au implicat în problemele a doi vecini ai U.R.S.S⁷⁶. Evident, germanii au respins aceste acuzații argumentând că nicicând Uniunea Sovietică nu și-a exprimat interesul față de Ungaria sau România cu excepția problemei Basarabiei. Ei au reamintit sovieticilor despre ocuparea teritoriului lituanian (ce trebuia să revină Germaniei), lucru care în viitor trebuia evitat⁷⁷. În afară de aceasta, nemți nu erau dispuși să accepte că vecinătatea teritorială dintre România și U.R.S.S. impunea automat existența unor interese sovietice acolo. Nemți erau hotărâți să le demonstreze sovieticilor că Germania avea interese vitale în România și că în virtutea acestui fapt trebuia să dețină o influență proporțională în regiune⁷⁸.

⁷² Nazi-Soviet..., *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 2 August 1939, p.174.

⁷³ Ibidem, p.186.

⁷⁴ Документы..., Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шулленбургом 29 августа 1940 г., р. 540.

⁷⁵ Nazi-Soviet..., *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, September 4, 1940, p. 183-184.

⁷⁶ Nazi-Soviet..., *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, September 1, 1940, p. 180-181, 187.

⁷⁷ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, September 3, 1940, p. 181-183.

⁷⁸ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, September 6, 1940, p. 185-187.

Substratul geopolitic al noii rivalități sovieto-naziste ce se prefigura în Balcani era cât se poate de evident, iar sovieticii au interpretat garanțiile lui Hitler pentru România ca fiind îndreptate contra U.R.S.S⁷⁹. Poziția lui Stalin a fost foarte dură în acest sens: sovieticii și-au exprimat cât se poate de clar interesul de a participa la aranjamentele ce vor fi avea loc în Balcani⁸⁰, dar și în cadrul lucrărilor conferințelor internaționale cu privire la navigația Dunării⁸¹. Ba mai mult, ei au refuzat să recunoască exclusivitatea intereselor germane la Dunăre sau în România. Sovieticii au mers într-atât de departe încât au propus anularea articolului III al Pactului Ribbentrop-Molotov ce prevedea menținerea contactului dintre guvernele celor două state în vederea consultațiilor și a schimbului de informații asupra chestiunilor ce privesc interesele lor comune⁸². Această schimbare de atitudine i-a îngrijorat pe germani. Exact în aceeași perioadă contradicțiile respective se agravează și mai mult din cauza folosirii în scopuri de tranzit către Norvegia, de către germani, a teritoriului finlandez⁸³. Sovieticii, care cu puțin timp în urmă obținuseră o victorie extrem de costisitoare împotriva Finlandei, acest lucru nu era pe plac. Relațiile comerciale sovieto-naziste au intrat și ele în impas, în special din cauza faptului că nemții nu îndeplineau toate prevederile acordurilor comerciale stabilite între cele două părți⁸⁴.

Negocierile sovieto-naziste cu privire la posibilitatea alăturării U.R.S.S. la Axa Roma-Berlin-Tokyo (octombrie-noiembrie 1940). Către sfârșitul lunii septembrie, situația pe arena internațională suferă schimbări importante, iar aici ne referim bineînțeles la decizia Germaniei, Japoniei și Italiei de a semna pactul Axei Roma-Berlin-Tokio la 27 septembrie 1940. Înțelegerea aceasta a conținut încă de la început prevederi favorabile U.R.S.S., conform căror ea nu afecta relațiile niciunui stat semnatar cu Uniunea Sovietică. Înainte de a o semna, naziștii i-au informat pe sovietici despre iminența acestui acord, insistând că acesta era unul antiamerican, necesar în condițiile în care naziștii încercau să obțină o victorie rapidă în bătălia pentru Anglia⁸⁵. Sovieticii aveau anumite suspiciuni cu privire la acest tratat, solicitând prevederile acestuia, inclusiv articolele secrete, dar neîncrederea lor față de nași din această perioadă trebuie pusă mai ales în strânsă legătură cu tranzitul trupelor germane pe teritoriul Finlandei⁸⁶.

⁷⁹ Ibidem, *The People's Commissariat of Foreign Affairs of the Soviet Union to the German Embassy in the Soviet Union*, 21 sep. 1940, p. 191.

⁸⁰ Документы..., Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шулленбургом, 9 sept. 1940, p. 583-586.p.

⁸¹ Ibidem, Беседа полномочного представителя СССР в Германии, А. А. Шкварцева, со статс-секретарем МИД Германии, Э. Вайцекером, 9. Sept 1940, p. 581-583.

⁸² Textul înțelegerei, *Diplomația...*, p. 47.

⁸³ Nazi-Soviet..., *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg)*, 16 September 1940, p. 188-189.

⁸⁴ Ibidem, Schunre: Foreign Office Memorandum, sept. 25, 28 1940, p. 195, 199-201.

⁸⁵ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Embassy in the Soviet Union*, September 1929, p 195-196.

⁸⁶ Diplomația..., Însărcinatul cu afaceri Tippelskirk către Ribbentrop, 27 sept. 1940, p. 167-168

Sovieticii considerau Finlanda ca făcând parte din sfera lor de influență⁸⁷. În acea perioadă, ei puneau mari presiuni pe finlandezii pentru ca aceștia să le acorde concesii în domeniul exploatarii zăcămintelor importante de nichel din Petsamo. Acest episod a stârnit și mai mult îngrijorarea germanilor care aveau propriile interese, reglementate prin înțelegeri comerciale cu finlandezii, în ce privește zăcămintele de nichel din Petsamo. Prin urmare, nemții au decis în secret să-i sprijine pe finlandezii în refuzul acestora de a oferi concesii sovieticilor sau măcar să obțină tărăganarea discuțiilor în acest sens⁸⁸. Aici se cuvine să menționăm faptul că naziștii își întăresc în această perioadă pozițiile vizavi de sovietici nu numai în Finlanda, dar și în România, unde trimit trupe, în special, în vederea protejării accesului la petroful românesc de care mașina germană de război avea absolută nevoie. În fața sovieticilor importanța acestei ultime acțiuni a fost cu mult diminuată, nemții declarând că, de fapt, ar fi vorba de trimiterea unui personal militar limitat ca număr în vederea instruirii armatei române⁸⁹.

Din acest moment, lucrurile iau o turnură extrem de interesantă întrucât Germania începe să depună eforturi susținute în vederea cooptării U.R.S.S. la Axa Berlin-Roma-Tokyo. O invitație cât se poate de explicită în acest sens este adresată de către Ribbentrop lui Stalin, în care este subliniat faptul că Hitler era de părere că „sarcina istorică a celor Patru Puteri constă în a-și coordona scopurile politice de lungă durată și, delimitându-și între ele interesele la scară mondială, să orienteze pe cale justă viitorul popoarelor lor”. Molotov este invitat la Berlin pentru a discuta această propunere⁹⁰. În răspunsul său, Stalin afirmă faptul că este de acord cu deplasarea lui Molotov la Berlin, exprimându-și convingerea că îmbunătățirea relațiilor sovieto-naziste poate avea loc numai cu condiția unei delimitări de lungă durată a intereselor celor două părți⁹¹. Această sugestie este semnificativă, mai ales că sovieticii au aflat în această perioadă despre livrările de armament ale Germaniei către Finlanda⁹².

În aceste circumstanțe, Molotov sosește la Berlin, unde la 12 noiembrie au loc primele discuții cu Ribbentrop cu privire la delimitarea sferelor de influență la nivel global între U.R.S.S. și statele Axei⁹³. În linii mari, aceștia au discutat despre „iminența” înfrângerii Angliei și că, după ce aceasta se va întâmpla, statele Axei își vor extinde sferele de influență către sud. Uniunea Sovietică era invitată să se alăture acestei inițiative. Germania și Italia planificau să împartă Africa între ele, expansiunea Japoniei urma să fie îndreptată, iarăși către sud, în regiunea Asiei de Sud-

⁸⁷ Nazi-Soviet..., *The German Chargé in the Soviet Union (Tippelskirch) to the German Foreign Office*, 4 oct. 1940, p. 203-204.

⁸⁸ Ibidem, *German Foreign Office Memorandum*, p. 205.

⁸⁹ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Embassy in the Soviet Union*, 9 Oct. 1940, p. 206; *The German Charge in the Soviet Union (Tippelskirch) to the German Foreign Office*, 10 oct. 1940, p. 206; *Diplomația...*, Dezmințire din partea Germaniei, „Pravda” din 9 oct. 1940, p. 169.

⁹⁰ *Diplomația...*, Scrisoarea lui Ribbentrop către Stalin, Berlin, 13 octombrie 1940, p. 171-176.

⁹¹ Документы..., *Послание Генерального Секретаря ЦК ВКП(б), И. В. Сталина, Министру Иностранных Дел Германии, И. Риббентропу*, p. 699.

⁹² *Diplomația...*, Ambasadorul Schulenburg către Ministerul de externe al Germaniei, 2 noiembrie 1940, p.179.

⁹³ Ibidem, *Conspectul con vorbirii dintre Ribbentrop și Molotov*, 12 noiembrie 1940, p. 180-187.

Est, iar Rusiei Sovietice nemții, fiind siguri „că în statutul domeniilor imperiale britanice se vor produce schimbări mari”, îi propuneau să-și extindă sfera de influență în regiunea Golfului Persic și a Mării Arabe, regiune în care Germania nu avea niciun interes. Totodată, Ribbentrop îi propunea lui Molotov rediscutarea, împreună cu statele Axei și Turcia, a regimului Strâmtorilor, a cărui reglementare prin Convenția de la Montreaux nu mai era considerată a fi actuală.

Tot atunci Molotov a avut o întrevedere cu Hitler⁹⁴. Discuțiile dintre cei doi au avut o tentă similară ca și în cazul convorbirilor dintre Ribbentrop și Molotov de mai devreme. Hitler a recunoscut faptul că existau unele divergențe între pozițiile celor două părți, dar a pus aceasta pe seama condițiilor de război, afirmându-și convingerea că pe viitor acestea vor dispărea în totalitate. În acest fel, printre altele, Hitler a justificat și expansiunea germană în Balcani. În cadrul aceleiași întâlniri Hitler i-a propus deschis lui Molotov ca U.R.S.S. să se alăture Pactului Axei. Molotov a declarat că acest lucru este admisibil, dar a insistat asupra intereselor Rusiei în Balcani, Bulgaria, România, Turcia și în regiunea Mării Negre. Stalin era deosebit de interesat în special de problema strâmtorilor Bosfor și Dardanele și, din această cauză, de viitorul statut al Turciei și Bulgariei. Stalin considera că accesul Rusiei la Strâmtori nu putea fi asigurat decât în cazul în care U.R.S.S. ar fi încheiat cu Bulgaria un tratat prin care să-i ofere acesteia garanții de securitate, în schimbul staționării de trupe sovietice pe teritoriul bulgar, astfel încât sovieticii să poată exercita o presiune sporită asupra Turciei⁹⁵. În afara de aceasta, sovieticii erau cât se poate de interesați de ches-tiunea Finlandei care, formal făcea parte din sfera sovietică de influență, dar care, mai nou, găzduia trupe germane; sovieticii considerau pe bună dreptate drept duplicitară poziția Germaniei și a Finlandei în acest sens și și-au exprimat dorința ca aceste trupe să fie retrase⁹⁶.

Problema finlandeză a constituit chiar de la început subiectul discuțiilor de a doua zi ale lui Hitler cu Molotov. Aceste discuții au fost mai aprinse și mai interesante decât cele din ziua precedentă. Molotov a subliniat hotărârea guvernului sovietic de a rezolva definitiv problema finlandeză, insinuând inclusiv posibilitatea unui conflict armat cu Finlanda. Dictatorul nazist a recunoscut legitimitatea pretențiilor sovietice asupra Finlandei, dar a subliniat faptul că Germania nu poate să mai admită un război în regiunea baltică, având interese comerciale importante în Finlanda, în special în importurile de nichel și lemn. Hitler a amenințat că un eventual conflict în regiunea baltică va ridica mari semne de întrebare relativ la viitorul relațiilor sovieto-naziste. A fost discutată problema teritoriului lituanian, din sfera

⁹⁴ Министерство Иностранных Дел Российской Федерации, *Документы внешней политики, 1940 - 22 юн. 1941*, Том 23. Книга 2 (часть 1), Телеграмма Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, Генеральному Секретарю ЦК ВКП(б) И. В. Сталину, 13 noiembrie 1940, p. 49-51; v. și *Diplomatia...*, p. 187-194.

⁹⁵ *Документы ..., Телеграмма Первого заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР А.Я. Вышинского, Полномочному Представителю СССР в Германии, А. Л. Шкварцеву, 13 noiembrie 1940*, p.61.

⁹⁶ *Ibidem*, Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шулленбургом, 13 ноября 1940 г., p. 54-55.

de influență germană, dar care era ocupat de sovietici și chestiunea Bucovinei, despre care sovieticii credeau că nu trebuie să constituie motive de divergență de vreme ce aceste căștiguri teritoriale erau neînsemnate în comparație cu cuceririle germane în Europa de Vest. Aici Hitler a ripostat, subliniind că acestea din urmă nu constituiau obiectul înțelegerilor sovieto-naziste. În timp ce Hitler încerca să ducă discuțiile în direcția unei posibile viitoare expansiuni a U.R.S.S. în Asia, în detrimentul Imperiului Britanic, Molotov a amintit interesul sovietic pentru Strâmtori, enunțând încă odată ideea garanților sovietice pentru Bulgaria, după modelul garanților germane oferite României. Această idee i-a displăcut lui Hitler care a arătat că Bulgaria, spre deosebire de România, nu a cerut aceste garanții și că prin urmare nu putea fi vorba de o asemănare între aceste situații. Către sfîrșit, Hitler a sugerat posibilitatea unei întâlniri personale cu Stalin pentru a discuta aceste probleme⁹⁷.

Tot pe 13 noiembrie, Molotov are o ultimă întâlnire cu Ribbentrop. În cadrul acesteia, ministrul de externe al Germaniei schițează un proiect⁹⁸ al posibilei înțelegeri dintre U.R.S.S., pe de o parte, și puterile Axei, de cealaltă parte. Acesta este trasat în aceeași ordine de idei a delimitării sferelor de influență la nivel global, conform căror sferă de influență a Uniunii Sovietice urma să se extindă spre sud, către Oceanul Indian. Ribbentrop a adus încă odată în discuție problema accesului sovietic la Strâmtori subliniind că Convenția de la Montreaux va fi anulată și ca Uniunii Sovietice îi va fi garantat accesul neîngrădit prin Bosfor și Dardanele. Nici de această dată, Molotov nu a putut fi mulțumit cu aceste declarații, arătând că U.R.S.S. nu se va mulțumi cu garanții oferite pe hârtie, și că va căuta să le materializeze în realitate concrete, sugerând din nou posibilitatea oferirii unor garanții Bulgariei. Totodată, el a insistat încă odată (probabil, spre satisfacția lui Ribbentrop) asupra intereselor sovietice în România și Ungaria și s-a ferit să ofere un răspuns concret la întrebarea lui Ribbentrop dacă U.R.S.S. este pregătită să colaboreze cu Germania împotriva Angliei⁹⁹.

Este foarte important să subliniem aici tonul general al acestor discuții de la Berlin din 12 și 13 noiembrie 1940. Cu toate că ele au fost deosebit de intense și de extinse, în cadrul lor nu s-a ajuns la nicio înțelegere concretă. Pentru niciuna din părți aceste convorbiri nu au avut rezultatul dorit¹⁰⁰. Molotov nu a reușit să obțină niciun fel de garanții clare cu privire la principalele probleme de care, în viziunea sovietilor, depindea relația lor cu Germania: problema finlandeză, ininteresele sovietice în Balcani și în regiunea Strâmtorilor, dar și prezența militară germană în România.

Sovieticii însă nu au renunțat la ideea unei alianțe cu Germania. La scurt timp,

⁹⁷ Ibidem, Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с Рейхсканцлером Германии, А. Гитлером, 13 ноября 1940 г. Р. 62-71.

⁹⁸ Nazi-Soviet..., Agreement between the states of the Three Powers Pact, Germany, Italy, and Japan, on the one side, and the Soviet Union on the other side, p. 255-258.

⁹⁹ Документы..., Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с Министром Иностранных Дел Германии, И. Риббентропом, 13 ноября 1940 г., р. 72-79.

¹⁰⁰ Ibidem, Телеграмма Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, Генеральному Секретарию ЦК ВКП(б) И. В. Сталину, 14 ноября 1940 г., р. 81.

ei au venit cu o contraofertă¹⁰¹ prin care se declarau dispuși să accepte propunerea Germaniei de a se alătura puterilor Axei în spiritul proiectului de tratat propus de către Ribbentrop. Stalin a pus însă câteva condiții în acest sens: mai întâi trupele germane trebuiau să părăsească imediat teritoriul finlandez în schimbul garantării interesașelor economice germane în Finlanda. Bulgaria trebuia să încheie un tratat de asistență mutuală cu U.R.S.S. în urma căruia trupelor sovietice le-ar fi fost permisă staționarea în acea țară, iar securitatea Strâmtorilor ar fi fost asigurată de construirea unor baze militare sovietice în apropiere Bosforului și Dardanelelor. Centrul de greutate al sferei sovietice de influență să fie cuprins între Caucaz și Golful Persic. În sfârșit, Japonia trebuia să renunțe la concesiile economice din Sahalinul de Nord în schimbul unor compensații corespunzătoare. Sovieticii au specificat că așteaptă răspunsul german la această propunere. Răspunsul german însă nu avea să mai vină niciodată. La numeroasele demersuri ulterioare ale sovieticilor în acest sens, naziștii foloseau drept pretext faptul că un răspuns german trebuia să țină cont de interesele Italiei și ale Japoniei și că ei, nemții, purtau tratative cu italienii și japonezii în acest sens¹⁰². Este evident că Hitler a considerat pretențiile sovietice ca fiind inacceptabile, iar la mai puțin de o lună de la acest ultim demers sovietic, el avea să aprobe Directiva nr. 21 cu privire la planul *Barbarossa* de invadare a U.R.S.S.¹⁰³. Pe de altă parte, sovieticii nu și-au legat toate speranțele de această inițiativă, în aceeași perioadă ei încep negocierile cu Japonia¹⁰⁴ în vederea semnării unui tratat de neagresiune și propun acordarea unor garanții Bulgariei¹⁰⁵.

Relațiile sovieto-naziste în perioada premergătoare invaziei U.R.S.S. (decembrie 1940 - iunie 1941). În perioada ce a urmat eșecului tratativelor din octombrie-noiembrie 1940, relațiile dintre cele două regimuri totalitare s-au răcit substanțial. Ambele puteri au căutat să-și consolideze pozițiile, una în raport cu celalaltă. La scurt timp, Germania renunță la teritoriul Lituaniei ce „i se cuvenea” conform Pactului Ribbentrop-Molotov în schimbul unor compensații financiare și în materii prime¹⁰⁶.

În ianuarie 1941, nemții au început să transfere importante contingente de trupe în România¹⁰⁷, iar apoi în Bulgaria, folosind drept pretext necesitatea preîn-

¹⁰¹ Ibidem, Беседа Наркома Иностранных Дел СССР, В. М. Молотова, с послом Германии в СССР, Ф. Шулленбургом, 25 ноября 1940 г. 135-137.

¹⁰² Nazi-Soviet..., *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, 17 January 1941, p. 270-271.

¹⁰³ Diplomatia..., Planul Barbarossa, p. 218-222.

¹⁰⁴ Документы..., Телеграмма Народного Комиссара Иностранных Дел СССР В. М. Молотова, полномочному представителю СССР в Японии, кл. Сметанину, 19 ноября 1940 г., 111-113; Беседа Народного Комиссара Иностранных Дел СССР В. М. Молотова с послом Японии в СССР, И. Таме-Кавой, 21 ноября 1940 г., 116-120.

¹⁰⁵ Idem, Телеграмма Народного Комиссара Иностранных Дел СССР В. М. Молотова, Полномочному представителю СССР в Царстве Болгария А. А. Лаврищеву, 19 ноября 1940 г., p.109-111.

¹⁰⁶ Nazi-Soviet..., *Secret Protocol 10 Jan. 1941*, p. 267-268.

¹⁰⁷ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg), the German Ambassador in Turkey (Papen), the German Minister in Yugoslavia (Heeren), and the German Minister in Greece (Erbach-Schönberg)*, January 7, 1941, p. 265.

tâmpinării unui atac britanic din direcția Greciei¹⁰⁸. Ba mai mult, pentru a-i intimida pe sovietici, naziștii au făcut cunoscute în U.R.S.S. date despre forța și capacitatea contingentelor militare germane în Balcani¹⁰⁹. Sovieticii i-au avertizat încă odată pe germani că privesc Bulgaria și regiunea Strâmtorilor drept vitale pentru securitatea U.R.S.S. și că nu vor rămâne indiferenți față de evenimentele ce se produc în acea zonă¹¹⁰. Din acel moment sovieticii au înțeles că naziștii nu vor da curs propunerii lor din 26 noiembrie anul precedent și au informat guvernul german despre faptul că acesta nu poate conta pe sprijinul sovietic în acțiunile sale din Balcani¹¹¹.

Răspunsul sovietic la acțiunile germane nu a întârziat foarte mult. În vederea posibilității confruntării cu Germania, în scurt timp U.R.S.S. finalizează negocierile cu Japonia în privința unui pact de neagresiune, pe care îl semnează la 13 aprilie 1941. Acest tratat corespunde, evident, și intereselor Japoniei care în acea perioadă contemplă deja posibilitatea confruntării cu S.U.A. în vederea expansiunii în Asia de Sud-Est și în regiunea Pacificului. Având în vedere acest lucru, Germania nu putea să facă foarte multe pentru a preîntâmpina respectiva înțelegere. Totodată, la 5 aprilie sovieticii au încheiat cu Iugoslavia un tratat de prietenie și neagresiune, profitând de pe urma unei lovituri de stat ce a răsturnat guvernul anterior, favorabil naziștilor și care a adus Iugoslavia în tabăra Axei la 25 martie în același an. Nemții i-au avertizat pe sovietici să nu întreprindă acest pas¹¹², iar la doar o zi de la închiderea înțelegерii sovieto-iugoslave, naziștii invadază Grecia și Iugoslavia.

Din acest moment și până la 22 iunie 1941, relațiile dintre Rusia sovietică și Germania nazistă intră într-un declin accentuat, cu excepția celor comerciale care au continuat chiar până în momentul invaziei naziste. Sunt de menționat, din această perioadă, repetatele violări ale spațiului aerian sovietic de către avioanele de luptă germane, încălcări pe care sovieticii au sperat să le curme prin discuții și note de protest adresate guvernului german¹¹³. Tot aici trebuie să remarcăm faptul că, în pofida acestor încălcări, dar și în contextul zvonurilor tot mai frecvente referitoare la iminența unui atac german împotriva U.R.S.S., Stalin a decis în acea perioadă să păstreze pacea cu Germania cu orice preț¹¹⁴. În pofida acestor semnale dinspre

¹⁰⁸ Ibidem, *The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg), 12 January 1940*, p.267.

¹⁰⁹ Ibidem, *The German Foreign Office to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg), February 21, 1941*, p. 274-275.

¹¹⁰ Ibidem, *The State Secretary in the German Foreign Office (Weizsäcker) to the Reich Foreign Minister, 17 January 1941*, p. 269-269.

¹¹¹ *Diplomația, Ambasadorul Schulenburg către Ministerul de Externe al Germaniei, 1 martie 1941*, p. 224.

¹¹² *Nazi-Soviet, The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, 4 April 1941*, p.316.

¹¹³ Ibidem, *The German Charge in the Soviet Union (Tippelskirch) to the German Foreign Office, Apr. 22, 1941*, p. 328; *The High Command of the Armed Forces to the German Foreign Office, Apr. 23, 1941*, p. 329.

¹¹⁴ Ibidem, *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office, 12 May 1941*, p.336-339.

U.R.S.S., la 21 iunie 1941, ambasadorul german la Moscova primește textul declarației de război a Germaniei către U.R.S.S., în care printre altele, sunt folosite ca pretext poziția sovietică în raport cu Dictatul de la Viena, pretențiile U.R.S.S. asupra Bucovinei, vizavi de Strâmtori și în chestiunea acordării de garanții Bulgariei, tratatul sovietic cu Iugoslavia¹¹⁵, dar și alte chestiuni litigioase pe care le-am descris în paginile acestui studiu. A doua zi, Hitler declanșează operațiunea Barbarossa de invazie a U.R.S.S. În acest fel se încheie relațiile dintre Germania nazistă și Uniunea Sovietică.

---

¹¹⁵ *Ibidem, The Reich Foreign Minister to the German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg), 21 June 1941*, p. 347-349.

Ion Șișcanu *, Daniela Șișcanu **

DEPORTĂRILE ÎN MASĂ DIN „ZONA SOVIETICĂ A PACTULUI MOLOTOV-RIBBENTROP” ÎN ANII 1940-1941 CA FORMĂ DE REPRESIUNE: CONTEXT, CAUZE ȘI EFECTE

Deportation is the sending of someone under the convoy to a determined place, usually to a distant region, in a concentration camp, as a repressive measure. The main distinctive feature of Soviet deportations as repression lies in their administrative, extra-judicial, list-based nature. The focus was not on the individual citizen, but on the groups of people, often very numerous, which corresponded to the points of references issued from „above”. Detention decisions were usually taken by the leaders of the Communist Party and the Soviet government at the initiative of the OGPU – NKVD – KGB authorities and other institutions. This practice places deportations outside the jurisdiction and legal framework of the judicial procedure, but also outside Soviet legislation, and dramatically distinguishes the Soviet system of banishment from the correctional labour camps and colonies, as well as from the system of camps for prisoners of war and internees.

Key words: Molotov-Ribbentrop Pact Area, Eastern Front, clearing, geography of lack of loyalty, anti-Soviet elements, deportation.

*Comunismul trebuie să fie o continuă
deplasare organizată de persoane în zonele îndepărătate ale Pământului.
...În condițiile sedentarismului, comunismul nu se va realiza
în niciun fel: nu are nici dușman, nici bucurie¹.*

Istoria omenirii este plină de evenimente tragice, dar au existat momente când faptele de acest gen au depășit orice imaginatie, încadrându-se în categoria catastrofelor. Aceste cataclisme sociale au fost opera unor oameni și, de aceea, multă vreme ele au fost mușamalizate, pentru a fi împinsă în uitare. Din categoria marilor catastrofe umane fac parte și deportările în masă, practicate în Uniunea Sovietică, în anii 1940-1941, dar și în perioada postbelică.

Deși subiectul respectiv a fost studiat intensiv în ultimii douăzeci și cinci de ani, cauzele, împrejurările și consecințele acestui fenomen social rămân încă o chestiune deschisă, provocând istoricii și publicul larg, generând dezbateri științifice, controverse politice și ideologice.

Primele publicații științifice privind această problematică au apărut în U.R.S.S. doar la sfârșitul anilor '80 a secolului trecut, în timpul restrukturării. Deschiderea treptată a fondurilor în arhivele regionale și centrale din Rusia și alte țări

* Ion Șișcanu, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, șeful Secției Istorie Contemporană a Institutului de Istorie al AŞM.

** Daniela Șișcanu, doctor în istorie.

¹ Андрей Платонов, Чевенгур, Том 2, Котлован, р. 49, <https://unotices.com/book.php?id=110084&page=49>

ale C.S.I. și în Țările Baltice a condus la o creștere impresionantă a interesului față de această problemă și, mai ales, la apariția numeroaselor publicații. Printre acestea se disting lucrările autorilor N. F. Bugai, A. Ă. Gurianov, V. N. Zemskov și ale altor cercetători². Publicațiile autorilor ruși din anii '90 conțin un bogat material istoric privind numeroase fapte, dar în ele sunt abordate și aspecte juridice, etnice, statistice și de alt gen ale deportărilor din 1941 în U.R.S.S. O contribuție considerabilă la studierea acestei probleme reprezintă lucrările lui P. Polian³. În Republica Moldova subiectul deportărilor din vara anului 1941 a fost studiat de Valeriu Pasat, Elena Postică, Elena Șișcanu, Anatol Petrencu, Viorica Olaru-Cemărtan, Mariana S. Țăranu și alți cercetători⁴. Apreciind înlăturatele publicații, considerăm că, pe baza lor, este necesară, în continuare, analiza surselor noi de arhivă, comentarea și interpretarea faptelor și evenimentelor derulate în 1941, în „zona sovietică a Pactului Molotov-Ribbentrop”⁵, dar și încercarea de generalizare a informațiilor existente. Tocmai aceste sarcini ni le propunem în acest studiu.

* * *

În documentele oficiale și în istoriografie se disting două abordări ale conceputului de „deportare”. În documentele referitoare la deportări – diferite rapoarte, informații ale N.K.V.D., note informative scrise, adresate lui I. Stalin, L. Beria, Consiliului Comisarilor Poporului al U.R.S.S., altor instituții și departamente sovietice – acțiunea respectivă avea o interpretare deosebită. În documentele oficiale acțiunea de deportare era calificată drept „evacuare”, „strămutare”, „strămutare specifică”, „evacuare a contingentului special”, „ridicare a elementului antisovietic”, înde-

² Н.Ф. Бугай, *Сталин — Л. Берия: „Их надо депортировать...”*, Москва, „Дружба народов”, 1992; Idem, *Л. Берия — И. Сталину: „Согласно Вашему указанию...”*, Москва, „АИРО-XX”, 1995; А.Э. Гурьянов, *Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г.*, [http://www.memo.ru/history/PO-LACY/G_2.htm](http://www.memo.ru/history/POLACY/G_2.htm); В.Н. Земсков, *О масштабах политических репрессий в СССР*, <http://www.polit-pros.com/journal/read/?ID=783>

³ Павел Полян, *НЕ ПО СВОЕЙ ВОЛЕ... История и география принудительных миграций в СССР*, О.Г.И — Мемориал, Москва, 2001.

⁴ В. И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы*, Москва, ТЕПРА, 1994, Idem, *Calvarul, Moscova, РОССПЭН*, 2006; Elena Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic*, București, Semne, 1998; Elena Postică, *Cartea memoriei, Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, Vol.1-4, Chișinău, Știință, 1999, 2001, 2005; Anatol Petrencu, *Deportarea populației românești din Basarabia și alte crimi ale autorităților sovietice săvârșite în iunie-iulie 1941*; în *În serviciul Zeiței Clio*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2001; Viorica Olaru-Cemărtan, *Deportările din Basarabia, 1940-1941, 1944-1956*, Chișinău, Pontos, 2013; Mariana S. Țăranu, *Primul val de deportare a basarabenilor (iunie 1941)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2014, nr. 2, p. 48-72.

⁵ Zona sovietică a Pactului Molotov Ribbentrop - spațiul de la Marea Baltică la Marea Neagră, cuprinzând teritoriile ocupate de U.R.S.S. conform prevederilor protocolului adițional secret la Pactului Molotov-Ribbentrop și a Tratatului germano-sovietic de prietenie și frontieră din 28 septembrie 1940: voințele răsăritene ale Poloniei, devenite Bielarusia de Vest și Ucraina de Vest; teritoriile finlandeze, devenite sovietice conform Tratatului sovieto-finlandez din 12 martie 1940; cele trei țări Baltice: Estonia, Letonia și Lituania; teritoriile românești: Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

linirea unor „sarcini de stat deosebite”⁶ etc.

Conceptul de deportare este abordat în mod diferit și de istorici: „procese înapoiate de începerea Marelui Război pentru apărarea Patriei”, „evacuarea în masă”, „expulzare”⁷ sau, culmea cinismului, „salvarea popoarelor nestabile”⁸.

Deportarea reprezintă trimiterea cuiva, sub convoi, într-un loc determinat, de regulă într-o regiune îndepărtată, într-un lagăr de concentrare, ca măsură represivă. *Dictionnaire du communisme*, elaborat sub coordonarea lui Stephane Courtois și publicat de editura Larousse în 2007, ulterior, publicat și în limba română, definește deportarea ca o formă a terorii de masa, aplicată esențialmente în U.R.S.S. în perioada stalinistă și în Cambodgia khmerilor roșii. Ea vizează grupuri politice, sociale și/sau etnice, considerate a fi puțin sigure, ostile, chiar vinovate, în ochii „patriei socialiste”. Dar ea constituie și o formă a ingineriei societale, care i-a permis puterii să modeleze o societate, corespunzând proiectului său ce ține de utopie și totalitarism⁹. Aceste strămutări forțate răspund cerințelor a două logici. Prima este aceea a terorii și a profilaxiei. Ea vizează „elementele socialmente periculoase”, grupurile naționale bănuite ca potențială sursă a „coloanei a cincea”, în caz de război, popoarele care trebuie „pedepsite” și elitele națiunilor alogene sau de pe teritoriile recent anexate de U.R.S.S. Aceste grupuri sociale nu sunt considerate suficient de periculoase pentru societate, încât să fie aplicată exterminarea, dar sunt catalogate ca destul de nocive pentru noua orânduire socială, de aceea îndepărtarea lor de zonele vitale pentru putere - de la frontiere, din marile orașe, din spațiul Rusiei istorice – devine eminentă. Cel de-al doilea considerent „logic” ține de domeniul uteziei și voluntarismului, pus în practică printr-o inginerie societală: deportarea procură o mâna de lucru abundantă și ieftină care îi permite regimului să colonizeze și să exploateze regiuni în care condițiile de supraviețuire sunt dificile; ea permite, de asemenea, ștergerea particularităților naționale sau etnice, pentru a realiza utopia unui „popor sovietic” omogen¹⁰. *Enciclopedia Regimului Comunist*, editată de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, stabilește că termenul provine din verbul *a deporta* (în l. latină – *deportare*, în l. franceză – *deporter*) cu sensul de trimiteri forțată într-o regiune îndepărtată, prin încălcarea drepturilor individului¹¹. Măsura are caracter represiv, urmărind scopul de a-i izola de restul societății pe cei considerați indezirabili. În regimul comunist, deși era, cel mai adesea, o operațiune cu caracter politic, deportarea s-a sprijinit pe hotărâri și reglementări cu caracter juridic, fără ca victimele să fie parte într-un proces. Deciziile privind deportarea erau luate în funcție de necesitățile ideologice ale regimului communist¹². Istorul rus

⁶ В. И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940—1950-е гг.* Москва, TEPPA, 1994. C. 158, 159, 164, 183, 298; <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1021466>

⁷ *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, Asociația „N. Milescu-Spătaru”, 2015, p. 278.

⁸ *CCCP: депортации как спасение нестабильных народов*, <http://www.prezidentpress.ru/news/3373-sssr-deportacii-kak-spasenie-nestabilnyh-narodov.html>

⁹ Stephane Courtois (coordonator), *Dicționarul comunismului*, București, Polirom, 2008. P. 210.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *România: 1945-1989:encyclopedia regimului comunist: represiunea*, Vol. 1: A-E, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 468.

¹² *Ibidem*.

Pavel Polian susține că „în cazul în care este deportată nu doar o parte a grupei (clasa, poporul, confesiunea), ci, practic, întreaga grupă, aceasta este *deportate totală*”¹³.

Deportarea diferitor grupuri sociale mari din U.R.S.S. a reprezentat un proces care a bulversat toată Uniunea Sovietică de-a lungul a trei decenii din perioada existenței sale. Anterior nu au fost efectuate represiuni politice de asemenea ample, de aceea, pentru mulți oameni, acest fenomen a fost o adevărată dramă.

Trăsătura distinctă principală a deportărilor sovietice ca represiune constă în natura lor administrativă, extrajudiciară, bazată pe liste. Orientarea era nu asupra cetățeanului individual, ci asupra grupurilor de persoane, de cele mai multe ori foarte numeroase, care corespundeau criteriilor de referință emise „de sus”. Hotărârile privind deportările erau luate, de regulă, de conducătorii partidului comunist și guvernului sovietic, la inițiativa autorităților O.G.P.U. - N.K.V.D. – K.G.B. și altor instituții. Această practică plasează deportările în afara competenței și cadrului legal al procedurii judiciare, dar și în afara legislației sovietice, și distinge dramatic sistemul sovietic de surghiun de cel al taberelor de muncă corecțională și colonii, precum și de sistemul de lagăre pentru prizonierii de război și internații¹⁴. N-au fost luate în considerare nici Codul Penal, nici Codul Civil, și nici măcar implicate „troica”¹⁵ sau „osoboe

¹³ Павел Полян, *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*. <http://www.memo.ru/history/deport/>

¹⁴ Постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР № 1299-526сс „Об изъятии контрреволюционных организаций в западных областях УССР”, 14 мая 1941 г., <http://stalinism.ru/sovietizatsiya-zapadnoj-belorusii-zapadnoj-ukrainy-pribaltiki-moldavii/postanovlenie-tsk-vkp-b-i-snk-ssr-1299-526ss-ob-iz-yatii-kontrrevolyutsionnykh-organizatsij-v-zapadnykh-oblastyakh-ussr.html>; *Проект постановления ЦК ВКП(б) и СНК СССР о мерах по изъятию контрреволюционных элементов в западных областях Белорусской ССР*, 24 мая 1941 г., <http://stalinism.ru/sovietizatsiya-zapadnoj-belorusii-zapadnoj-ukrainy-pribaltiki-moldavii/proekt-postanovleniya-tsk-vkp-b-i-snk-ssr-o-merakh-po-iz-yatiyu-kontrrevolyutsionnykh-elementov-v-zapadnykh-oblastyakh-belorusskoj-ssr.html>; *План мероприятий НКГБ/НКВД СССР по эвакуации, расселению и трудоустройству лиц, высыпаемых из Литовской, Латвийской, Эстонской и Молдавской ССР*, 14 июня 1941 г. În: В. И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940—1950-е гг.* Москва, ТЕРРА, 1994. с. 159-161; Ibidem; *Инструкция НКВД/НКГБ СССР „О порядке ссылки в отдаленные северные районы СССР членов семей лиц, находящихся на неподконтрольном положении и осужденных участников контрреволюционных организаций украинских, белорусских и польских националистов”*, 24 апреля 1941 г., <http://stalinism.ru/sovietizatsiya-zapadnoj-belorusii-zapadnoj-ukrainy-pribaltiki-moldavii/instruktsiya-nkvd-nkgb-ssr-opporyadke-ssylki-v-otdalennye-severnye-rajony-sssr-chlenov-semej-lits-nakhodyashchikhsya-na-nelegalnom-polozhenii-i-osuzhdennykh-uchastnikov-kontrrevolyutsionnykh-organizatsij-ukrainskikh-belorusskikh-i-poliskikh-natsionalistov.html>

¹⁵ „Troicile” N.K.V.D. au fost structuri de urmărire penală, extrajudiciare și, prin urmare, ilegale, care au acționat în U.R.S.S. în anii 1937-1938 la nivel de republică, ținut sau regiune. Troica regională erau alcătuită din șeful direcției regionale al N.K.V.D., secretarul comitetului regional de partid și procurorul regiunii. Troica adopta decizii în lipsa inculpatului, în baza dosarelor prezentate de către organele N.K.V.D.-ului, iar în unele cazuri și în lipsa oricărora materiale, fiind suficiente listelete persoanelor arestate. Procedura de examinare a cazurilor era liberă, protocoale nu se întocmeau. Erau suficiente câteva „materiale”, pe baza cărora era luată decizia privind aplicarea de represiuni. În dosarul cu inscripția tipografică „Strict secret. A se păstra pentru totdeauna”, de regulă se găseau: hotărârea privind arestarea, protocolul privind percheziția și sechestrul, unul sau două protocoale privind interogatoriul. Ultimul document în dosar era un act privind aplicarea sentinței.

soveșceanie”¹⁶.

Directiva privind smulgerea maselor de oameni din mediul familiar de viață și transferarea lor în spațiu, la distanțe de mii de kilometri, este o altă caracteristică fundamentală a strămutărilor sovietice forțate, atribuindu-i, apriori, și caracter geografic¹⁷. În plus, deportările sovietice, spre deosebire de acțiunile privind dezvoltarea social-economică, nivelul de trai al oamenilor, educația, cultura și.a., erau realizate la nivel înalt, în conformitate strictă cu hotărârile și/sau indicațiile conducerii sovietice, cu rezultate mai mari decât cele scontate¹⁸. Deportările sovietice se remarcă și prin amploarea lor. Ușurința operării cu zeci și sute de mii de persoane, manipulării destinelor a numeroase grupuri de oameni: popoare întregi (nemții, cevenii, tătarii) și/sau clase (chiaburii)¹⁹ este incredibilă.

Istoria contemporană demonstrează că utilizarea deportărilor ca metodă de represiune a persoanelor civile este o caracteristică specifică regimurilor totalitare în general²⁰.

* * *

Cercetările istoricilor arată în mod convingător că deportările în masă nu au fost inventate de bolșevici. Partidul lui Lenin doar a dezvoltat „creativ” ideile eminate încă de țarism, și, de aceea, acestea trebuie tratate ca parte integrantă a moștenirii imperiale ruse.

În Rusia țaristă a fost formulată și dezvoltată doctrina specială „geografia lipsei de loialitate” sau „geografia iloialismului”, de care, mai târziu, au beneficiat bolșevicii. Anume specialiștii Imperiului Rus au elaborat aspectele teoretice și ideologice ale acestei probleme. În Academia Statului Major cursanților li se preda disciplina „statistica militară”, apreciată ca una dintre cele mai importante materii de studiu. Armata era extrem de interesată de date fiabile și studii credibile privind geografia populației din Rusia.

Statisticienii militari plecau de la premisa că un mediu ideal pentru operațiile de luptă se afla acolo unde populația era omogenă etnic și vorbitoare de aceeași

¹⁶ Comisie Specială (Особое совещание) – în ani diferiți se numea diferit: „comisie specială a O.G.P.U.”, „comisie specială a N.K.V.D. al U.R.S.S.”, „comisie specială a M.G.B. al U.R.S.S.” În perioada 1922-1953, Comisia Specială reprezenta o structură extrajudiciară care examina dosarele penale în lipsa acuzatului. Comisia Specială avea dreptul să emită sentințe privind trimiterea la închisoare, deportarea inculpatului, precum și aplicarea altor măsuri de pedeapsă. În 1941-1945 putea condamna la pedeapsă cu moartea. Membrii Comisiei Speciale erau, de regulă: comisarul adjunct al afacerilor interne al U.R.S.S., împăternicul N.K.V.D. pentru R.S.F.S.R., șeful direcției generale a Miliției Muncitorilor și Tânărilor, comisarul poporului al afacerilor interne al republicii unionale, pe teritoriul căreia se desfășura acțiunea. Comisia Specială nu era parte a sistemului sovietic de justiție, dar, de fapt, avea atribuții judiciare. Comisia Specială examina cauza și pronunța sentința în lipsa învinuitului și fără avocat.

¹⁷ Фонд Александра Н. Яковleva, *Сталинские депортации. 1928-1953*, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues/parts/62150/1021455>.

¹⁸ В.И. Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы. 1940—1950-е гг.* Москва, ТЕППА, 1994. с.

¹⁹ Фонд Александра Н. Яковleva, *Сталинские депортации. 1928-1953*, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues/parts/62150/1021455>.

²⁰ Național-socialiștii germani au deportat milioane de oameni, comunități enorme de evrei și țigani, la munci în interiorul Reihului.

limbă. Pentru realizarea acestui obiectiv, dacă structura etnică a populației nu se încadra în limitele acestor parametri, ea trebuia epurată. Prin urmare, dacă era necesar, statul avea „dreptul la deportare”²¹. La sfârșitul secolului al XIX-lea, principaliii statisticieni militari: A. Makșeев, N. Obrucev, și, în special, V. Zolotariov, își argumentau considerațiile, plecând de la geografia reală a „loialității” și „neloialității” populației, precum și de la ponderea fiecărui dintre aceste fenomene într-o anumită localitate. În funcție de realitatea identificată, populația Imperiul Rus era împărțită în grupuri. În primul grup era inclusă preponderent populația slavă, „ortodoxă”, considerată loială; în grupul al doilea erau incluși evreii, germanii, polonezii, popoarele din Caucaz, Asia Centrală etc²². Au fost considerate favorabile sub aspectul loialității numai zonele în care populația rusă (adică ortodoxă) constituia nu mai puțin de 50%²³. Coeficientul loialității, după V. Zolotariov, se reducea în direcția de la centru către periferiile Imperiului²⁴.

Această materie era studiată la Academia Militară de către viitorii ofițeri și comandanți ai armatei țariste, mulți dintre ei ulterior devenind ofițeri ai armelor albe și roșii. Însă statistică militară nu se limita la descrieri și interpretări teoretice. Ea s-a recomandat și ca o disciplină aplicativă care investiga diferențierea teritorială a neloialității: localitățile și zonele aglomerate cu populație neloială erau identificate și controlate. Pentru situația de război erau formulate recomandări de „remediere urgentă a acestei situații”, mai ales în zonele de frontieră. Între cele mai eficiente mijloace erau recomandate luarea de ostatici civili, confiscarea sau distrugerea bunurilor și a animalelor, precum și deportarea pe criterii civile și etnice. Pentru punerea în practică a acestei doctrine au fost formate unități speciale de represalii care reprimau cu o deosebită cruzime orice încercare de nemulțumire sau de rebeliune împotriva colonizării periferiilor Imperiului²⁵. În timpul Primului Război Mondial, practica deportărilor în masă a fost folosită în regiunile de vest a Rusiei.

Însă deportările nu se explică plecând doar de la rațiuni militare. P. Holkvist susține că „sensul acestor măsuri devine clar doar dacă analizăm la modul serios concepția privind capacitatea de transformare a structurii populației, fie prin introducerea în ea a unor noi elemente, fie prin eliminarea acestora din cadrul unei comunități”²⁶. Potrivit unor estimări, deportările din zonele occidentale ale Imperiului Rus au afectat aproximativ 1 000 000 de persoane, dintre care jumătate erau evrei, iar o treime – germani²⁷.

²¹ Павел Полян, „Враждебно-подданные”. Этнические депортации, опыт Первой мировой. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/07/24/60474-171-vrazhdebno-poddannye-187-etnicheskie-deportatsii-151-opyt-pervoy-mirovoy>

²² Александр Кузьменко, Политика принудительной миграции в России в годы Первой мировой войны, <http://promreview.net/moskva/geografiya-neblagonadezhnosti>

²³ Андрей Шаваев, Станислав Лекарев, Разведка и контрразведка, <https://profilib.com/ctenie/155860/andrey-shavaev-razvedka-i-kontrrazvedka-121.php>

²⁴ Государственная политика в отношении малых диаспор, <http://www.studfiles.ru/preview/2493927/page:2/>

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

Deja în noaptea de 18 iulie 1914 (stil vechi), adică încă înainte de declararea oficială a ostilităților, Rusia a început arestările și deportările supușilor Germaniei și Austro-Ungariei²⁸. Scopul final, urmărit de campania antigermană, promovată de autoritățile țariste în perioada 1914-1917, a fost formulat foarte clar în raportul general-locotenentului Kurlov: nemții din Rusia vor fi impuși „să se desolidarizeze de germani, să uite de originea comună, să uite de comunitatea de limbă și să-și șteargă complet din memorie rudele care luptă în cadrul trupelor dușmanilor noștri”²⁹. Însă restricțiile privind drepturile etnicilor germani nu s-au limitat la aceasta. Până la urmă, autoritățile țariste adoptă hotărârea, fără precedent pentru Rusia, privind deportarea populației pe baza criteriului etnic³⁰.

Au fost strămutate cu forță aproximativ 330 de mii de persoane, care deja de zeci de ani locuiau în Petersburg, Moscova, Odesa, regiunile baltice, Novorosia, Volînia, Polonia. „Neloialii” au fost deportați în cele mai îndepărtate gubernii: Viatsk, Vologda, Orenburg³¹. În a doua jumătate a anului 1915, zone destinate deportărilor au devenit guberniile Perm, Turgai și Enisei. În al doilea an de război erau deportate nu numai persoanele „suspectate de spionaj”, ci toate persoanele ajunse la vîrstă la care erau posibile de recrutare, „pentru a preveni intrarea lor în rândurile armatelor inamice”. În aceste circumstanțe, au fost deportați nu numai germani, austrieci sau maghiari, dar și polonezi, evrei etc. Deosebit de crunt a fost tratată populația germană din gubernia Volînia care, în vara anului 1915, a fost deportată aproape în totalitate în Siberia. Toți erau internați în calitate de „prizonieri civili”³².

Apogeul acestui gen de abuz l-a reprezentat ordinul Șefului de stat major al Comandantului Suprem, generalul N. N. Ianușkevici, din 5 ianuarie 1915³³, care prevedea curățarea („зачистка”) spațiului cu lățimea de 100 de verste³⁴, de-a lungul coastei ruse a Mării Baltice, de toți supușii germani și austro-ungari în vîrstă de la 17 la 60 de ani, iar cei care refuzau să plece erau declarați spioni germani³⁵.

Pe de altă parte, de lângă granița de sud a Imperiului au fost deportați turci și tătarii. Potrivit lui S. Nelipovici, aceștia au fost strămutați în guberniile Oloneț, Voronej, Kaluga, Jaroslav, Kazan, Baku, unde pentru ei a fost organizată tabere a către 5000 de persoane³⁶. Nu au fost uitați nici evreii. Astfel, în anii 1914-1916, pe motiv

²⁸ Ibidem.

²⁹ В. Н. Шайдуров, *Первая мировая война и судьбы российских немцев*, <http://rusgermhist.narod.ru/RusRaboti/RusShaidurov/Shaidurovreportrus.htm>

³⁰ Ibidem.

³¹ Павел Полян, *Принудительные миграции до Гитлера и Сталина: исторический экскурс*, www.memo.ru/history/deport/polyan0.htm

³² Ibidem.

³³ Государственная политика в отношении малых диаспор, <http://www.studfiles.ru/preview/2493927/page:2/>

³⁴ Verstă –unitate de măsură pentru distanțe, folosită în trecut (mai ales în Rusia), egală cu 1067 km.

³⁵ Павел Полян, „Враждебно-подданые”. *Этнические депортации, опыт Первой мировой*. <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/07/24/60474-171-vrazhdebno-poddannye-187-etnicheskie-deportatsii-151-optyt-pervoy-mirovoy>

³⁶ *Этнические депортации. Опыт Первой мировой*, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/07/24/60474-171-vrazhdebno-poddannye-187-etnicheskie-deportatsii-151-optyt-pervoy-mirovoy>

că ar fi fost neloiali în masă, din teritoriile poloneze, lituaniene și bieloruse, în guverniiile din interiorul Rusiei au fost deportați 250-350 de mii de evrei³⁷.

Așadar, constatăm că ideologia și practica deportărilor în masă nu reprezentau noutăți pentru autoritățile sovietice. Bolșevicii le vor adapta la noile condiții, perfecționându-le și amplificându-le.

* * *

După ce, în anii Primului Război Mondial, deportările în Rusia deveniseră un instrument aproape cotidian al politicii interne, era clar că partidul bolșevicilor nu avea să renunțe la ele ca procedeu eficient de constrângere. Cu toate că în Uniunea Sovietică deportările în masă începuse încă în anii războiului civil, reperele ideologice ale acestora—conceptul „amplificării luptei de clasă pe măsura finalizării construcției socialismului” — au fost formulate de către Stalin în iulie 1928, la plenara C. C. al P.C.(b) din întreaga Uniune. Iosif Stalin a enunțat necesitatea luptei cu „elementele străine” astfel: „Pe măsură ce înaintam, rezistența elementelor capitaliste va crește, lupta de clasă se fa intensifica, iar Puterea Sovietică, forța căreia va crește tot mai mult și mai mult, va promova politica de izolare a acestor elemente, politica de destructurare a dușmanilor clasei muncitoare, în cele din urmă, politica de suprimare a rezistenței exploataților, creând baza pentru avansarea clasei muncitoare și majorității țărănimii”³⁸. În „Istoria P.C.(b.) din întreaga Uniune. Cursul scurt”, care se baza pe postulate ideologice privind lupta de clasă, rezistența inevitabilă a forțelor înlăturătoare de la putere și necesitatea suprimării lor, acțiunile politice ale regimului stalinist au fost „justificate” pe deplin. Represaliile împotriva diferitor elemente sociale au fost abordate ca măsuri legitime și necesare, realizate în interesul poporului și a construcției socialismului în U.R.S.S.³⁹ Știința istorică sovietică, pe care, până la sfârșitul anilor 1930, Stalin a pus-o definitiv în serviciul conducerii de partid, a elaborat un sistem de „argumente logice” privind necesitatea distrugerii „claselor burgheze”. Conform acestei logici, U.R.S.S. era un stat slab, din punct de vedere economic și cultural, în raport cu țările capitaliste dezvoltate, aflându-se în încercuirea capitalistă, și atâtă timp cât exista amenințarea invaziei militare străine, cu scopul restaurării orânduirii burghezo-moșierești, singura garanție eficace a păstrării integrității și independenței U.R.S.S. ar fi fost numai distrugerea preventivă a „claselor burgheze”. În felul acesta, dacă pornim de la conceptul din „Cursul scurt”, represaliile au fost o necesitate vitală din punct de vedere al protecției orânduirii socialiste.

La 30 iulie 1937, comisarul afacerilor interne al U.R.S.S., N. Ejov, a emis ordinul operativ nr.00447, conform căruia a început o campanie amplă de distrugere a „elementelor antisovietice”. Acestea erau declarate vinovate de toate eșecurile con-

³⁷ Первая мировая война (еврейский аспект), Материал из ЕЖЕВИКИ – EJWiki.org – Академической Вики-энциклопедии по еврейским и израильским темам.

³⁸ Сталин И. В., Об индустриализации и хлебной проблеме: Речь на пленуме ЦК ВКП(б) 9 июля 1928 г., Сочинения, Т. 11, Москва, ОГИЗ, 1949, http://grachev62.narod.ru/stalin/t11/t11_16.htm

³⁹ История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс. Под редакцией Комиссии ЦК ВКП(б). Одобрен ЦК ВКП(б), 1938 г., Издательство ЦК ВКП(б) „Правда”, 1938. Отсканировано www.ivstalin.su, с. 276, 279, 290-295.

ducerii sovietice: „Elementele antisovietice sunt principaliii instigatori ai diverselor crime antisovietice și subversive, atât în colhozuri și sovhozuri, cât și în transport, și în unele domenii ale industriei. Organele securității de stat au sarcina să zdrobească în cel mai nemilos mod toată această bandă de elemente antisovietice, să protejeze poporul sovietic de unelurile lor contrarevoluționare și, în cele din urmă, să lichideze definitiv activitatea lor subversivă și nemerică împotriva statului sovietic. În conformitate cu acest ordin, în toate republicile, ținuturile și regiunile să înceapă operațiunea de reprimare a foștilor culaci, elementelor active antisovietice și criminalilor”⁴⁰. Acest document marchează începutul campaniei de anvergură a represaliilor politice, care, ulterior, a fost denumită „Marea teroare”.

* * *

În lucrările multor istorici cauzele deportărilor sunt interpretate în legătură cu evenimentele care au precedat cel de-Al Doilea Război Mondial, mai ales în condițiile în care a început „Marele război pentru apărarea Patriei”. N. Bugai susține că în ajunul celui de-Al Doilea Război Mondial, U.R.S.S. se afla într-o situație dificilă. S-ar fi produs o divizare a societății privind atitudinea față de regimul sovietic. O parte a societății susținea regimul, cealaltă parte reprezentând o forță de alternativă. În această situație, susține N. Bugai, autoritățile au luat măsuri ca poziția regimului să nu se clăte, să nu-i fie afectate în niciun fel temeliile. Au fost înăsprite mijloacele de prevenție, aplicate anumitor popoare și grupuri de populație, care ieșeau, deschis sau într-o formă ascunsă, împotriva regimului. Printre „pedepsele” aplicate rebelilor și celor neloiali erau utilizate frecvent și deportările⁴¹. De regulă, spune N. Bugai, toate acțiunile privind strămutările vreunui popor, a grupurilor de populație au fost întemeiate juridic: hotărâri ale Comitetului de Stat al Apărării, Prezidiului Sovietului Suprem al Uniunii R.S.S., decizii ale C.C. al P.C. (b.) din întreaga Uniune, decrete ale Consiliului Comisarilor Poporului sau ale altei instituții de stat, ceea ce asigura, chipurile, caracter legal. și alți autori consideră că motivul care a declanșat deportările din 1940-1941, din teritoriile ocupate de U.R.S.S. conform prevederilor Pactului Molotov-Ribbentrop, ar fi fost iminenta acordare de sprijin „hitleriștilor și aliaților acestora de către reprezentanți ai acestor națiuni și acțiunile „inevitabile” ale acestora împotriva Armatei Roșii în caz de război.

În opinia noastră, deportările în masă din spațiul Marea Baltică – Marea Neagră au fost realizate în legătură cu pregătirea acestor zone pentru război. Nu neapărat pentru un război de apărare. Istorici recunoscuți din Federația Rusă prezintă dovezi importante precum că Uniunea Sovietică, deși încheiaște Pactul de neagresiune cu Germania hitleristă, pregătea o agresiune de anvergură împotriva acesteia⁴².

⁴⁰ Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел Союза С.С.Р. № 00447 Об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов. 30 июля 1937 года. Гор. Москва. <http://old.memo.ru/history/document/0447.htm>

⁴¹ Николай Бугай, *Депортация народов*. http://scapsis.net/library/id_1237.html

⁴² М.И.Мельтюхов М.И., Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941. — М.: Вече, 2000. <http://militaria.lib.ru/research/melytukhov/index.html>; Idem, Идеологические документы мая - июня 1941 года о событиях Второй мировой войны, Отечественная история, 1995, № 2; Вадим Ростов, Аналитическая газета „Секретные исследования”, №15, 2006, <http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsij/6-1998-2006/sssr-gotovil-na-padenie>; В.Д. Данилов, Стalinская стратегия начала войны: планы и реальность, Отечественная история, 1995, № 3. с. 33-44; Idem, Готовил ли

În acest context, prezintă interes acțiunile Uniunii Sovietice din 1939-1941 în scopul fortificării poziției strategice în teritoriile anexate conform pactului Molotov-Ribbentrop. În 1948, în urma publicării în S.U.A. a unui set de documente capturate din fostele arhive germane, privind tranzacția Hitler-Stalin din august-septembrie 1939, autoritățile sovietice au recunoscut că, „înceind, în august 1939, pactul sovieto-german de neagresiune, Uniunea Sovietică nici pentru o clipă nu s-a îndoit că, mai devreme sau mai târziu, Hitler va ataca U.R.S.S. De aceea, prima sarcină a Guvernului Sovietic a fost crearea „frontul de est” împotriva agresiunii naziste, construirea liniei de apărare la frontierele de vest ale pământurilor bieloruse și ucrainene și organizarea, în felul acesta, a unui obstacol împotriva înaintării trupelor germane spre Est. Pentru aceasta, se afirmă în materialul „Falsificatorii istoriei” („Фальсификаторы истории”), editat de „Совинформбюро”, era nevoie de a reuni Bielorusia de Vest și Ucraina de Vest, ocupate de Polonia panilor în 1920, cu Bielorusia sovietică și Ucraina sovietică și de a instala acolo trupele sovietice. Această acțiune trebuia realizată fără întâzire, deoarece trupele poloneze, prost echipate, nu rezistau; comandamentul polonez și guvernul polonez se aflau deja în fugă, iar trupele naziste, fără a întâlni vreun obstacol major, ar fi putut ocupa pământurile bieloruse și ucrainene înainte ca trupele sovietice să ajungă acolo”⁴³.

În același material, „Совинформбюро” afirmă că „la 17 septembrie 1939, din ordinul Guvernului Sovietic, trupele sovietice au trecut frontieră sovieto-poloneză de până la război, au ocupat Bielorusia de Vest și Ucraina de Vest și au desfășurat acolo construirea zonei de apărare de-a lungul periferiei de vest a teritoriilor ucrainene și bieloruse (subl. ns.). În mare parte, afirmau autorii materialului, aceasta era linia, cunoscută în istorie ca „linia Kurzon”, stabilită de aliați la Conferința de la Versailles”⁴⁴.

„Câteva zile mai târziu, arată departamentul de informare, Guvernul Sovietic a încheiat pacte de asistență mutuală cu Statele Baltice, care prevedea dislocarea pe teritoriul Estoniei, Letoniei și Lituaniei a garnizoanelor Armatei Sovietice, organizarea de aerodromuri sovietice și crearea bazelor navale militare. Astfel a fost creată temelia „frontului de est” (subl.ns.)⁴⁵.

Prin urmare, în scopul construirii „frontului de est” în spațiul de la Marea Bal-

Генеральный Штаб Красной Армии упреждающий удар по Германии? <http://zhistory.org.ua/daily41.htm> ; В.А. Невежин, Речь Сталина 5 мая 1941 года и апология наступательной войны, Отечественная история, 1995, № 2.

⁴³ Издание: Фальсификаторы истории. Москва, ОГИЗ, Госполитиздат, 1948, <http://militera.lib.ru/research/false/index.html>

⁴⁴ *Ibidem*. Linia Curzon a fost o linie de demarcație propusă la sfârșitul Primului Război Mondial de către Consiliul Suprem Aliat între A doua Republică Poloneză și Rusia bolșevică. Această linie trebuia să reprezinte baza de discuție pentru trasarea frontierei dintre cele două state. Linia Curzon se suprapunea cu aproximativă pe granița stabilită între Regatul Prusiei și Imperiul Rus în 1797, după cea de-a treia împărțire a Poloniei, care era ultima graniță recunoscută de Regatul Unit. Linia Curzon urmărea în general o graniță etnică – regiunile de la vest de aceasta erau locuite de o majoritate absolută poloneză, în vreme ce regiunile din est erau locuite de ucraineni, belaruși, polonezi, evrei și lituanieni. Teritoriul ocupat în 1920 în nord-est, într-o regiune locuită în majoritate de lituanieni, a dus la apariția unui conflict mocnit între Polonia și Lituania.

⁴⁵ *Ibidem*.

tică până la Marea Neagră, recent ocupat de U.R.S.S., de unde urma să înceapă agresiunea Armatei Roșii asupra Germaniei sau, dimpotrivă, unde trupele sovietice, conform „Совинформбюро”, trebuiau să respingă eventualul atac al trupelor hitleriste, trebuiau îndepărtată populația „neloială”, adică realizată „зачистка”.

Deportările din anii 1940-1941 erau „justificate” prin diverse cauze: lipsa de loialitate, măsuri preventive, rezistență împotriva transformărilor socialiste, participarea la grupări banditești, apartenența la instituțiile regimurilor burghezo-mierești etc.

* * *

Spuneam mai înainte că în Uniunea Sovietică deportările în masă au început încă în anii războiului civil. În 1921, cazacii din regiunea râului Terek și numeroși opozanți politici sunt deportați în regiunea Arhanghelsk și în alte locuri⁴⁶.

La mijlocul anilor 1930, în U.R.S.S. a început o serie de acțiuni privind asigurarea securității marilor orașe, a hotarelor și a zonelor de frontieră, prin eliberarea lor (cel mai adesea pe criterii etnice), de „elementele periculoase sub raport social”, adică neloiale, din punctul de vedere al conducerii sovietice⁴⁷.

Una dintre primele mari acțiuni de „curățire” („зачистка”) a zonelor de frontieră a fost decizia biroului comitetului regional de partid Leningrad al P.C. (b), din 4 martie 1935, privind evacuarea populației finlandeze din zona de frontieră din apropierea relativă de orașul Leningrad (din 1991 – Sankt Peterburg) dinspre nord-vest. În primul rând, au fost deportate 3547 de familii finlandeze din zona cu lățimea de 22 de kilometri de lângă frontieră, iar cei care locuiau în zona de 100 de kilometri în regiunea Leningrad și de 50 de kilometri de Karelia, au fost deportați ulterior⁴⁸.

Prima repriză a deportării în masă a fost realizată între 1 și 25 aprilie 1935, finlandezii fiind trimiși în Tadjikistan (aproximativ 1000 de familii), Kazahstan și Siberia de Vest (316 familii din Karelia). În a doua repriză au fost deportate 22 de mii de persoane, în principal în regiunea Vologda. Numărul total al deportaților finlandezi a fost de aproximativ 30 de mii de oameni⁴⁹.

Între 20 februarie și 10 martie 1935, a fost efectuată deportarea în masă în Ucraina. Din fostele atunci regiuni de frontieră Kiev și Vinița, în regiunile estice ale R.S.S.U. au fost deportate mai mult de 40 de mii de persoane, aproape 60% dintre acestea fiind polonezi și germani⁵⁰.

Din ianuarie 1936, conducerea N.K.V.D.-ului din Ucraina și Kazahstan au examinat chestiunea privind deportarea a încă 15 mii de familii poloneze și germane (aproximativ 45 de mii de persoane) din zona frontierei de vest a Ucrainei în Kazahstan. Au fost strămutați polonezii și germanii (în principal polonezii), care lo-

⁴⁶ Павел Полян, У истоков советской депортационной политики: выселения белых казаков и крупных землевладельцев (1918-1925), <http://antropotok.archipelag.ru/text/a304.htm>

⁴⁷ Депортации в СССР, <http://www.memorial.krsk.ru/Work/Konkurs/16/Ardamin/0.htm>

⁴⁸ Репрессии и депортации финского населения в СССР, <http://antisovetsky.livejournal.com/7016.html>

⁴⁹ Депортации народов в СССР: печальные уроки этнической политики Сталина <https://ru.exrus.eu/Deportatsii-narodov-v-SSSR-pechalnyye-uroki-etnicheskoy-politiki-Stalina>

⁵⁰ Депортации народов в СССР. <https://ria.ru/society/20091114/193419498.html>

cuiau în fâșia de 800 de metri a graniței de atunci cu Polonia și pe teritoriul poligoanelor sau în perimetru zonelor fortificate, construcția cărora începuse de curând⁵¹.

Conform deciziei C.C. al P.C.(b.) și C.C.P. al Kazahstanului, din 16 februarie 1936, „Cu privire la strămutați din Ucraina”, în Kazahstanul de Sud urmău să fie trimise 5500 de familii, în regiunile Alma-Ata și Karaganda — câte 3000 de familii, în regiunea Kazahstanul de Est — 2000 de familii și în regiunea Aktiubinsk — 100 de familii⁵². În total, au fost deportate 14048 de familii (în două etape — în iunie și septembrie 1936). Potrivit istoricului rus N. Bugai, în primul grup de deportați au intrat 35820 de polonezi, inclusiv 12847 de copii⁵³. Ulterior, „зачистка” a fost efectuată și în zonele frontierelor de est și de sud ale Uniunii Sovietice.

Prin urmare, către sfârșitul anilor 1930, și regimul bolșevic avea o experiență imensă privind deportările în masă, „justificate” prin „нелоialитae” sau presupusă colaborare în eventualitatea unei confruntări militare cu țările din „lumea capitalistă ostilă”.

* * *

După cea de a patra împărțire a Poloniei, ca rezultat al încheierii pactului Molotov-Ribbentrop, a început „зачистка” în teritoriile recent ocupate de U.R.S.S. Deportările din aceste regiuni au continuat până la 22 iunie 1941 și au cuprins cel puțin 10% din numărul total al deportaților în interiorul Uniunii Sovietice⁵⁴.

În septembrie 1939, Uniunea Sovietică, a ocupat vœvodatele răsăritene ale Poloniei interbelice. Aceste teritorii au format ceea ce în Uniunea Sovietică s-a numit, oficial, Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest⁵⁵. Cu toate că U.R.S.S. nu declarase război Poloniei, au fost luați prizonieri în jur de 240 de mii de militari polonezi. Curând, majoritatea a fost eliberată sau predată autorităților germane⁵⁶, însă 39 de mii au fost trimiși ilegal în lagăre de prizonieri de război⁵⁷. Conform hotărârii Biroului Politic al C.C. al P.C.(b.) din întreaga Uniune, 15000 de prizonieri au fost împușcați în pădurea Katini, regiunile Harkov și Kalinin. Alte 7305 persoane, deținute în închisorile deve-nite de curând sovietice, au fost împușcate conform aceleiași hotărâri⁵⁸.

Armata Roșie încă nu reușise să ocupe teritoriile răsăritene ale Poloniei, când echipe operative ale N.K.V.D., mergând în urma unităților militare, au început arestările „elementelor ostile”. Erau luați foști polițiști, funcționari administrației poloneze, mari proprietari de terenuri, industriași, ofițeri – toți care puteau fi suspec-

⁵¹ Принудительное переселение (депортация) народов в СССР, <https://ria.ru/spravka/20140421/1004857138.html>

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Павел Полян, У истоков советской депортационной политики: выселения белых казаков и крупных землевладельцев (1918–1925), <http://antropotok.archipelag.ru/text/a304.htm>

⁵⁵ În U.R.S.S., pentru a distinge teritoriile R.S.S.U. și R.S.S.B. de până la invazia Poloniei, nici până în 1939, nici mai târziu nu au fost utilizate sintagmele Ucraina de Est și Bielorusia de Est.

⁵⁶ Записка Л. П. Берии В. М. Молотову об отправке на родину военнопленных солдат — жителей Западной Белоруссии и Западной Украины и передаче германским властям польских военнопленных — жителей территории, отошедших к Германии, 11.10.1939, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1008070>

⁵⁷ Артем Кречетников, Катынь: трагедия Польши времен Второй мировой http://www.bbc.com/russian/international/2010/03/100317_katyn_survivors

⁵⁸ Ibidem

tați de spionaj. Până la 15 octombrie 1939, adică în nicio lună de la începutul invaziei vovoedatelor răsăritene ale Poloniei, în zona destinată R.S.S. Bieloruse au fost arestate 3535 de persoane. După crearea, în noiembrie 1939, a direcțiilor regionale ale N.K.V.D., arestările au fost intensificate. Potrivit surselor din arhivele Serviciului Federal de Securitate al Rusiei, în perioada septembrie-decembrie 1939, structurile N.K.V.D. ale R.S.S. Bieloruse au arestat mai mult de 9000 de „occidentali”⁵⁹. Din numărul total de persoane arestate în U.R.S.S. în 1939, locuitorii teritoriilor poloneze anexate au constituit 65%⁶⁰. În 1940, în fiecare lună, structurile N.K.V.D. din R.S.S. Bielorusă și R.S.S. Ucraineană, au arestat mai mult de 6000 de persoane⁶¹.

Cea mai frecventă acuzație în acei ani era „tăinuirea”. În felul acesta puterea sovietică cultivă „vigiliență”. O categorie numeroasă de oameni a fost acuzată de trecerea ilegală a frontierei. Presiunea de la frontieră, din ambele părți, a fost enormă. Din zona germană de ocupație, în U.R.S.S. s-au grăbit evreii, în pericol fiindu-le însăși viața. Refuzând să trăiască sub regimul german, în regiunile anexate de sovietici veneau mulți polonezi din zonele centrale ale Poloniei⁶². Semnificativ a fost și fluxul invers. Un impuls important pentru trecerea ilegală a frontierei, în ambele direcții, a fost dorința de reunire a familiilor. Însă, după puțin timp trăit sub regimul bolșevic, mulți dintre cei care fugiseră în U.R.S.S. înainte de 1939, au încercat să treacă frontieră pentru a doua oară – în direcția opusă⁶³. Majoritatea acestui gen de „infractori” a fost condamnată la 3 ani, iar celor care mai erau suspectați și de „spionaj” li s-au dat, de regulă, 8 ani. În total, potrivit datelor incomplete din arhivele F.S.B., în perioada 19 septembrie 1939 – 22 iunie 1941, N.K.V.D. al R.S.S. Bieloruse a examinat mai mult de 42 de mii de dosare ale „occidentalilor”. Cei mai mulți au primit de la 5 la 10 ani de detenție în lagăr⁶⁴.

În anii 1940-1941, în cadrul procesului de sovietizare a teritoriilor poloneze anexate, autoritățile sovietice au efectuat, în mai multe etape, deportări în interiorul U.R.S.S. a unor mari grupuri de locuitori din aceste regiuni. Într-un singur an, 1940, au fost efectuate trei operații de anvergură: la 10 februarie, 13 aprilie și 29 iunie. Fiecare operație a fost realizată într-o singură zi. Îmbarcarea arestaților în vagoane și trimiterea trenurilor au ocupat mai mult timp. De obicei, trenurile cu arestați parcurgeau distanță până în centrele administrative ale regiunilor de destinație, aproximativ 2-4 săptămâni, după care a urmat transportarea deportaților cu căruțe, camioane sau pe arterele fluviale către locurile de aşezare. Cetătenii polonezi deportați au fost cei din vovoedatele răsăritene, anexate la R.S.S Ucraineană și R.S.S. Bielorusă dar și din regiunea Vilno, retrocedată Lituaniei⁶⁵.

⁵⁹ Чистка по-белорусски, http://www.belgazeta.by/ru/2007_04_16/arhiv/13810

⁶⁰ О. А. Горланов, А. Б. Рогинский, *Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941 гг.* http://old.memo.ru/history/POLAcy/GORROG_C.htm

⁶¹ Чистка по-белорусски, http://www.belgazeta.by/ru/2007_04_16/arhiv/13810

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Lagăr – loc în Uniunea Sovietică în care erau ținuți închiși și sub supraveghere persoanele considerate ostile regimului.

⁶⁵ În urma invaziei sovietice, în septembrie 1939, pe teritoriul Poloniei, regiunea Vilno a fost ocupată de trupele sovietice. Conform Tratatului „Cu privire la transmiterea orașului Vilnius și a regiunii Vilno Lituaniei și de ajutor reciproc între Uniunea Sovietică și Lituania” din 10 octombrie 1939, o parte regiunii Vilno, inclusiv orașul Vilnius, a fost transmisă Lituaniei.

În cazul primei reprize procesul deportării s-a desfășurat în următoarea consecutivitate: la 2 decembrie 1939, L. Beria, comisarul N.K.V.D., trimite către C.C. al P.C.(b.), scrisoarea nr. 5332, adresată lui Stalin⁶⁶, privind deportarea din regiunile Ucrainei de Vest și Bielorusei de Vest, până la data de 15 februarie 1940, a tuturor familiilor *osadnicilor*. Osadnici, în limba poloneză erau numiți coloniștii, preponderent participanți în războiul polono-sovietic din anii 1919-1920 și care în anii 1920 primiseră de la guvernul polonez terenuri în voevodatele răsăritene ale Poloniei, devenite, în urma ocupării sovietice, Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest. Aceștia au fost considerați a fi fost sprijinul regimului polonez.

La 4 decembrie 1940, Biroul Politic al C.C. al P.C.(b.) a adoptat hotărârea nr. P9/158, iar la 5 decembrie, C.C.P. al U.R.S.S. a adoptat hotărârea nr. 2010-558cc privind deportarea osadnicilor și utilizarea lor la exploatarele forestiere din U.R.S.S.⁶⁷

La 7 ianuarie 1940, la Minsk a avut loc o ședință, condusă de prim-secretarul C.C. al P.C. (b) din R.S.S. Bielorusă, P.C. Ponomarenko, privind problema viitoarei deportări a osadnicilor. Raportul cu privire la organizarea operației a fost prezentat de comisarul N.K.V.D. al R.S.S. Bieloruse, Lavrenti Țanava, care instruise participanții la acțiune, subliniind că din localitățile populate de osadnici trebuiau ridicăți toti locuitorii⁶⁸. După finalizarea operației, în februarie 1940, Ponomarenko raporta lui Stalin: „În total, au fost deportate 9755 de familii ale osadnicilor și pădurarilor, în număr de 50732 de persoane. Toate trenurile au ieșit deja de pe teritoriul R.S.S.B.”⁶⁹.

A. Gurianov susține că, conform surselor poloneze, pe teritoriile răsăritene ale Poloniei interbelice ar fi locuit nu mai mult de 6-8 mii de familii ale osadnicilor. Însă la 10 februarie 1940, vor fi deportate mai mult de 27 de mii de familii, adică de 3-4 ori mai mult decât numărul adevărat al lor. Rezultă că termenul „osadnic” era interpretat abuziv de către autoritățile sovietice, fiind extins și asupra altor categorii de polonezi din zonele respective⁷⁰.

Osadnicii a fost trimiși la exploatarele forestiere în regiunile nordice și răsăritene ale U.R.S.S. O parte din ei, la solicitarea Comisariatului pentru Metalele Colorative, a fost trimisă la lucrări de minerit, pentru exploatarea aurului și minereului de cupru. Concomitent, au fost deportați și angajații gărzii forestiere – „pădurarii” (*лесники*), aceste funcții fiind ocupate, de regulă, de polonezi care, în opinia N.K.V.D., au fost resurse valoroase pentru rebeli⁷¹.

Procedura elaborării și adoptării hotărârilor s-a repetat și în celelalte reprize de deportare, cu menținerea că, formal, propunerea inițială privind deportarea era făcută nu numai de comisarul N.K.V.D., ci și de primul secretar al C.C. al P.C. (b) al R.S.S. Ucrainene, N.S. Hrușciov și al C.C. al P.C. (b) al R.S.S. Bieloruse – P. C. Ponomarenko⁷².

La 2 martie 1940, a fost adoptată hotărârea Biroului Politic al C.C. al P.C. (b.) și al C.C.P. al U.R.S.S. privind deportarea altor trei categorii de populație; la 15 aprilie 1940

⁶⁶ <http://leg0ner.livejournal.com/437402.html>

⁶⁷ <http://leg0ner.livejournal.com/437402.html>

⁶⁸ Чистка по-белорусски, http://www.belgazeta.by/ru/2007_04_16/arhiv/13810

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ А. Э. Гурьянов, Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг.,

http://www.memo.ru/history/POLAcy/g_1.htm

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

– a familiilor ofițerilor polonezi luati prizonieri; a foștilor funcționari ai statului polonez; marilor proprietari de terenuri și industriașilor; a prostituatelor și refugiaților (*беженцы*) din zonele ocupate de trupele germane, după 1 septembrie, și veniți în regiunile răsăritene, devenite Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest. La scurtă vreme, aceștia solicitaseră să se întoarcă în zonele ocupate de nemți însă nu au fost acceptați. Ambele hotărâri prevedeau și strămutarea locuitorilor din față de 800 de metri lățime de-a lungul noii granițe sovietice⁷³.

Hotărârea privind deportarea refugiaților și a familiilor funcționarilor polonezi repremați a anticipat cu trei zile decizia Biroului Politic al C.C. al P.C.(b.) din 5 martie privind împușcarea cetățenilor polonezi (ale căror familii urmău să fie deportate), deținuți în lagăre de prizonieri. La 7 martie 1940, Beria a emis ordinul privind formarea în cadrul Direcției N.K.V.D. pentru regiunile din Ucraina de Vest și Bielorusia de Vest a „troicilor” operative pentru realizarea deportării familiilor repremaților⁷⁴, iar la 10 aprilie, C.C.P. al U.R.S.S. a confirmat Instrucțiunea N.K.V.D. privind deportarea familiilor repremaților, pe termen de 10 ani, în R.S.S. Kazahă, și a refugiaților în regiunile nordice ale U.R.S.S. pentru a fi utilizati la exploatarele forestiere. Prostituatele au fost deportate în R.S.S. Kazahă și R.S.S. Uzbecă⁷⁵.

La 14 mai 1941, C.C. al P.C. (b.) și C.C.P. al U.R.S.S. au decis deportarea din teritoriile poloneze anexate, în regiunile îndepărtate ale U.R.S.S., pentru 20 de ani, a familiilor foștilor membri ai organizațiilor naționaliste, contrarevoluționare ucrainene și poloneze.

Conform calculelor istoricilor ruși, din regiunile anexate de Uniunea Sovietică în 1939, au fost deportate 140-141 de mii de osadnici, 61 de mii de funcționari, 78-79 de mii de refugiați, 37-42 de mii de surghiuniți. În total, au fost deportate 316-323 de mii de persoane, fără polonezii deportați în 1941 din regiunea Vilno, transmisă de sovietici Lituaniei în 1939⁷⁶.

În lunile mai-iunie 1941, a avut loc cea de-a patra operație de deportare în interiorul U.R.S.S. a unor grupuri mari de populație din teritoriile anexate de U.R.S.S. după începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, în conformitate cu pactul sovieto-german din 23 august 1939, și tratatul din 28 septembrie 1939. Intervalul dintre operațiile a treia și a patra a constituit aproape un an. În acest timp, au fost ocupate de U.R.S.S teritoriile finlandeze, Lituania, Letonia și Estonia, teritoriile românești – Basarabia, partea de nord a Bucovinei și ținutul Herța. Aceste teritorii, împreună cu cele poloneze, ocupate anterior, au constituit geografia deportărilor din 1941, efectuate în ajunul atacării Uniunii Sovietice de către Germania hitleristă.

(va urma)

⁷³ 7 марта 1940 г., Москва. Директива НКВД СССР №892/Б о выселении семей офицеров ВП, политических и других лиц, содержавшихся в лагерях и тюрьмах
<http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/9/ka12-pr.html>

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ А. Э. Гурьянов, Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг.,
http://www.memo.ru/history/POLAcy/g_1.htm

⁷⁶ <http://leg0ner.livejournal.com/437402.html>

RECENZII

ALEXANDRU CERGA, UN ISTORIC AL BISERICIILOR BASARABENE

Pe fundalul localităților, în special, al celor rurale, bisericile sunt adevărate perle arhitectonice.

Admirându-le, Alexandru Cerga, profesor de geografie la Liceul „Spiru Haret” din Chișinău, și-a propus să realizeze un proiect ambițios în privința lor: să acumuleze maximum de informații istorice despre fiecare biserică ortodoxă funcțională de pe teritoriul Republicii Moldova, adică puținele biserici parohiale care, puse sub controlul ateist al statului, nu și-au întrerupt activitatea în perioada sovietică sau au început să activeze după anul crucial 1989, ca urmare a redeschiderii locașurilor sfinte zăvorâte din ordinul autorităților sovietice sau ridicate prin străduință credincioșilor.

Este un proiect necesar, deoarece nu există o asemenea tipăritură care să însumeze o gamă largă de informații despre bisericile din spațiul dintre Prut și Nistru (date privitoare la unele biserici sunt incluse doar în istoriile localităților ieșite de sub tipar). Dar, pe lângă aceasta, este și un proiect care implică mult curaj, din moment ce necesită înfăptuirea unui volum enorm de lucru, cu prețul unor sacrificii.

Pentru a-și duce la îndeplinire intenția nobilă, pornită din entuziasm, perseverentul cercetător Alexandru Cerga a consultat nenumărate dosare din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, a trecut pragul bibliotecilor, s-a deplasat pe cont propriu prin toate localitățile republicii, ca să fotografieze aceste perle arhitectonice de menire religioasă. Drept consecință, documentarea a durat câțiva ani.

Concomitent, în baza materialului bogat adunat cu multă migală, Alexandru Cerga a elaborat texte referitoare la bisericile ortodoxe parohiale. Aranjând aceste texte în ordine alfabetică, după denumirile localităților în care se înalță aceste biserici, el și-a intitulat astfel seria de volume pe care preconizează să le editeze: *Bisericile Basarabiei. Dicționar encyclopedic*.

Deocamdată, doar două volume au văzut lumina tiparului. Primul volum a fost tipărit în 2013, sub egida Editurii *Civitas*, și cuprinde șirul de articole despre bisericile ortodoxe din localitățile ale căror nume începe cu literele A și B, plus două biserici din orașul Cahul. La sfârșitul anului 2016 a apărut volumul II. Un volum solid, cu 758 de pagini, din care cititorul pasionat de istoria locală se va informa în privința bisericilor din aşezările cu inițiala C.

Articolele sunt structurate conform unei scheme prestabilite: situația geografică a localității, numărul populației (potrivit recensământului din 2004), prima atestare documentară a localității, informații istorice despre biserică (anul zidirii,

reconstrucțiile care au avut loc, prezența cărților vechi, închiderea ei sub regimul sovietic și utilizarea, în cele mai dese cazuri, ca depozite, redeschiderea sau înălțarea unor noi locașuri sfinte după anul 1989, descrierea succintă arhitecturală a bisericii). În continuare sunt enumerați preoții care au oficiat servicii divine sau slujesc actualmente, fiind expuse date biografice despre fiecare. Articolele sunt însotite de imagini fotografice realizate de autor. Totodată, autorul a avut grijă să indice la subsol izvoarele pe care le-a consultat cu privire la fiecare biserică, ceea ce atribuie dicționarului credibilitate.

Pe lângă laturile pozitive, dicționarul conține și unele puncte vulnerabile. Una dintre părțile criticabile reprezintă datele ce indică primele atestări documentare ale localităților, preluate de autor din sursele consultate, în principal, din volumele „Localitățile Republicii Moldova”, întemeiate pe determinările zelosului cercetător Vladimir Nicu, dar și din lucrarea „Dicționarul statistic al Basarabiei”, tipărită în 1923, cu datări fixate în mod arbitrar, fără suport istoric documentar. În timp ce, după cum se știe, se impune necesitatea de a verifica unele dintre aceste date. Bunăoară, satul Buțeni nu este menționat documentar pentru prima oară la 21 septembrie 1436, de vreme ce documentul ce stă la baza acestei datări este fals. Sunt discutabile și alte atestări documentare inserate în paginile dicționarului.

De asemenea, pe alocuri, dicționarul necesită și o cizelare sub aspect literar.

Așadar, grație eforturilor generoase depuse de Alexandru Cerga, cititorilor li se pune la dispoziție o succesiune de microistorii ale bisericilor ortodoxe parohiale.

Dinu Poștarencu *

---

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AŞM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

MIHAIL KOGĂLNICEANU – GÂNDITOR ȘI OM POLITIC

În ziua de 30 martie anul curent, Institutul de Istorie al AŞM în colaborare cu UnAŞM au organizat conferința științifică *Mihail Kogălniceanu – gânditor și om politic* desfășurată cu prilejul a 200 ani de la naștere. Lucrările acestei conferințe se încadrează în seria de activități cu caracter științific consacrate figurii lui Mihail Kogălniceanu.

Eforturile depuse pe parcursul întregii sale vieți au exercitat o influență considerabilă asupra domeniului social-politic și cultural, astfel contribuind direct asupra demarării și implementării numeroaselor reforme de ordin democratic în vederea consolidării statului modern român și accederii acestuia în rândul statelor europene cu putere de decizie. Din această perspectivă, ne asumăm conștiința faptului că pentru istoria noastră Mihail Kogălniceanu reprezintă un modernizator al întregii culturi românești.

Orator, om politic, istoric, jurist, economist, profesor, avocat, ziarist, editor, moșier, arendaș, comerciant, industriaș, întreprinzător – toate acestea reprezintă șirul de preocupări ale lui Kogălniceanu ce-i legitimează complexitatea personalității sale. Toate aceste activități ale lui Kogălniceanu converg într-o unică intenție inevitabilă, cea de prosperare și dezvoltare a statului național, unit, autonom și democratic român.

În cadrul conferinței s-a remarcat participarea nu doar a cercetătorilor cu experiență de la Institutul de Istorie, dar și a studenților Facultății Științe Umanistice de la UnAŞM.

Acest gen de activități științifice, a căror scop și prioritate constau în aducerea în actualitate și valorificarea diverselor personalități din cultura română, se înscrie

în tradiția perpetuată de mai mult timp în proiectul „Moștenire” al Sectorului Filosofie.

În continuare vă propunem o succintă retrospectivă a tematicilor puse în discuție în cadrul conferinței.

Desfășurarea lucrărilor conferinței a fost inaugurată de dr. hab. Gheorghe Bobâna, care a prezentat un demers elaborat al raportului dintre cultură și civilizație în opera lui Mihail Kogălniceanu.

Un studiu detaliat despre Mihail Kogălniceanu, colecționar și editor de croniți românești, a fost prezentat în discursul acad. Andrei Eșanu.

Problema edificării conceptului de canon în literatura românească a fost analizată de dr. Lidia Troianowski.

Doctorul Valentin Constantinov ne-a invitat să explicităm cu atenție modelele de istorie națională proliferate în *Discursul pentru deschiderea cursului de istorie din 1843 la Academia Mihăileană* a lui Mihail Kogălniceanu.

Tematica identității în concepțiile și ideile lui Mihail Kogălniceanu a fost abordată de către dr. hab. Ana Pascaru.

Activitatea de reîntregire a sudului Basarabiei în componența României între anii 1857-1878, întreprinsă de Mihail Kogălniceanu în calitate de ministru de externe, a fost subiectul discursului dr. hab. Ion Chirtoagă.

Aspectul asumării realităților politico-juridice de către Mihail Kogălniceanu a fost valorificat de către dr. Rodica Ciobanu.

Importanța operei lui Mihail Kogălniceanu este de necontestat. Concepția lui despre istorie socială este orientată în direcția emancipării omului față de natură prin știință, artă și economie sau prin implementarea ideii de dreptate socială. Istoria tratată în aşa mod este în măsură să asigure cunoașterea de sine și să trezească în consecință energii în sensul mobilizării edificării statului și culturii. În virtutea acestui fapt, este indispensabilă organizarea în continuare a diverselor tipuri de manifestări științifice ce vor pune în valoare opera și personalitatea lui Mihail Kogălniceanu.

Andrei Perciun *

---

* **Andrei Perciun**, doctor în filosofie, cercetător științific la Institutul de Istorie al AŞM.

CONFERINȚĂ ANIVERSARĂ „KIŠINEVSKIE EPARHIAL’NYE VEDOMOSTI – PRIMA REVISTĂ BISERICEASCĂ ÎN SPAȚIUL BASARABEAN. (LA 150 DE ANI DE LA APARIȚIA PUBLICAȚIEI)“

Institutul de Istorie al ASM, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, a organizat, la 8 iunie 2017, Conferință științifică aniversară „**Prima revistă bisericescă în spațiul basarabean (La 150 de ani de la apariția revistei Kišinevskie Eparhial’nye Vedomosti)**”. În cuvântul de deschidere al conferinței, dr. hab. Elena Ploșnița, secretar științific a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, a subliniat importanța marcării evenimentului respectiv în spațiul basarabean. Întemeierea presei bisericești în eparhia Chișinăului și Hotinului, în 1867, poate fi calificat eveniment cultural și spiritual, ce a marcat viața religioasă a întregii eparhii. Lucrările manifestării științifice au avut loc în Sala de Conferințe a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, ședința fiind moderată de pr. dr. Eugen Onicov, profesor la Academia de Teologie Ortodoxă din Chișinău.

Programul conferinței a inclus rapoarte științifice și comunicări, tematica lor cuprinzând o gamă variată de probleme ale vietii bisericești ce s-au găsit reflectare în paginile revistei eparhiale: Dr. Nicolae Fustei, *Ediția bilingvă a Buletinului eparhiei Chișinăului și Hotinului (1867-1871)*; Institutul de Istorie, AŞM; Pr. dr. Eugen Onicov, *Informații despre mănăstiri publicate în Buletinul Eparhiei Chișinăului*, Academia de Teologie Ortodoxă din Chișinău; dr. Diana Etco, *Studiile și cercetările arhiepiscopului Dimitrie Sulima publicate în organul eparhial*, Institutul de Istorie, AŞM; Ana Gritco, *Activitatea orfelinatului Balș reflectată în revista Kišinevskie Eparhialināe Vedomosti*, Muzeul Național de Istorie a Moldovei; Vera Serjant, *Problema privind cântarea bisericească, oglindită pe paginile revistei KEV*, Muzeul Național de Istorie a Moldovei; conf. dr. Maria Danilov, *Materiale pentru istoria Eparhiei Basarabene publicate de A. Stadničchi în paginile Buletinului eparhial al Chișinăului*, Institutul de Istorie, ASM.

Dr. Nicolae Fustei a precizat că revista *Kišiniovskie Eparhial’nye Vedomosti (Buletinul Eparhiei Chișinăului)* a fost fondată în urma decretului din 17 februarie 1867, emis de către Sfântul Sinod al Bisericii Ruse. Primul număr al revistei a apărut la 1 iulie 1867. Este cea de a doua publicație oficială a provinciei (primul periodic basarabean fiind *Bessarabskie Oblastnye Vedomosti*, ce se edita din 1854). Timp de patru ani (1867-1872), Buletinului Eparhiei Chișinăului și Hotinului s-a editat „în rusește și în limba cea moldovenească”, însă principiul bilingvismului a fost respectat în totalitate doar în primii doi ani de la apariție, ulterior, versiunea română a buletinului fiind abandonată. Programul și structura revistei au fost elaborate de profesorii Seminarului Teologic din Chișinău, fiecare număr era alcătuit din două compartimente: partea oficială și partea neoficială. Paginile din primul compartiment erau rezervate pentru hotărârile administrației imperiale cu privire la viața

bisericească, precum și pentru circularele conducerii eparhiale locale. Partea neoficială a revistei cuprindea diverse statistici privitoare la istoricul eparhiei, texte comentate din Sf. Scriptură, opere ale Sf. părinți ai Bisericii Ortodoxe, învățături ale sfinților, materiale destinate pentru predici, studii de etnografie, arheologie, literatură sau folclor. Chiar începând de la primele numere, materialele și articolele publicate în paginile revistei aveau un caracter mai mult științific.

Conf. dr. Maria Danilov a menționat că istoria presei basarabene din secolul al XIX-lea, în linii mari, este o istorie a presei oficiale a administrației imperiale, scrisă aproape exclusiv în rusește. La originea presei basarabene au stat două publicații oficiale ale administrației imperiale: *Bessarabskie Gubernskie Vedomosti*/Бессарабские Губернские Ведомости (Buletinul guberniei Basarabia), care apare din 17 iulie 1854, și *Kišiniovskie Eparchial'nye Vedomosti* (Buletinul Eparhiei Chișinăului), cu apariție de la 1 iulie 1867. Ambele publicații au la bază modelul presei provinciale, caracteristic guberniilor Imperiului Rus. Evident, limba scrierii era doar cea rusească. Totuși, cea de a doua publicație – revista bisericească *Kišiniovskie Eparchial'nye Vedomosti* – a fost la început o ediție bilingvă (1867-1872).

În plan istoriografic constatăm o situație nelămurită și/sau neclară în problema respectării, pentru o scurtă perioadă, a bilingvismului în paginile revistei *Kišiniovskie Eparchial'nye Vedomosti*. Mai degrabă, este vorba de un trecut mereu evocat însă niciodată cercetat îndeajuns, în măsura să permită conturarea, în cele din urmă, a unei imagini adecvate a istoriei Basarabiei „sub ruși”. În legătură cu acest eveniment publicistic remarcăm câteva momente semnificative. Mai întâi vom observa că, înființarea unei publicații bisericești în Eparhia Chișinăului și Hotinului nu este o inițiativă locală. Acest fapt cultural a urmat modelul imperial, apli-

cat anterior în alte eparhii. Buletinul eparhial – *Kišiniovskie Eparchial'nye Vedomosti* – a fost o publicație pur oficială, editată după modelul eparhiilor ruse. Cel de-al doilea moment semnificativ trebuie raportat la fenomenul cenzurii țariste: conducederea eparhială avea în supraveghere strictă programul de activitate al revistei stabilite conform stipulațiilor prevăzute de cenzura duhovnicească/sinodală. Revista eparhială a fost instituită și editată pe lângă Seminarul Teologic din Chișinău (fondat în 1813). Atât redactorii cât și censorii acestei publicații erau numiți din cercul funcționarilor Seminarului.

Evenimentul fondării revistei eparhiale trebuie privit și apreciat într-un context istoric mult mai larg. Faptul că anume clerul a izbutit să obțină dreptul de a edita o publicație în limba română are o explicație istorică. Fondarea revistei se înscrie mai degrabă pe linia unei tradiții culturale în tipărirearea cărților liturgice în limba română, care își are începutul încă la 31 mai 1814, când la Chișinău, sub oblaștirea Mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, a fost deschisă Tipografia Eharhicească a Basarabiei. Anume în această tipografie a și fost tipărită inițial revista *Kišiniovskie Eparchial'nye Vedomosti*.

În finalul manifestării, conf. univ. dr. Silvia Grossu, Facultatea Jurnalism și Științe ale Comunicării, USM, președinta AO „Mitropolitul Gurie Grosu” a oferit Muzeului Național de Istorie a Moldovei o donație de carte, printre care menționăm lucrarea „Mitropolitul Gurie – operă zidită în destinul Basarabiei”, ediție îngrijită și coordonată de Silvia Grossu și apărută la editura Epigraf, în 2016, (320 p.). Mitropolitul Gurie Grosu a fost una dintre cele mai distinse personalități basarabene, care în anii 1902-1917, a publicat o serie de materiale cu caracter istoric, moral, religios și misionar în paginile buletinului eparhial.

Maria Danilov *

---

* Maria Danilov, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AŞM.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însotite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5**. Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina**. Referințele se dau în Footnote.

– **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însotite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumat.

– **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail**.

– **Data prezentării articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însotit de o legendă. Imaginele și tabelele trebuie să fie numerotate și însotite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AŞM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022